

T. C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HALEP MEKTEB-İ İDADÎSİ (1888-1918)

SENA YASLIÇİMEN
160121012

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. NURDAN ŞAFAK

İSTANBUL 2018

TEZ ONAY SAYFASI

FSMVÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih yüksek lisans programı 160121012 numaralı öğrencisi Sena Yaslıçimen'nin ilgili yönetmeliklerin belirlediği tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “Halep Mekteb-i İdadîsi (1888-1918)” başlıklı tezi aşağıda imzaları olan jüri tarafından 26/06/2018 tarihinde oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç.Dr. Nurdan Şafak

(Jüri Başkanı-Danışman)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun

(Jüri Üyesi)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Aksu

(Jüri Üyesi)

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağılı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

SENA YASLIÇİMEN

İmza

HALEP MEKTEB-İ İDADÎSİ (1888-1918)

ÖZET

Bu çalışmada, Halep Mekteb-i İdadîsi (1888-1918) başlığı altında yenilenen ve modern bir hüviyet kazanan Halep Vilayeti'ndeki eğitim kurumları incelenmiştir. Birinci bölümde, 19. yüzyıl Halep siyasî, ekonomik hayat ve devlet idarecileri nazarında Halep Vilayeti'ndeki eğitim altyapısının dönemin ihtiyaçlarına hangi bakımlardan cevap veremediği üzerinde durulmuştur. Bundan dolayı, ilk olarak askeri eğitim yapısında daha sonra ise sivil eğitim yapıları üzerinde çalışmalar başlatıldığı tespit edilmiştir. Yine ilk bölümde, vilayet salnamelerinden yararlanılarak sivil eğitim kurumlarına dair tablolar hazırlanmış ve eğitim alanındaki değişimler yahut gelişmeler gösterilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde, idadî kelimesinin anlamı ve idadîlerin 1868 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile okul hiyerarşisine nasıl dâhil edildikleri incelenmiştir. Böylelikle, idadîlere girişte aranılan şartlar ve idadîlerin ders programları değerlendirilmiştir. sonra Halep Mekteb-i İdadîsi'nin yapımı ve açılışından sonra orada verilen dersler ve belirli yıllar arasındaki yönetim ve eğitim kadrosu hakkında da tahliller yapılmıştır.

Üçüncü bölümde, talebelerin kılık-kıyafet, eğitim araç-gereçlerinin karşılanması, tatil dönemleri ve mükâfat törenleri hakkında genel bilgi verildikten sonra arşiv belgelerine dayanarak genelde dönemin eğitim yapısı özelde ise Halep İdadîsi ele alınmıştır. İdadîlerin yönetim kadrosunun görevleri ve Halep İdadîsi'ndeki yöneticilerin tutumlarına değinilmiştir. İdadînin kurulduğu bölgeden, mezun olan talebelerin gelecek kariyerlerine kadar bir takım çıkarımlarda bulunulmuştur.

Halep Vilayeti coğrafi olarak Babiâli'den uzakta olsa da Halep Mekteb-i İdadîsi'nin gerekli ihtiyaçlarının büyük ölçüde merkez tarafından karşılandığı ve merkezi

yönetimle sürekli bağlantı halinde olduğu tespit edilmiştir. Son olarak eğitim alanında yapılan faaliyetleri dönemin içerisinde bulunduğu koşullara bakarak değerlendirmenin yararlı olacağı kanaatine varılmıştır.

THE HIGH SCHOOL OF ALEPPO (1888-1918)

ABSTRACT

This study examines the overall educational on the The High School of Aleppo (1888-1918), through investigating the educational institutions that were reformed and acquired a modern identity as to respond to the needs of the day. In the first chapter, it is emphasized how state administrators realized the need that the educational institutions in Aleppo cannot respond to the needs of the time. It was revealed that for this reason, firstly in military education and then in civil education a reform program was started. In order to demonstrate either changes or developments in the field of education in Aleppo, tables were prepared on civil educational institutions relying on the provincial yearbook records (*Salname*).

In the second chapter, the meaning of the word *idadî* was introduced and also the process of their incorporation in the school hierarchy by the 1868 Regulation of Public Education was examined. Following the information given on the construction and inauguration of the Aleppo High School, the courses taught as well as the administrative and educational staff there are also analyzed.

In the third chapter, following a general information about the school costumes, educational equipment and supplies, vacation periods and the reward distribution ceremonies, the educational structure of the period in general and Aleppo High School in particular were examined. Duties of the administrative cadres and attitudes of the administrators at the Aleppo High School have been pointed out. This chapter also gives a brief account of the construction site of the high school and its architecture as well as the future careers of some of its graduates.

Although the Province of Aleppo was geographically remote from the Sublime Port (*Babiâli*), it was seen that the needs of Aleppo High School were met by the imperial center to a large extent and the “periphery” was in constant communication with the central government. Finally, it has been concluded that it would be useful to evaluate the activities carried out in the field of education through paying attention to the conditions of time and space.

ÖNSÖZ

Halep, bulunduğu coğrafya itibariyle kozmopolit bir yapıdan oluşmaktadır. Eğitim yapısı olarak bakıldığında İslam medeniyetinden tevarüs ettiği eğitim sistemini Osmanlı Devleti ile devam ettirmiştir. Halep'te medrese ve sıbyan mektepleri eğitim yapısının ana unsuru olmuştur. Ancak değişen koşullara eğitim kurumlarının ayak uyduramaması sonucunda değişim yapılması zaruri hale gelmiştir. Halep Mekteb-i İdadîsi (1888-1918) adlı çalışmamız klasik eğitim yapısından itibaren değişimler ve gelişmeler üzerinde durularak hazırlanmıştır. Çalışmamız giriş bölümü hariç üç bölümden oluşmaktadır.

İlk olarak *Maarif ve Halep Vilayet Salnamesi*'nden yararlanılarak Halep Vilayetinin genel eğitim yapısı tespit edilmiştir. Yıllar içerisinde yaşanan gelişmeler tablo halinde verilmiştir. Böylelikle, dönemin birinci el kaynakları kullanılarak Halep'te mevcut eğitim kurumlarının sayıları gösterilmiştir. Aynı zamanda eğitim alanına yönelik alınan kararlar ve gelişmeler tablolar halinde verilerek taşraya uygulanışı belirtilmiştir. Yıllar içinde çok değişim olmayan tablolar okuru yormaması açısından ekler bölümünde verilmiştir.

İkinci bölümde idadînin kelime anlamı ve tarihsel sürecine değinilmiştir. İdadî için büyük önem arz eden 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi tüm veçheleriyle ele alınmaya çalışılmıştır. Dönemin ileri gelen devlet adamlarının çalışmaları ve dönemin koşulları yeri geldiğinde verilerek konu bütünlüğünü sağlamak hedeflenmiştir. Halep Mekteb-i İdadîsi'nin kuruluşu ve İdadî'nin ilk yönetim kadrosuyla birlikte muallim kadrosu verilmiştir.

Salname-i Vilayet-i Halep ve *Maarif Salnamesi*, arşiv belgeleri ve dönemin kaynakları esas alınarak ders programları ile merkezdeki eğitim sistemi mukayese edilmiştir. *Salname-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye* de araştırmamıza fayda sağlayamadığından kullanılamamıştır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde, tatil dönemleri, not sistemi ve tevzi-i mükafât gibi doğrudan talebeyi ilgilendiren konular hakkında bilgi verilmiştir. Arşiv malzemelerinden yararlanılarak Halep Mekteb-i İdadîsi'nde gerçekleşen olaylar ve alınan kararlar verilmeye çalışılmıştır. Halep Mekteb-i İdadî'nin kurulduğu coğrafya ve mimarisine değinilmiştir. Ayrıca yöre halkı hem eğitim kurumlarına hem de idadîye yönelik yardımda bulunmuşlardır. Halep Mekteb-i İdadîsi mezunları arasında yargıtay üyesi ve milletvekili çıkmıştır.

İdadîden mezun olan talebelerin yaşam öyküleriyle birlikte, dönemin tartışılan eğitim yapısı hakkında görüşlerin neler olduğu üzerinde durulmuştur. Halep Mekteb-i İdadîsi olumlu ve olumsuz eleştiriler etrafında yorumlanmaya çalışılmıştır. Sonuç itibariyle dönemin içinde bulunduğu koşullara göre eğitimin değerlendirilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Bu tezin hazırlanması aşamasında danışmanlığımı yürüten tezin yazımı, tashihi ve değerlendirilmesinde yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Nurdan Şafak'a ve tezin araştırma metodu, planı ve katkılarından dolayı Pof. Dr. Zekeriya Kurşun'a yardım ve desteklerinden dolayı müteşekkirim. Ayrıca tezin ilk aşamasından sonuna kadar desteği ve bıkmadan yaptığı değerlendirmelerinden dolayı Dr. Öğr. Gör. Faruk Yaslıçimen'e teşekkür ederim.

Tezi hazırlama aşamasında motivasyon ve desteklerinden dolayı arkadaşlarım Kübra Ceren Kurşun ve Elif Fatma Bahadır'a yardımlarından ötürü teşekkür ederim. Bu tezi beni yetiştiren ve tezi hazırlarken her türlü fedakârlıktan kaçınmayan ve her zaman yanımda olan aileme ithaf ediyorum.

Sena YASLIÇİMEN

İstanbul-2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vii
TABLO VE ÇİZELGE LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	i
GİRİŞ	1
1. Osmanlı İdaresinde Halep.....	1
1.1. Halep'in Coğrafi Konumu	1
1.2.Tarihi	2
1.3.Literatür Değerlendirmesi	7
BİRİNCİ BÖLÜM.....	9
1. HALEP VİLAYETİNDE MAARİF NİZAMNÂMESİNİN	9
 UYGULANMASI	9
1.1. 19.YÜZYILDA HALEP'TE SİYASÎ, EKONOMİK HAYAT VE EĞİTİM	
KURUMLARI.....	9
1.1.1. Halep Vilayetinde Klasik Eğitim Kurumları.....	12
1.2. MAARİF NİZAMNÂMESİ VE YAŞANAN GELİŞMELER	15
1.3. HALEP VİLAYETİNDE BULUNAN OKULLAR (1867-1873 / H.1284-	
1290).....	16
1.4. HALEP VİLAYETİNDE OKUL VE TALEBELERİN İSTATİSTİK	
CETVELİ (1883-1893 /H.1300-1310)	22
1.5. NİZAMNÂMENİN HALEP'TE UYGULANMASI (1894-1908 / H.1312-	
1326).....	30
İKİNCİ BÖLÜM	45
2. HALEP MEKTEB-İ İDADÎSİ: MÜFREDAT VE PROGRAMLAR	45
2.1. İDADÎLERE GENEL BAKIŞ.....	45
2.2. İDADÎLERE GİRİŞTE ARANILAN ŞARTLAR	51
2.3. İDADÎ DERS PROGRAMLARI	52

2.4. HALEP MEKTEB-İ İDADÎSİ'NİN ARAZİ MESELESİ VE MİMARÎ YAPISI.....	58
2.4.1. Vakfın Kurucusu ve Arazi Meselesi.....	58
2.4.2. Halep Mekteb-i İdadîsi'nin Mimarî Yapısı	60
2.5. HALEP MEKTEB-İ İDADÎSİ	62
2.5.1. Halep Mekteb-i İdadîsi'nin Yapımı ve Açılışı.....	63
2.5.2. Halep Mekteb-i İdadîsi Eğitim Kadrosu	64
2.6. HALEP MEKTEB-İ İDADÎSİ'NDE OKUTULAN DERSLERİN İÇERİKLERİ.....	71
2.6.1. Dini Bilgiler İçeren Dersler	71
2.6.2. Ortak Dersler	72
2.6.3. Lisan Dersleri.....	77
2.6.4. Halep Mekteb-i İdadîsi'nde Verilen Derslerin Sosyal Hayata Etkisi ...	79
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	81
3. İDADÎLERDE TALEBELERE YÖNELİK FAALİYETLER	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
3.1. TALEBELERİN GİYİM VE İHTİYAÇLARININ KARŞILANMASI	81
3.1.1. Talebelerin Eğitimine Dair Gereçler.....	83
3.2. DİSİPLİN SİSTEMİ.....	84
3.3. İMTİHAN VE NOT SİSTEMİ	85
3.4. TEVZİ-İ MÜKÂFAT TÖRENİ VE ŞHADET NÂME (DİPLOMA)	87
3.4.1. Okulların Tatil ve Çalışma Dönemleri	89
3.5. İDADÎ MEKTEPLERİN İDARESİ VE PERSONELLERİN GÖREVLERİ ...	90
3.5.1. Müdür'ün Görevleri.....	90
3.5.2. Müdür-i Sânilerin Görevleri	91
3.5.3. Kâtiplerin Görevleri.....	91
3.5.4. Muavinlerin Görevleri	91
3.5.5. Mubassırların Görevleri	92
3.5.6. Diğer Görevliler	92
3.5.7. Muallimlerin Görevleri	93
3.6. HALEP MEKTEB-İ İDADÎ MEZUNLARI	94
3.7. DÖNEMİN EĞİTİM SİSTEMİ ÜZERİNE ELEŞTİRİLER	104
SONUÇ.....	108

KAYNAKÇA..... 111

EKLER..... 123

TABLO VE ÇİZELGE LİSTESİ

Tablo 1: 1867 (H.1284) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı	17
Tablo 2: 1868 (H.1285) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı	18
Tablo 3: 1869 (H.1286) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı	19
Tablo 4: 1870 (H.1287) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı	20
Tablo 5: 1873 (H.1290) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı	21
Tablo 6: 1883 (H.1300) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları	22
Tablo 7: 1885 (H.1302) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları	23
Tablo 8: 1886 (H.1303) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları	24
Tablo 9: 1888 (H.1305) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları	25
Tablo 10: 1891 (H.1308) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı	26
Tablo 10.1: 1891 (H.1308) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları	27

Tablo 11: 1892 (H.1309) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı	27
Tablo 11.1: 1892 (H.1309) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları	28
Tablo 12: 1893 (H.1310) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları	29
Tablo 12.1: 1893 (H.1310) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları	29
Tablo 13: 1894 (H.1312) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları	30
Tablo 13.1: 1894 (H.1312) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları	31
Tablo 14: 1897 (H.1315) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları	32
Tablo 14.1: 1897 (H.1315) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları	32
Tablo 15: 1898 (H.1316) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları	33
Tablo 15.1: 1898 (H.1316) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları	34
Tablo 16: 1900 (H.1318) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları	34
Tablo 16.1: 1900 (H.1318) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları	35
Tablo 17: 1902 (H.1320) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları	36
Tablo 17.1: 1902 (H.1320) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları	37

Tablo 18: 1903 (H.1321) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları	37
Tablo 18.1: 1903 (H.1321) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları	38
Tablo 19: 1904 (H.1322) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları	39
Tablo 19.1: 1904 (H.1322) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları	40
Tablo 20: 1906 (H.1324) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları	41
Tablo 20.1: 1906 (H.1324) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları	42
Tablo 21: 1908 (H.1326) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları	42
Tablo 21.1: 1908 (H.1326) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları	43
Tablo 22: 1894 (H.1310) Yılı Yedi Yıllık Leylî (Yatılı) İdadîlerin Haftalık Ders Programı.....	54
Tablo 23: 1898 (H.1314) Yılı Yedi Yıllık Leylî (Yatılı) İdadîlerin Haftalık Ders Programı.....	55
Tablo 24: 1902 (H.1318) Yılı Yedi Yıllık Leylî (Yatılı) İdadîlerin Haftalık Ders Programı.....	56
Tablo 25: 1909-1910 (H.1327-1328) Ders Yılında Uygulanmak Üzere Hazırlanan İdadî Ders Programı.....	57
Tablo 26: Halep Vilayet Salnamesi 1893 (H. 1310) Yılına Ait Yönetim Kadrosu ve Muallimlerin İsimleri.....	64
Tablo 27: Halep Mekteb-i İdadî 1898-1903 (H.1316-1321) Seneleri Yönetim ve Muallim Kadrosu, Talebe Sayısı	65

Çizelge 1: Yatılı İdadîlerde Talebelere Verilen Günlük Yiyecek-İçecek Miktarları. 82

Çizelge 2: Yatılı İdadîlerin Günlük Programı..... 90

KISALTMALAR

A. MKT. MHM	Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi
a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
a.g.t	Adı geçen tez
BEO	Babıâli Evrak Odası
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cilt
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DÎVÂN	Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi
g	Gram
G.M	Gayrimüslim
H	Hicri
Haz	Hazırlayan
İA	M.E.B İslam Ansiklopedisi
İ. M.MS	İrâde Meclis-i Mahsûs
M	Müslüman
MF. MKT	Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi Evrakı
MV	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
No	Numara
S	Sayı
s	Sayfa
S.N.M.U	Salname-i Maarif-i Umumi
ŞD	Şûrâ-yı Devlet Evrakı
Terc	Tercüme eden
Y. PRK. MF	Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezâreti
Y. PRK. UM	Yıldız Perakende Evrakı Umumi
	Vilayetler Tahrirâtı
ZB	Zabtiye Nezâreti Evrakı

GİRİŞ

1. Osmanlı İdaresinde Halep

1.1. Halep'in Coğrafi Konumu

Osmanlı Devleti'nin vilayetlerinden olan Halep, Asya kıtasında yer almaktadır. Suriye'nin kuzeyi ile Anadolu'nun güney bölümüne tekabül etmektedir. Halep'in sınır hattı, Fırat ile Asî nehirleriyle uzanan geniş ovanın kuzey batısında bulunmakta ve *Halep vilayeti, Asya'daki Osmanlı vilayetlerinin en büyüklerinden biridir.*¹ Güneyde Suriye Vilayeti, batıda Akdeniz ve Adana vilayeti, kuzeyde Ankara ve Sivas vilayetleri bulunur iken doğuda Zor sancağı ile Diyarbakır ve Elazığ vilayetleriyle komşudur.²

Halep, kuzey Suriye'nin en önemli şehri ve kendi adını taşıyan ilin merkezi olup Anadolu'dan Mezopotamya'ya ve Akdeniz'den İran'a giden ana yolların kavşak noktasında kurulmuştur.³ Halep ve havalisinin buldukları coğrafyayı nitelendirmek amacıyla 'Bilâd-ı Şam' ve 'Bilâd-ı Rum'⁴ gibi bir ayrımında bulunulmuştur. Bölgedeki ahali, Anadolu coğrafyası tarafında kalan toprakları için 'Bilâd-ı Rum' ismini kullanırken, bugünkü Suriye, Lübnan ve Filistin coğrafyasında kalan topraklarını nitelendirmek için ise 'Bilâd-ı Şam' ismini kullanmışlardır.⁵ Halep, bir yandan

¹ Şemseddin Sami, **Kâmûs'l-Âlâm**, İstanbul, c. III, 1889-1898, s. 1972-1973.

² Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Mehmet Köçer, **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep**, Ankara, 2007, s. 98-102.

³ Bruce Masters, "Halep", **DİA**, c. XV, İstanbul, 1997, s. 239.

⁴ Bilâd-ı Şam ve Bilâd-ı Rum; kavramları ile ilgili Ayrıntılı bilgi için bakınız; Cemal Kafadar, **Kendine Ait Bir Roma Diyar-ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine**, İstanbul, 2017.

⁵ Nezif Cıkay, **Seyyahların Gözüyle Halep**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2012, s. 8.

Anadolu'yu Suriye'ye bağlayan yol üzerinde olması diğer taraftan Baharat Yolu vasıtasıyla hareketli bir şehir hayatı yaşamıştır.

1.2. Tarihi

Halep'in adına üç bin yılında çivi yazılı Akkad tabletlerinde Halaba ve Halman / Halwan şeklinde rastlanmaktadır. Ayrıca Halep'in milattan önce 18. yüzyılda Yamhad Krallığı'nın başkenti olduğu görülür. Şehir, daha sonra Anadolu'da kurulan Hitit Krallığı'nın eline geçerek bu devletin önemli eyalet merkezlerinden birisi haline gelmiştir.⁶ Halep'in tarihte ilk yazılı anlaşma olarak bilinen Kadeş Anlaşması'nda adının geçtiği bilinmektedir. Halep, Hititler'den sonra sırasıyla Aramiler, Asurlular ve İranlıların hâkimiyetine girmiştir.⁷

Müslümanların Suriye istikametine yönelik ilk askeri teşebbüsleri daha Hz. Peygamber zamanında başlamıştır. Mute Gazvesi ve Hz. Peygamber'in katıldığı Tebuk Seferi, Suriye'deki Bizans kuvvetlerini hedef alan girişimlerdendir.⁸ Bundan sonraki süreçte İslam Devleti, Suriye başta olmak üzere Halep ve çevresine akınlar düzenlediği görülür. Emeviler döneminde Suriye Valiliği'ne getirilen Muâviye b. Ebû Süfyân döneminden itibaren bölgede yavaş yavaş değişimler başlamıştır. İslam fütuhatı Halep'in hayatına çok yavaş bir şekilde nüfûz etmiştir.⁹

Abbasi Halifesi'ni Bizanslılara karşı savunan Ahmed b. Tolun sarayın güvenini kazanmıştır. Ancak 877 yılında Suriye'ye girerek Halep'i de alarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Ahmet'in ölmesinin akabinde oğlu Humareveyh geçmiştir. Onun ölümünden sonra (904) da bir daha istikrar sağlanamamıştır. Abbasiler buraya ve bütün Suriye'ye yeniden sahip oldular. Ertesi yıl Mısır'ı alarak Tolunoğullarına kesin olarak son verdiler.¹⁰

Selçukluların Anadolu coğrafyasına Dandanakan Savaşı ile zuhur etmeleriyle birlikte Türkmen boyları ve oymakları bölgeyi yurt edinmeye başlamışlardır. Suriye'ye yönelik Türkmen göçleri, Anadolu Selçuklu ordusunun 1243 yılında

⁶ Talib Yazıcı, "Halep", **DİA**, c. XV, İstanbul, 1997, s. 239-244.

⁷ J.Sauvaget, "Haleb", **İA**, c. V, Eskişehir, 2001, s. 117.

⁸ Mehmet Akbaş, **Sahabenin İslamı Tebliği (Suriye Bölgesi)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 24.

⁹ P.K. Hitti, **İslam Tarihi I** (Terc. Salih Tuğ), İstanbul, 1989, s. 224-225.

¹⁰ Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", **DİA**, c. XLI, 2012, s. 234-235.

Kösedağ'da Moğollara mağlup olmasından sonra da devam etmiştir. Halep bölgesine 40.000 bin çadırılık büyük bir Türkmen topluluğu yerleşmiştir.¹¹ Bu dönemde artan Fatimî tehlikesiyle Suriye'de camilerde hutbenin dâhi Fatimi Halifesi adına okunması üzerine Sultan Alparslan, Mısır seferi esnasında Halep'i muhasara altına almıştır.

Kısa bir müddet sonra Halep şehrinin anahtarları teslim edilerek Selçuklu Devleti'ne bağlılığı bildirilmiştir. Haçlılar'ın bölgeye artan tacizleriyle şehirde sıkıntılar giderek artmıştır. Musul hâkimi İmadeddin Zengi Halep'e asker göndererek Halep'i sınırlarına katmıştır. Halife Müstazi-Biemrillah tarafından verilen emirle Selahaddin Eyyübi, Halep'i ele geçirmek üzere (1182) Mısır'dan yola çıkarak şehri kontrolü altına aldıktan sonra burayı oğlu el-Melikü'z-Zahir Gazi'ye bırakarak çekilmiştir.¹² Zengiler ve Eyyübiler zamanında Halep ticari hayatı canlanmış ve birçok mimari eser inşa edilmiştir. Ayrıca, ilmi hayat açısından çok parlak bir dönem yaşanmıştır.

13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Moğolların Halep'e gelmesiyle büyük bir yıkım yaşanmıştır. Memlukler dönemi ise, bölge için buhranlı olarak başlamış bir müddet sonra şehir eski düzenine yavaş yavaş dönmüştür. Bu düzelmeye Halep'in Avrupa'ya giden ticari emtihanın geçiş noktası üzerinde olmasının büyük etkisi olmuştur. 15. yüzyılın başına kadar Halep, Memlukler Devleti'nin hâkimiyetinde kaldıysa da uzun ömürlü olmamıştır.

14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti ile Memluk Devleti arasındaki ilişkiler başlamıştır. Bu dönemde ilişkiler dostane bir şekilde devam etmiştir.¹³ Ancak Fatih döneminde başlayan Hicaz su yolları ve Dulkadiroğulları toprakları meselesi, II. Bayezid'in cülûsunun tebrik edilmemesi ve Cem Sultan olayında Memlukler'in takındığı karşıt tavır sebebiyle iki taraf arasında savaş kaçınılmaz olmuştur. Yavuz Sultan Selim, 1516 yılı ilkbaharında Vezir-i azam Sinan Paşa'yı 40.000 bin kişilik kuvvetle Fırat tarafına sevk etmiştir.¹⁴

Yavuz Sultan Selim, Antep'e yaklaştığında Memlukler'in Antep Valisi itaatini arz ederek Halep'e kadar Osmanlı ordusuna rehberlik etmiştir. Memlûk Sultanı Kansu

¹¹ Enver Çakar, **Halep Eyaleti ve Türkmenleri**, Elazığ, Fırat Üniversitesi, 2006, s. 165.

¹² Yazıcı, **a.g.m.**, s. 240-243.

¹³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II, Ankara, 1983, s. 187.

¹⁴ Hoca Sadettin, **Tâcü't-Tevarih**, c. IV (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara, 1992, s. 274.

Gavri ordusuyla birlikte Merc-i Dâbık'a gelerek karargâhını kurmuştur. Meydana gelen savaşta Osmanlı ordusu Memluk kuvvetlerini mağlup ettikten sonra Halep, Hamâ, Hıms ve Şam'ı da süratle ele geçirmişlerdir.

Halep halkının Yavuz Sultan Selim'den şehrin yağma edilmemesini istemesi üzerine gerekli tedbirler alınmıştır. Yavuz Sultan Selim, Memlûk ordusunu Ridaniye'de ikinci kez mağlup ederek Memlûk devletini ortadan kaldırmıştır.¹⁵

Osmanlılar Suriye'ye hâkim olduktan sonra, buranın idarî statüsünü iki ayrı şekilde oluşturmuştur. Halep Eyaleti'nin yönetimi Mercidabık Savaşı'nın kumandanı Karaca Ahmed Paşa'ya verilmiştir. Halep Eyaleti 1516 yılında vilayet merkezi haline getirilmiştir.¹⁶

İkinci bir düzenleme ile Memlûkler'in Şam naibi olan Canberdi Gazali'yi makamında bırakmışlardır.¹⁷ Osmanlı Devleti temel siyasetine aykırı olmadıkça, kendisinden önceki devletlerin idarî ve iktisadî yöneticilerini görevde bırakmıştır.¹⁸ Buradaki bütün sancakların düzen ve sistemini korumak üzere 1518 yılında Arap ve Acem Vilâyet Defterdârlığı kurulmuştur. Bu süreçte Halep, Şam Vilayeti'ne bağlı bir sancak konumundadır. 1520 yılında Yavuz Sultan Selim'in ölümünü fırsat bilen Canberdi Gazali, hükümdarlığını ilan ettiyse de isyan kısa sürede bastırılmıştır.¹⁹

Kanunî devrinde Halep Eyaleti'ne Adana livâsı, A'zaz (ve Kilis) livâsı, Balis livâsı, Birecik livâsı, Hıms livâsı, Hama livâsı, Kilis livâsı, Ma'ara livâsı ve Selimiye livâsı bağlıdır.²⁰

Halep'in zenginlik ve refahı 17. yüzyılın başlarında Canbolatoğlu Ali'nin isyanı (1606-1607) ile sarsılmıştır. Canbolatoğlu'nun isyanı bu dönemdeki birçok Celali isyanından biriymiş gibi gösterilse de çağdaş yerel tarihler, onun Suriye'de bağımsız bir devlet kurma iddiasıyla ortaya çıktığını belirtirler.²¹ Zira Canbolatoğlu Ali,

¹⁵Enver Çakar, **XIV. Yüzyılda Halep Sancağı (1513-1566)** Elazığ, 2003, s. 16.

¹⁶ Kenan Ziya Taş, Suriye'nin (Şam) Osmanlı Hâkimiyetindeki İdari Yapısı, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. XV 2000, s. 78.

¹⁷ Nikolay İvanov, **Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi (1516-1574)**, (Terc. İlyas Kemaloğlu- Rakhat Abdieva), Ankara, 2013, s. 35-41.

¹⁸ Mustafa Öztürk, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", **History Studies**, 2010, s. 325.

¹⁹ Çakar, **a.g.e.**, s. 25.

²⁰ Hilmi Bayraktar, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti**, Elazığ, 2004, s. 15-17.

²¹ Masters, **a.g.m.**, s. 245.

bağımsızlığını ilan ettiği gibi askerlerini de Osmanlı ordusunun üzerine göndermiştir.²²

Vezir-i azam Murat Paşa çıktığı seferle Canbolatoğlu Ali'yi mağlup etmiştir. Canbolatoğlu Ali kaçarak Kilis'e sonra Halep'e sığındıysa da barınamamıştır. Sultan I. Ahmed tarafından affedilmesi üzerine Tımsıvar Beylerbeyliğine getirilmiştir.²³ Ancak burada çıkan karışıklıktan sonra idam edilmiştir.²⁴ Canbolatoğlu Ali'nin isyanından sonra Halep, doğrudan İstanbul'un merkezi kontrolü altına girmiştir.

17. yüzyılda Halep'in gelişmesini ve büyümesini engelleyen, Canbolatoğlu İsyanı ve Osmanlı-İran mücadelelerinin sona ermesiyle İran ipeği tekrar Halep üzerinden dünya ticaretinde ki yerini korumaya devam etmiştir.²⁵ Halep'te 17. yüzyılın sonuna doğru göçebe yaşamakta olan halkların yerleşik yaşama geçirilmesi yönünde iskân politikası uygulanmıştır. Bu politika ile 18. yüzyıl Halep kent nüfusu 120.000 bin olarak tahmin edilmektedir.²⁶

Dönemin Halep'inin canlı ve merkezi bir yer olduğunu tasvir etmesi açısından Evliya Çelebi Seyahatname'si değerlidir. Seyahatname'de Halep için *Büyük işlek vilayettir. Bu Haleb şehrinin içinde ve dışında yol yol çarşı pazardan geçilmez. Bütün sultan çarşısı 5700 dükkândır. Bütün değerli mallar orada mevcuttur.*²⁷ demiştir. Halep şehri ticaretin yön verdiği kuzey ve doğuya giden ana ticaret yollarının kesiştiği noktadadır. Bu nedenle ticaret hacminin yüksek olması şehrin gelişmesini sağlamıştır. Nitekim, Evliya Çelebi de burada Halep'in ticaret yönünü ön plana çıkarmıştır.²⁸

Halep şehri tarih boyunca ticari yönüyle ön plana çıkmış bir şehirdir. Ancak, 1730'larda Safevî Devleti'nin dağılmasıyla İran ipeğinin veriminde düşüş yaşanmıştır. Avrupalı tüccarlar, ipeğin veriminin düşmesiyle alternatif kaynaklar

²² Enver Çakar, **Halep Eyaleti ve Türkmenleri**, Elazığ, Fırat Üniversitesi, 2006, s. 44.

²³ Mücteba İlgürel, "Canbolatoğulları" **DİA**, c. VII, İstanbul, 1997, s. 145.

²⁴ Metin Akis, İ. Hakkı Konyalı Armağanına Katkı: Kilis Sancağında Canbolat Oğulları Ailesinin Yönetimi, **Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü VII**, Konya, 2015, s. 391.

²⁵ Namık Sinan Turan, "Andre Raymond ve Osmanlı Dönemi Arap Kent Tarihçiliğine Bakış", **Ortadoğu Etütleri**, c. XV, S. 2, Ocak 2011, s. 174.

²⁶ Ahmet Emin Dağ, **Emeviler'den Arap Baharı'na Halep Türkmenleri**, İstanbul, 2015, s. 49.

²⁷ Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine** (Hazırlayan Seyit Ali Kahraman), İstanbul, 9. kitap I. c. XIV, 2011, s. 403.

²⁸ Andre Raymond, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, (Terc. Ali Berktaş) İstanbul, 1995, s. 147-190.

aramaya yönelmişlerdir. Avrupalıların yokluğundan, Hıristiyan Arap ve Yahudiler gibi yerli gayrimüslim unsurlar yararlanmışlardır. Daha sonra bu topluluk Halep'te varlıklı Hıristiyan Arap tüccar burjuvazisinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.²⁹

Halep, Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dâhil olmasıyla birlikte şehir kültürel, sosyal ve ticari olmak üzere pek çok alanda gelişmeye sahne olmuştur. Eğitim yapısı da hareketlilikten etkilenmiştir. Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerinde olduğu gibi Halep'te de geleneksel yöntemlerle eğitim yapılmıştır. Halep'te 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren her alanda olduğu gibi eğitimde modernleşme çabaları görülmeye başlanmıştır. Bu sebeple tezimizde eğitim yapısının dönemin ihtiyaç ve icaplarına cevap verememesi üzerine başlatılan dönüşüm sürecinde yaşanan değişimlere değinilecektir.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Halep Vilayeti'ndeki eğitim kurumlarının genel bir tasviri ve değerlendirmesi yapılmıştır. Vilayette, eğitim alanında alınan kararların etkisiyle yaşanan değişimin üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Halep vilayet ve sancaklarında açılan eğitim kurumları ve talebe sayıları verilmiştir. 1869 Maarif Nizamnâmesi üzerinde durularak Vilayetteki eğitim kurumlarında yaşanan gelişmeler anlatılmıştır.

İkinci bölümde, idadîler hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Halep Vilayet merkezinde yer alan Halep Mekteb-i İdadî-i Mülkî'ye³⁰ esas alınarak kadrosu, müfredat programı ve okutulan dersler değerlendirilmiştir. Dönemin arşiv kaynakları ile araştırma eserleri arasında bağ oluşturularak verilmiştir. Böylelikle, Halep Vilayetinin sosyal yapısını görmek de mümkün olmuştur. Üçüncü bölümde ise, talebelerin ihtiyaçları ve ders araç-gereçlerine dair malumat verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi şartlar ile eğitim politikalarının uygulanması üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Halep Mekteb-i İdadî'den mezun olan talebelerin devlet kademelerinde aldıkları pozisyonlar değerlendirilmiştir. Çalışmamızın konu üzerinde daha kapsamlı araştırmalar için genişçe bir girizgâh olarak telakki edilmesi temennimizdir. Halep'teki eğitim kurumlarını bilmek için öncelikle literatürde neler yazıldığına bakmak yararlı olacaktır.

²⁹ Masters, **A.g.m.**, s. 245.

³⁰ BOA, **Y..PRK.UM.** 25/50, 1 Rebiu'l-evvel 1309/23 Eylül 1892.

1.3. Literatür Değerlendirilmesi; Teze konu olan Halep Mekteb-i İdadî (1888-1918) hakkında müstakil çalışma yapılmamıştır. Ancak, konumuza bağlantılı olabilecek kaynak değeri itibari ile literatürde önem arz eden eserlerden ilki Selçuk Akşin Somel'in *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)* adlı eseridir. Eser, Osmanlı Devleti'nde eğitimin siyasal olarak arka planı ve halka indirgenmesini ve yaşanan zorlukları konu edinmiştir.³¹ Taşraya da değinmesi açısından sahasında önemli bir çalışmadır. Ancak, genel eğitim tarihi ve uygulaması hakkında yararlı olabilirken eğitim kurumlarını içerisinde verilen dersler ve müfredata dair bilgi yer almamaktadır.

Ayrıca, bir diğer önemli eser dönemin siyasî yapısı ile birlikte şekillenen eğitim sistemini ele alan Bayram Kodaman'ın *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi* isimli eseridir. Eserde Maarif teşkilatının yapısından başlayarak, eğitim kademeleri hakkında bilgiler verilmektedir.³² Alanındaki temel eserlerden olması açısından önem arz eder. Ancak, bu çalışma eğitim tarihinde değişen bakış açılarını yansıtmamaktadır.

Sultan II. Abdülhamid döneminde İslam, devlet ve eğitim ilişkilerini ele alan bir diğer çalışma Benjamin Fortna'nın *Mekteb-i Hümayûn* adlı kitabıdır. Yazar, Batı'nın ve Osmanlı Devleti'nin eğitim, din ve toplumsal yapısına odaklanarak incelemiştir.³³ Eserde eğitim alanında yapılan değişimler ve bunların sosyal hayata etkisi ön plana çıkarılırken siyasî hayat ve ekonomik şartlar arka planda bırakılmıştır.

Geçmişten günümüze kadar eğitim tarihimize ışık tutan başka bir eser, Yahya Akyüz'ün *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö 1000- M.S 2014)* isimli eseridir. Genel anlamda eğitim tarihinin hemen her dönemi hakkında toparlayıcı bilgiler içermektedir.³⁴ Eser, arşiv kaynakları ve salname gibi dönemin birinci el kaynaklarından yararlanılmadan oluşturulmuştur.

³¹Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, İstanbul, 2015, s. 22-23.

³² Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara,1988, s. 5-15.

³³ Benjamin C. Fortna, **Mekteb-i Hümayûn** (Terc. Pelin Siral) İstanbul, 2005, s. 31-48.

³⁴ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2014**, Ankara, 2004, s. 59-67.

Eğitim sisteminin klasik yapısını şemalaştırarak anlatan Hasan Ali Koçer'in *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)* adlı eseri modern eğitime geğiş ęabaları ve yaşanan sıkıntıları, kişi ve kurumlar bazında ele almıştır.³⁵

Halep Mekteb-i İdadisi (1888-1918) konusunun en önemli ana kaynağı, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*'dir. Ayrıca, *Maarif Salnamesi ve Halep Vilayet Salnamesi*'nden de yararlanılmıştır.

Bu ęalıřmamızın amacı ise, Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan modernizasyon ve reform sürecinin Tanzimat ile birlikte eğitim alanına nasıl yansdığını göstermektir. Bu dönemde artık medrese sisteminin âtil kaldığı kabul edilerek muhtelif kademelerde eğitim müesseseleri oluşturılmaya başlanmıştır. Özellikle Sultan II. Mahmud döneminde başlayan sivil eğitim kurumları üzerine ęalıřmalar, Sultan II. Abdülhamid döneminde genişletilerek ęalıřmaların devamlılığının sağlaması hedeflenmiştir.

³⁵ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (177-1923)*, İstanbul, 1992, s. 9-11.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HALEP VİLAYETİNDE MAARİF NİZAMNÂMESİNİN UYGULANMASI

1.1. 19. YÜZYILDA HALEP'TE SİYASÎ, EKONOMİK HAYAT VE EĞİTİM KURUMLARI

Halep Vilayetinde bulunan eğitim kurumları hakkında bilgi verilmeden önce vilayetin içinde bulunduğu siyasî, ekonomik ve toplumsal olaylara değinilecektir. 18. yüzyılda Halep şehrinin siyasî güç dengesi değışmeye başlamıştır. Artık eyalette askeri kuvvetler daha fazla yerel kökenlilerden oluşmuştur.³⁶ 19. yüzyılda ise Halep'te 1822 yılında meydana gelen depremin yanı sıra kıtlık ve salgın hastalıklar baş göstermiştir.³⁷

Bu dönemde Vehhabîlik hareketi bölge coğrafyasının en önemli sorunları arasındadır. Vehhabîler, halifeliği Türklerin değil Arapların hakkı olduğunu savunmaktaydılar. Bu hareket, özellikle Avrupalı devletlerin desteğiyle Arap milliyetçiliğinin nüvelerini oluşturmuştur. Hareket zamanla Osmanlı Arap coğrafyasında etkisini giderek arttırmıştır.³⁸ Ayrıca, bu dönemde nüfuzunu genişletmeye çalışan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, aniden ortaya çıkan Mora İsyanı'na destek verme şartıyla, Mısır'ın yanında Girit Valiliğini Osmanlı Devleti'nden istemiştir. Ayrıca oğlu, İbrahim Paşa için Suriye valiliğini talep etmiştir. Meydana gelen Navarin Olayı sonrasında, Babiâli ile Kavalalı'nın arası gerilmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa o zamana kadar bağlı olduğu Osmanlı Devleti'ne isyan etmiştir.³⁹

³⁶ Edhem Eldem, Daniel Goffmann, Bruce Masters, **Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul**, (Terc. Sermet Yalçın), İstanbul, 2017, s. 59.

³⁷ Dağ, a.g.e., s. 51.

³⁸ Hasan Karaköse, “1876-1918 Yılları Arası Ortadoğu Ve Halep”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1996, s. 17-19.

³⁹ Ali Akyıldız, Zekeriya Kurşun, **Osmanlı Arap Coğrafyası Ve Avrupa Emperyalizmi**, İstanbul, 2015, s. 7-8.

Oğlu İbrahim Paşa, 1832 yılında Halep'i işgal etmiş ve şehir 1840 yılına kadar Mehmet Ali Paşa'nın hâkimiyetinde kalmıştır. Halep işgal altında kaldığı süreçte tahribata uğramıştır. Bölgede yeniden Osmanlı denetiminin sağlanması için getirilen vergi yükümlölüklerine, Tanzimat Fermanı'nın ilanının da eklenmesiyle şehirde karışıklıklar çıkmıştır.⁴⁰

Tanzimat Fermanı'nın merkezi otoriteyi sağlamlaştırma amacı bu dönemde Halep'te öfkeli Müslüman gruplar ile Hıristiyanlar arasında sosyal dengelerin değişmesiyle daha gergin bir sürecin başlamasına sebebiyet vermiştir. Halep'te etnik ve dini gruplar arasında siyasî dengenin bozulmasına ek olarak ekonomik istikrarsızlığın yaşanması atmosferin daha da kötü bir hâle dönüşmesine sebep olmuştur.⁴¹

17 Ekim 1850 yılında, Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yükümlölüklerden olan zorunlu askerlik uygulamasına karşı büyük bir halk kitlesi toplanarak Vali Mustafa Zarif Paşa'yı görmeye gitmişlerdir. Zorunlu askerlik uygulaması ve yetişkin erkeklerden alınan kafa vergisinin kaldırılmasına yönelik talepte bulunmuşlardır. Vali, halktan korkuyla kaçararak kışlaya sığınmıştır. Müslüman halkın öfkesi geçmemiş Hıristiyan ahalinin evlerine ve Avrupalı devletlerin konsolosluklarına saldırıda bulunmuşlardır. Karışıklık 1850 yılı Kasım ayında bölgeye İngiliz destekli Osmanlı kuvvetlerinin gelişine kadar devam etmiştir.⁴² Bu tarihten sonra Halep'te Tanzimat reformları uygulanmaya çalışılmıştır. 1864 Vilayet Nizamnâmesi ile kentin sınırları yeniden belirlenirken, teşkilatlandırma görevi Cevdet Paşa'ya (1866-1868)⁴³ verilmiştir. Böylelikle, Halep vilayeti Adana, Kozan, Maraş, Payas, Urfa ve Zor sancaklarının dâhil olduğu geniş bir coğrafî alana sahip olmuştur. Ancak, 1869 yılında Adana, Payas ve Kozan sancakları çıkartılarak vilayet sınırları daraltılmıştır.⁴⁴ Halep Sancağı, 19. yüzyılın başında 53.179 haneden müteşekkil olduğu ve nüfusu 91.290 kişi olarak tespit edilmiştir.⁴⁵

⁴⁰ Masters, **A.g.m.**, s. 245.

⁴¹ Dağ, **A.g.e.**, s. 52-53; Hasan Karaköse, Tanzimat'a Tepki Olarak Ortaya Çıkan Halep Olayı (1850), **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. XI, S. LIII, 2017, s. 255-257.

⁴² Masters, Eldem, Goffmann, **a.g.e.**, s. 84.

⁴³ Yusuf Halaçoğlu- Mehmet Âkif Aydın, "Cevdet Paşa", **DİA**, c. VII, 1993, s. 444.

⁴⁴ Dağ, **A.g.e.**, s. 54; Masters, **A.g.m.**, s. 246.

⁴⁵ Bayraktar, **a.g.t.**, s. 28.

Halep özellikle 1878-1879 kışının çok sert geçmesi ve Osmanlı-Rus Savaşı'nın da etkisiyle şehirde kıtlık yaşanmıştır. Bu olumsuz şartlarda Cevdet Paşa'nın yerinde müdahalesiyle 1850 yılında yaşanan olaylar tekrarlanmadan sonuçlandırılmıştır. Paşa, uyguladığı iskân siyasetiyle sükûneti sağlamıştır. Cevdet Paşa'nın valiliği esnasında Halep'te düzen ve istikrar sağlanmıştır.⁴⁶

Halep Vilayeti, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iç isyanlar ve ekonomik buhranlardan dolayı mülkî-idarî taksimatı da sürekli değişime uğramıştır. Özellikle Şam ve Beyrut'un yükselişi Halep için iktisadi ve siyasî durumunun çöküşe girmesine sebep olmuştur. Şehrin içerisinde bulunduğu buhranlı durum Ali Suad tarafından şöyle dile getirilir; *...vaktiyle zengin yani ticarî ve sınaî bir memleket ve transit ticaretin memeri (geçtiği yol) olmakla mümtaz bir merkeze mâlik iken bilahare bunu kısmen zayi etmelerinden mütevellid bir nevi müzayaka (darlık) veya inhitatın (gerileme) kırk sene evvelden hedefi oldukları cihetle gittikçe küçülmüştür...* Şehrin ticarî ve sınaî olarak gelişmişliği giderek geride kalmıştır.⁴⁷ Bu olumsuz havadan kurtulmak için ziraatta verimliliği arttırmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu buhranlı döneme ilaveten, dış devletlerin bölgedeki çıkarlarının da eklenmesiyle sıkıntılı bir süreç yaşanmıştır.⁴⁸ Ancak bu dönemde artan ayrılıkçı politikaların etkisi Halep'te nadiren görülmüştür.⁴⁹ Nitekim, Halep'te Arap milliyetçiliğinin önemli savunucularından olan Kevakibi'nin ayrılıkçı söylemlerine halkın çoğunluğunun itibar etmediği görülmüştür.

Halep, Osmanlı Devleti'nin son yirmi yılında tamamen bütünleşmiş, bu birlik belki de Arap milliyetçiliğinin Halep'te bu kadar az hissedilmesini sağlamıştır.⁵⁰ Bölge, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde dört asır kalmış ve istikrarlı bir yaşam sürmüştür. Ancak, değişen yaşam koşulları ekonomik ve siyasî ilişki ve çıkarlar neticesinde Halep, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden çıkmıştır.

1918 Ekim'inde İngiliz ve Arap kuvvetleri Osmanlı kuvvetlerini Şam'dan Halep'e doğru geri çekilmeye zorlamıştır. Anaze bedevilerinden teşkil edilen Arap ordusu 23 Ekim'de şehri işgal etmiştir. Böylece Halep Faysal el-Haşim idaresindeki krallığa

⁴⁶ Bayraktar, **A.g.t.**, s. 18-19; Masters, Eldem, Goffmann, **A.g.e.**, s. 90-91.

⁴⁷ Ali Suad, **Suriye, Irak, Necd ve Hicaz Seyahatlerim**, (Haz: Zekeriya Kurşun-Ali Okumuş), İstanbul, 2015, s. 50.

⁴⁸ Masters, **A.g.m.**, s. 245.

⁴⁹ Abraham, Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep**, İstanbul, 2013, s. 46.

⁵⁰ Masters, Eldem, Goffmann, **A.g.e.**, s. 91-93.

katılarak 402 yıllık Osmanlı idaresi sona ermiştir.⁵¹ Savaş 1918 yılında sona erdiğinde özellikle Halep savaştan büyük zarar görmüş ve Anadolu coğrafyasıyla olan bağlantısı tamamen kopmuştur.⁵²

Yukarıda Halep Vilayeti'nin içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal olaylar anlatılmıştır. Ayrıca, belirli bir olay örgüsü dahilinde bölgenin siyasî süreci işlenmiştir. Fakat bu çalışmanın ana teması eğitim kurumları olduğu için Osmanlı Devleti'ndeki eğitim sistemi ve reformlarından bu bölümde söz etmek gerekmektedir. Reform çalışmalarından önce vilayette bulunan klasik eğitim kurumlarının işleyiş ve eğitim yapılarını ele almak uygun olacaktır.

1.1. 1. Halep Vilayetinde Klasik Eğitim Kurumları

Halep Vilayetinde bulunan eğitim yapıları incelendiğinde bunların Selçuklu Devleti ve diğer Türk-İslam Devletlerinde olduğu gibi medrese temelli olduğu tespit edilmiştir.⁵³ Kelime olarak ders okunan yer manasına gelen medrese⁵⁴ İslâm dünyasında özellikle eğitim öğretim faaliyetlerine tahsis edilen belirli mekânlara verilen yeri ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nde, medresenin dışında Müslüman halka ilkökul seviyesinde eğitim veren sıbyan mekteblerini kurmuşlardır. Medreseler ve sıbyan mektepleri devletin kontrolünden uzak olarak ve genellikle vakıflara bağlı müstakil müesseselerdir.⁵⁵

Mekteplerin ihtiyaçları genellikle bu vakıflar tarafından karşılanmıştır.⁵⁶ Medrese programında yer alan konular incelendiğinde derslerin aklî ve naklî, dinî ve din dışı ilimlerin program dâhilinde olduğu görülür. Medresede okutulan dersler hesap, hendese, hey'et ve hikmet dersleri, belâgat (alet ilimleri), mantık, kelâm, Arap sarf ve nahvi, dil ve edebiyat dersleri, tefsir, hadis ve fıkıh derslerinden oluşmaktadır.⁵⁷

⁵¹ Masters, **A.g.m.**, s. 245.

⁵² Cem Emrence, **Osmanlı Ortadoğu'sunu Yeniden Düşünmek**, İstanbul, 2016, s. 106.

⁵³ Halep'te bulunan medreseler ve eğitim yapıları hakkında Ayrıntılı bilgi için bakınız; Omar Kalhussien, **Halep Hüsrev Paşa Medresesi**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

⁵⁴ Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, İstanbul, 1986, s. 214.

⁵⁵ Kodaman, **a.g.e.**, s. 7-8.

⁵⁶ Hatip Yıldız, **Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2007, s. 4.

⁵⁷ Mehmet İpşirli, "Medrese" **DİA**, c.XXVIII, İstanbul, s. 328-329.

Medreseler kendi içlerinde Hâşiye-i Tecrid, Miftah, Kırklı ve Hariç elli, Dahil elli, Altmışlı ve Sahn olmak üzere derecelere ayrılarak eğitim vermekteydiler. Meslek ve ihtisas medreseleri ise *Darülhadisler*, *Darüttıplar*, *Darülmesevîler*, *Darülkurrarlar* kendi içerisinde genel medreselerden farklı olarak ihtisaslaşarak eğitim vermekteydiler.⁵⁸ Ancak, eğitim yapısında zamanla aksaklıklar ve bozulmalar meydana gelmiştir.

Medreselerde başlayan bozulma sebepleri ile bozulma şekilleri iç içe geçmiş durumdadır. Bunlar gruplandırıldığında ilki, öğretim ve yöntem alanında bozulma, aklî ve müspet bilimlerin programlardan çıkarılmasıyla yalnızca hukukî ve dinî bilimlerin öğretilmesidir. İkincisi, Müderrisliğe atanma yönteminin bozulması ile “beşik ulemâsı” denilen uygulamaya geçilmesidir. Üçüncüsü, disiplin alanında bozulma ve son olarak siyaset ile meşgul olunmaya başlanmasıdır.⁵⁹ Yaşanan bu bozulmalar sebebiyle medreseler giderek işlevinden ve eğitim hizmetinden uzaklaşmaya başlamışlardır.

Sıbyan mekteplerinin kuruluşu ise İslam’ın ilk yıllarına kadar gitmektedir. Genellikle beş altı yaşlarındaki kız ve erkek çocuklarına mahallelerde ve cami yakınlarında inşa edilmiş yerlerde eğitim vermekteydiler.⁶⁰ Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’da kurduğu ilk Dâr’üt-ta’limin vakfiyesinde sıbyan mektebinin programına da yer verilmektedir. Buna göre muallimhanede çocukların eğitiminden sorumlu olacak olan muallim ve halife onlara Kur’an-ı Kerîm okumayı ve bazı ilmihal bilgileri öğretecektir.⁶¹

Sıbyan okulları, çoğu zaman cami dibinde veya yakınında bulunurdu. Sıbyan Mekteplerinde her çocuğun kendi zekâsı ve gayretine bağlı olarak eğitim verilmiştir.⁶² Mekteplerde kız ve erkek talebeler birlikte veya ayrı olarak eğitim almışlardır. Ancak, sıbyan mektepleri ve medreselerde verilen eğitim bir müddet sonra dönemin ihtiyaçlarına cevap vermediğine kanaat getirilmiştir. Bu durumun

⁵⁸ Akyüz, **A.g.e.**, s. 75-81.

⁵⁹ Cihan Osmanağaoğlu, Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında, Osmanlı Devleti’nin Eğitim ve Öğretim Sisteminde Yapılan Değişiklikler (Reformlar), **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, c. LXV, S. II, İstanbul, 2007, s. 180-185; Akyüz, **A.g.e.**, s. 82-85.

⁶⁰ Yücel Gelişli, “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)”, **Türkler**, c. XV, Ankara, 2002, s. 45.

⁶¹ Cahit Baltacı, “Mektep” **DİA**, c. XXIX, İstanbul, 2004, s. 6-7.

⁶² Koçer, **a.g.e.**, s. 9; Ekmeleddin İhsanoğlu (haz.) **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C.II, İstanbul, 1998, s. 220-265.

saptanmasında savaşlarda alınan mağlubiyetlerin büyük etkisi olmuştur. Osmanlı Devleti savaşlarda alınan mağlubiyetlerden dolayı eğitim alanında ilk yenileşme hareketini askerî alanda yapmıştır. 1759 yılında askerî okul *Hendesehâne* açılırken onu takiben 1773 yılında *Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun*⁶³ ve 1796 yılında *Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun*⁶⁴ açılmıştır.⁶⁵

Eğitim açısından ilk modern mekteblerin temeli olarak görülen bu mektebler askerî eğitim amacıyla açılmış olmakla birlikte toplumun tamamına da hitap etmemekteydi. Sultan II. Mahmud döneminde ilk defa askerî saha ile birlikte mülkî sahada da ıslahat yapılmaya başlanmıştır. 1824 tarihinde çıkarılan *ta'lim-i sıbyân* isimli ferman ile öncelikle zaruri dinî bilgilerin öğretilmesi şart koşulmuş ve geleneksel eğitime devam edilme kararı alınmıştır. Ferman sadece İstanbul için geçerli olmuştur.⁶⁶

Kurulan *Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun* ve *Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun* okullarında okuyan talebelerin bir müddet sonra istenilen seviyede olmadıkları ortaya çıkmıştır. Bu dönemde eğitim yapısını iyileştirme ve yenileştirme çalışmalarında ilkokul düzeyi atlanmıştır. Üst seviyede açılan okullarda verilen eğitimlerin temeli olmayan talebelere verilmesi istenen düzeyde verim alınamamasına neden olmuştur.

Ta'lim-i sıbyân fermanından sonra sıbyan mekteblerinin ıslahıyla ilgili girişimlerde bulunulduysa da Maarif-i Umumiye Nezareti'nin (1857) kuruluşuna kadar istenen gelişmeler sağlanamamıştır. Sultan II. Mahmud Sıbyan Mektepleri sonrasında eğitimin yapılması için “rüşdiyelerin” açılmasını kararlaştırmıştır. Rüşdiye okullarını yönetmek için Mekâtib-i Rüşdiye Nezaretinin kurulması öngörülmüş ama rüşdiyelerin yaygınlaşması çok uzun bir süreçte olmuştur.⁶⁷ Rüşdiye Mektebinin ilk örneği sayılabilecek olan *Mekteb-i Maarif-i Adliye* ve *Mekteb-i Ulum-ı Edebiye* 1839 yılında açılmıştır.⁶⁸

Maarif Nezaretinin kuruluşundan 1862 yılına kadar ilk öğretimin yapısıyla ilgili düzenlemelere gidilmiştir. Parça parça gelişen bu eğitim kurumlarının birbirini

⁶³ Kemal Beydilli, “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun”, *DİA*, c. XXXI, 2006, s. 514-516.

⁶⁴ Kemal Beydilli, “Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun”, *DİA*, c. XXXI, 2006, s. 516-518.

⁶⁵ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara, 1993, s. 29-30.

⁶⁶ Kodaman, *A.g.e.*, s. 58.

⁶⁷ İlkin-Tekeli, *a.g.e.*, s. 61-62.

⁶⁸ Faik Reşit Unat, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara, 1964, s. 42.

tamamlayan bir sistem haline gelmesi Maarif-i Umumiye Nezareti ile olmuştur.⁶⁹ Tanzimat döneminde eğitim ilgili bir karar alınmamış olmakla birlikte Islahat Fermanı ile Gayrimüslim unsurlara memleketin birçok yerinde millî ve dinî okulların açılmasına imkân verilmiştir.⁷⁰ Yapılan yeniliklerde İlmîye sınıfının tepkisi çekilmek istenmemiştir. Bu nedenle Rüşdiye Mektepleri, sıbyan mekteplerine dokunulmadan kurulmuştur.⁷¹ Maarif Nezaretinden sonra eğitim alanında yapılan en büyük atılım Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi olmuştur.

2. MAARİF NİZAMNÂMESİ VE YAŞANAN GELİŞMELER

1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi, 1866'da çıkan Girit İsyanı ve Avrupalı devletlerin Islahat Fermanı'ndaki bazı maddelerin uygulanmadığı yönündeki baskıları sonucunda Fransız Maarif Sistemi model alınarak oluşturulmuştur. Bu nizamnâme Maarif tarihi açısından, ilk defa Türk Maarif yapısını sistemleştirme ve kanunlaştırma hareketi olması sebebiyle önemlidir.⁷² Tanzimat Dönemi genel itibari ile eğitimin modernleştirilmesi, iyi eğitim görmüş modern mülkî memur kadrosunun ortaya çıkarılması, müfredata pratik derslerin girmesi ve kısmen devlet okullarında Müslim ve gayrimüslim öğrencilerin birlikte eğitim görmesi açısından yenilikler getirmiştir.⁷³

1862'de sıbyan mekteplerinin yerine “usûl-ı cedîde” göre eğitim veren “ibtidâî mektepler” kurulmaya başlanmıştır. 1868 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile Devlet bütün vilayetlerdeki kızlar için 6-10 ve erkekler için 7-11 yaşlarına gelenleri Sıbyan Mekteplerine devam zorunluluğu getirmiştir.⁷⁴

Nizamnâme, ilköğretim sistemini daha dünyevî bir eğitim ağına dönüştürürken, taşraya da devlet okullarının yaygınlaşması ve denetlenmesi amacıyla Maarif meclisleri kurulmuştur. Ayrıca Nizamnâme, Müslim ve Gayrimüslim okulları ortak hukukî çerçevede birleştirmiştir. Taşrada nizamnâmenin uygulanması 1880'lerde

⁶⁹ Gelişli, **a.g.e.**, s. 46-47.

⁷⁰ Kodaman, **A.g.e.**, s. 15.

⁷¹ Nafi Atuf Kansu, **Türkiye Maarif Tarihi**, İstanbul, 1931, s. 98-149.

⁷² Kodaman, **A.g.e.**, s. 20-26.

⁷³ Somel, **a.g.e.**, s. 83.

⁷⁴ Kansu, **a.g.e.**, s.135-140.

gerçekleşmiştir.⁷⁵ Nizamnâme'den sonra sayıları çoğalmaya başlayan rüşdiyelerin iyi bir eğitim verebilmeleri için gerekli donanımlara haiz muallimlerin olması gerekiyordu. Bu sebeple *Darülmualimîn* adıyla 1848 yılında ilk öğretmen okulu açılmıştır. Sonraları bu kuruluşa *Darülmualimîn-i Rüşdî* de denmiştir.⁷⁶ Buraya kadar ele alınan kısımda Osmanlı Devleti'nin eğitim yapısının genel bir panoramasını çizmek amaçlanmıştır.

3. HALEP VİLAYETİNDE BULUNAN OKULLAR (1867-1873 / H.1284-1290)

Halep Vilayeti'nde nüfus oranı fazla olduğu için bölgede doğal bir eğitim ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Vilayette mevcut bulunan eğitim ihtiyacına binaen bölgede sıbyan mektebi ve medreseler açılmıştır. Osmanlı Devleti merkezde başlattığı eğitim reformlarını taşrada da uygulamaya başlamıştır. Halep'teki reformların uygulanışını bölgede basılan salnamelerden incelemek mümkündür. Bu salnamelerde Halep vilayet ve kazalarında açılan okul sayıları ile eğitim gören öğrenci sayıları verilmiştir. Modernleşen eğitim yapısıyla yaşanan gelişmeler ön plana çıkarılmıştır. Halep vilayeti eğitim yapısı hakkında bilgiler verilirken değişen şartlara göre yapılan yeniliklere de yer verilmiştir.

Tezde oluşturduğumuz tablolar sayesinde Halep vilayetindeki 1867-1873 yılları arasındaki okulların sayısı tespit edilmiştir. Ancak, bu okullarda öğrenim görmekte olan talebelerin sayılarına ilişkin bilgi bulunmamaktadır. Verilen tablolar ile talebe sayısı ve açılan okul sayısına ulaşmakla birlikte aynı zamanda farklı alanlara yönelik açılan okullar hakkında da bilgi verilmiştir. Yıllar içinde çok fazla değişimin yaşanmadığı okul ve talebe sayılarını içeren tablolar ek olarak verilmiştir.

⁷⁵ Somel, **a.g.e.**, s. 27-28.

⁷⁶ Akyüz, **A.g.e.**, s. 177.

Tablo 1: 1867 (H.1284) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı⁷⁷

Okul	Gayrimüslim Okulu	İslam Sıbyan Okulu	Rüşdiye Mektepleri	İlmiye Medresesi
Kaza	Adet	Adet	Adet	Adet
Halep	8	14	1	23
Ayntâb	-	17	-	21
Kilis	5	35	-	11
Antakya	-	24	-	5
İdlib	-	11	-	1
Cisr-i Şuğur	-	8	-	-
Adana	-	10	-	34
Bâb	-	5	-	1
Hârim	-	-	-	2
İskenderun	-	-	-	-
Bilan	-	-	-	-
Süveys	-	5	-	2
Maraş	-	-	-	35
Elbistan	-	22	-	4
Zeytun	-	7	-	-
Pazarcık	-	-	-	-
Andırın	-	-	-	5
Urfa	13	21	-	1
Birecik	-	10	-	1
Mersin	-	1	-	19
Suruç	-	-	-	-
Aziziye	-	-	-	-
Halfeti	-	2	-	-
Osmaniye	-	-	-	-
Payas	-	1	-	-
Bulanık	-	8	-	1
Yekün	26	201	1	166

1867 yılı Halep vilayetinde ve kazalarında yer alan okulların sayıları aşağıda verilmiştir. Vilayet'te sıbyan mektepleri ile ilmiye medreselerinin sayısal olarak fazla olduğu ve hemen hemen her kazada bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde vilayette bulunan eğitim kurumlarında klasik eğitim yapısı egemendir.

⁷⁷ **Salname-i Vilayet-i Haleb**, H. 1284 Halep Vilayeti Litografya Matbaası, s. 109-168.

Tablo 2: 1868 (H.1285) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı⁷⁸

Okul	Gayrimüslim Okulu	İslam Sıbyan Okulu	Rüşdiye Mektepleri	İlmiye Medresesi
Kaza	Adet	Adet	Adet	Adet
Halep	8	24	1	23
Ayntâb	-	37	-	21
Kilis	-	35	-	2
Antakya	-	24	-	5
İdlib	-	7	-	-
Cısr-i Şuğur	-	10	-	10
Adana	-	11	-	-
Bâb	-	5	-	1
Hârim	-	-	-	1
Islahiyye	-	1	-	-
Bilan	-	4	-	1
Süveys	-	5	-	2
Maraş	-	13	-	8
Elbistan	-	22	-	-
Zeytun	-	8	-	-
Pazarcık	-	4	-	-
Andırın	-	15	-	5
Urfa	13	21	-	3
Birecik	-	10	-	1
Mersin	-	9	-	6
Suruç	-	-	-	-
Aziziye	-	4	-	-
Halfeti	-	9	-	-
Osmaniye	-	10	-	-
Payas	-	31	-	1
Hassa	-	-	-	-
Bulanık	-	1	-	1
Yekün	21	320	1	91

1867 ve 1868 yılları Halep Vilayet Salnamesi incelendiğinde tabloda ağırlıklı olarak sıbyan mektepleri ve medreseler yer alırken rüşdiye mektepleri sadece Halep vilayet merkezinde bulunduğu görülmektedir. Taşra genelinde ilk açılan eğitim kurumları olan rüşdiyeler, ilk önce dört yıl eğitim vermiş daha sonra eğitim yılı altı yıla çıkarılmıştır. 1863 yılında ise eğitim süresi beş yıla indirilmiştir.⁷⁹

Bâbîâli gerek İstanbul'da gerekse çevre vilayetlerde mahalle mekteplerinin sayısını arttırmaya ve eğitim seviyesini yükseltmeye çalışmıştır. Talebelerin rüşdiyeye devam

⁷⁸ Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1285, s. 140-235.

⁷⁹ Kodaman, A.g.e., s. 92.

edebilmesi için mahalle mekteplerinde iyi bir eğitim almaları gerekiyordu.⁸⁰ 1868 yılında Halep'te sıbyan mekteplerinin sayısal üstünlüğü devam ediyordu.

Tablo 3: 1869 (H.1286) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı⁸¹

Okul	Gayrimüslim Okulu	İslam Sıbyan Okulu	Rüşdiye Mektepleri	İlmiye Medresesi
Kaza	Adet	Adet	Adet	Adet
Halep	-	22	1	-
Ayntâb	-	37	-	25
Kilis	-	35	-	2
Tarsus	-	60	1	19
İdlib	-	7	-	-
Cisr-i Şuğur	-	10	-	4
Adana	-	14	-	-
Bâb	-	5	-	1
Hârim	-	-	-	1
Bilan	-	6	-	-
Süveys	-	5	-	2
Maraş	-	13	-	8
Elbistan	-	22	-	-
Zeytun	-	8	-	-
Pazarcık	-	4	-	-
Andırın	-	15	-	-
Urfa	13	21	-	3
Birecik	-	10	-	1
Mersin	-	24	-	6
Aziziye	-	4	-	-
Osmaniye	-	10	-	-
Hassa	-	-	-	-
Rum-kal'a	-	9	-	-
Yekün	13	341	2	73

Vilayet Salnamesinde 1869 yılı ve öncesindeki sıbyan mekteplerinin fazlalığı dikkat çekmektedir. Sıbyan Mektepleri halk nazarında eğitimin ilk adımı olarak kabul edilmiştir. Zira salnamede gereken talebe sayısına ulaşılmasa da sıbyan mekteplerinin fazlalığı halk tarafından teveccüh gösterildiğine işaret etmektedir. Ancak, sıbyan mekteplerinin modern eğitimin temelini oluşturabilecek bir yapıda olmadığı öne sürülmektedir.⁸²

⁸⁰ Kodaman, A.g.e., s. 104-105.

⁸¹ **Salname-i Vilayet-i Haleb**, H. 1286, s. 115-168.

⁸² Ahmet Cihan, **Osmanlıda Eğitim**, İstanbul, 2007, s. 52-58.

Tablo 4: 1870 (H.1287) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı⁸³

Okul	Gayrimüslim Okulu	İslam Sıbyan Okulu	Rüşdiye Mektepleri	İlmiye Medresesi
Kaza	Adet	Adet	Adet	Adet
Halep	8	24	1	23
Ayntâb	-	37	-	21
Kilis	-	35	-	2
İdlib	-	7	-	-
Cisr-i Şuğur	-	10	-	4
Sürûç	-	-	-	-
Bâb	-	5	-	1
Hârim	-	-	-	1
Bilan	-	4	-	1
Zor	-	-	-	-
Maraş	-	13	-	8
Elbistan	-	22	-	-
Zeytun	-	8	-	-
Pazarcık	-	4	-	-
Andırın	-	15	-	-
Urfa	13	21	-	3
Birecik	-	10	-	1
Bulanık	-	1	-	1
Aziziye	-	-	-	-
Islahıyye	-	-	-	-
Hassa	-	-	-	-
Antakya	-	4	-	-
Halfeti (Urum kal'a)	-	9	-	-
Ma'arra	-	4	-	1
Yekün	21	233	1	67

1869 Nizamnâmesinde sıbyan mekteblerinin ıslâhı ve ibtidaîlerin açılması kararlaştırılmışsa da alınan kararların uygulanmasında sıkıntı yaşandığı görülmüştür. Devlet bütçesinde maarife ayrılan miktarın yetersizliği, köylerin çokluğu ve dağınıklığı, ulaşımın sınırlı olmasının yanında muallim sayısının yetersizliği alınan kararların uygulanmasına engel olan faktörlerdir.⁸⁴ Halep Vilayetinde de mevcut bulunan sıbyan mekteblerinin sayısı fazladır. İbtidaî mektebler henüz açılmamıştır.

Devlet, taşrada okul açarken aynı zamanda merkeze olan bağlılığı güçlendirmeye çalışmıştır. Devletin, taşrada okul açılmasına yönelik politikalarının yanı sıra yerel halktan okul açılması yönünde talep olmuştur. Bu başvurular genellikle geri çevrilmeyerek olumlu dönüş yapılmıştır.⁸⁵

⁸³ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1287, s. 89-103.

⁸⁴ Kodaman, A.g.e., s. 79.

⁸⁵ Somel, A.g.e., s. 96-102.

Tablo 5: 1873 (H.1290) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı⁸⁶

Okul	Gayrimüslim Okulu	İslam Sıbyan Okulu	Rüşdiye Mektepleri	İlmiye Medresesi
Kaza	Adet	Adet	Adet	Adet
Halep	8	24	1	23
Ayntâb	-	37	-	21
Kilis	-	35	-	2
İdlib	-	7	-	-
Sürûç	-	-	-	-
Bâb	-	5	-	1
Bilan	-	4	-	1
Maraş	-	10	-	8
Zeytun	-	8	-	-
Pazarcık	-	4	-	-
Andırın	-	5	-	-
Urfa	13	21	-	3
Birecik	-	10	-	1
Bulanık	-	1	-	1
Hassa	-	-	-	-
Antakya	-	24	-	5
Ma'arra	-	4	-	1
Harim	-	1	-	-
Reyhaniyye	-	4	-	-
Islahiyye	-	1	-	-
Rum-kal'a	-	8	-	-
Elbistan	-	2	-	-
Yekün	21	215	1	67

Halep Vilayet Salnamesi 1873 yılına kadar kesintisiz devam ettiğinden okulların sayılarına ulaşmak mümkün olmuştur. Ancak, 1873-1878 yılları arasındaki salnamelerin yayınlanmaması nedeniyle 1878 ile 1882 yılları arasındaki salnamelerde ise eğitim hakkında yeterli bilgi elde edilememiştir. Bu sebeple tezde 1873-1883 yılları arasında boşluk oluşturmuştur. Konuya 1883 yılından devam edilmiştir. 1883 yılından sonraki tabloların özelliği ise talebe sayısına da ulaşılabilmesidir. Böylelikle açılan ve devam etmekte olan okulların takibi mümkün olmuştur.

Halep vilayetinin nüfus durumuna bakıldığında 1877-1878 yılları arasında meydana gelen savaştan olumsuz etkilenmiştir. Ancak, vilayet çapında nüfusun yoğunlaştığı yerlere bakıldığında nüfusun büyük çoğunluğunun Halep ve etrafındaki kazalarda toplandığı görülmektedir. Nüfus yoğunluğunun arttığı yerler aynı zamanda eğitim

⁸⁶ Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1290, s. 88-157.

kurumlarının fazla olduğu yerlerdir. 1878 yılında Halep Sancağının nüfusu 240 bin, Maraş'ın nüfusu, 100 bin Urfa'nın nüfusu ise 80-90 bin civarındadır.⁸⁷

4. HALEP VİLAYETİNDE OKUL VE TALEBELERİN İSTATİSTİK CETVELİ (1883-1893/ H.1300-1310)

1883 yılına kadar yaptığımız değerlendirmelerde, Halep Vilayeti'nde sıbyan mekteblerinin sayısal fazlalığı üzerinde durduk. 1883 yılı salnamesi ile birlikte, sıbyan mekteblerinin sayısal fazlalığına paralel olarak talebe sayısındaki yoğunluk ön plana çıkmıştır. Yine üzerinde durduğumuz diğer bir nokta, ilmiye medreselerinin sayılarına oranla talebe devamlılığının fazla olmasıdır. Bu durum, aslında taşrada halkın klasik eğitim niteliğinde olan sıbyan mektepleri ile ilmiye medreselerine katılımlarının yüksek olduğunu göstermiştir.

Tablo 6: 1883 (H.1300) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları⁸⁸

Okul	Gayrimüslim Okulu		İslam Sıbyan Okulu		Rüşdiye Mektepleri		İlmiye Medresesi	
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet
Halep	3104	34	2125	56	133	1	196	23
Ayntâb	1130	22	780	57	188	1	150	21
Kilis	285	7	1456	40	75	1	108	24
Antakya	255	4	483	17	56	1	128	10
İdlib	40	1	1227	67	85	2	75	9
Cisr-i Şuğur	100	7	500	50	-	-	-	-
Ma'arra	-	-	127	6	16	1	37	2
Bâb	-	-	412	18	40	1	25	1
Hârim	-	-	575	24	-	-	26	1
İskenderun	58	3	20	1	-	-	-	-
Bilan	79	1	165	7	41	1	32	1
Menbiç	-	-	101	1	-	-	-	-
Maraş	1862	33	731	57	88	1	335	45
Elbistan	95	-	554	-	85	1	53	13
Zeytun	445	-	-	-	-	-	-	-
Pazarcık	-	-	75	-	-	-	-	-
Andırın	-	-	200	-	-	-	10	5
Urfa	1134	18	756	44	74	1	500	18
Birecik	45	2	234	10	16	1	100	6
Rum-kal'a	-	-	26	1	41	1	-	-
Suruç	-	-	-	-	-	-	-	-
Yekün	8632	132	10.547	456	938	14	1775	179

⁸⁷ Eroğlu, Babuçoğlu, Koçer, a.g.e., s. 48-49.

⁸⁸ Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1300, s. 115-116.

Tablo 7: 1885 (H.1302) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları⁸⁹

Halep Vilayetinde 1885 senesi itibariyle gayrimüslim okul sayısı ile talebe sayısının fazla oluşu dikkat çekmektedir. Halep'te ve diğer vilayetlerde hızla açılan gayrimüslim okullarına karşı Osmanlı Devleti eğitime ağırlık vermeye çalışmıştır.⁹⁰

Okul	Gayrimüslim Okulu		İslam Sıbyan Okulu		Rüşdiye Mektepleri		İlmiye Medresesi	
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet
Kaza								
Halep	2370	29	2730	90	160	1	196	23
Ayntâb	1130	22	1780	57	188	1	150	21
Kilis	285	7	1456	40	75	1	108	24
Antakya	290	5	690	26	150	1	128	10
İdlib	30	2	1892	91	85	2	75	9
Cisr-i Şuğur	155	10	629	35	-	1	-	-
Ma'arra	20	1	267	29	20	1	-	-
Bâb	-	-	412	19	40	1	25	1
Hârim	-	-	575	24	-	-	26	1
İskenderun	58	3	20	1	-	-	-	-
Bilan	105	2	175	3	53	1	32	1
Menbiç	-	-	125	5	-	-	-	-
Maraş	1862	33	731	57	150	1	335	25
Elbistan	95	-	554	-	85	1	53	13
Zeytun	445	-	-	-	-	-	-	-
Pazarcık	-	-	75	-	-	-	-	-
Andırın	-	-	200	-	-	-	10	5
Urfa	1134	18	756	44	74	1	500	18
Birecik	55	2	234	10	87	1	100	6
Rum-kal'a	-	-	26	1	41	1	-	-
Surûç	-	-	-	-	-	-	-	-
Yekün	8034	134	13.327	531	1208	15	1775	159

Osmanlı bürokratları, yabancı okulların rekabet ve yayılcılığına karşı okul açma çalışmalarını hızlandırmaya çalışmışlardır. Ancak, malî sorunlar ve içinde bulunulan olumsuz siyasî durum karşısında zorlanmışlardır. Buna karşılık halk çoğunlukla Doğu Anadolu ve Suriye-Filistin bölgesinden devlete okul açma isteğinde bulunmuştur.⁹¹

⁸⁹ **Salname-i Vilayet-i Haleb**, H. 1302, s. 205.

⁹⁰ Halep Vilayetinde gayrimüslimlertarafından açılan okulların sayısı özellikle Islahat Fermanından sonra sayılarında ciddi bir artış yaşanmıştır. Gerek okul gerek ise talebe sayısına Vilayet ve Maarif Salnamesinden ulaşmak mümkündür. Halep Vilayet Salnamesinin ilk yayın yılı 1876'dan itibaren devlete bağlı tüm okul ve talebelerin bilgilerine ve okulun hangi cemaate mensub olduğu da belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Halep'te bulunanlar için, 1876 yılında 8 Yahudi ve Hıristiyan mektebi, **Salname-i Vilayet-i Haleb**, H. 1284, s.109.

⁹¹ Fortna, **a.g.e.**, s. 75-87.

Tablo 8: 1886 (H.1303) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları⁹²

Halep Vilayetinde 1886 yılı itibariyle klasik dönem eğitim yapılarının yanında rüşdiye okullarının sayıları artış göstermiş ve vilayet merkezinin dışında sancaklarda da rüşdiyeler açılmıştır. Ayrıca açılan rüşdiye okullarına yöre halkı tarafından ilginin fazla olduğu talebe sayısından anlaşılmaktadır.

Okul	Gayrimüslim Okulu		İslam Sıbyan Okulu		Rüşdiye Mektepleri		İlmiye Medresesi	
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet
Kaza								
Halep	2270	39	2730	90	172	2	196	23
Ayntâb	1130	22	1780	57	188	1	150	21
Kilis	285	7	1456	40	75	1	108	24
Antakya	290	5	690	26	140	1	128	10
İdlîb	30	2	1892	91	85	2	75	9
Cisr-i Şuğur	155	10	629	35	-	1	-	-
Ma'arra	20	1	267	29	20	1	37	2
Bâb	-	-	412	18	40	1	25	1
Hârim	-	-	585	24	-	-	26	1
İskenderun	58	3	20	1	-	-	-	-
Bilan	105	2	175	3	53	1	32	1
Menbiç	-	-	125	5	-	-	-	-
Rakka	-	-	-	-	-	-	-	-
Maraş	1862	23	3731	57	150	1	335	25
Elbistan	95	-	554	-	75	1	53	13
Zeytun	445	-	-	-	-	-	-	-
Pazarcık	-	-	75	-	-	-	-	-
Andırın	-	-	200	-	-	-	10	5
Urfa	1134	18	756	44	74	1	500	18
Birecik	55	2	234	10	87	1	100	6
Rum-kal'a	-	-	26	1	41	1	-	-
Suruç	-	-	-	-	-	-	-	-
Yekün	7.934	134	16.337	531	1200	15	1775	159

1869 Maarif Nizamnâmesi'nin uygulanmasında ve işlerliğinde sıkıntı yaşanması üzerine Sadrazam Said Paşa,⁹³ Maarif Komisyonunu toplamıştır. Komisyon, rüşdiyeleri düzenlemeye yönelik çalışmalarda bulunmuştur. Komisyon, rüşdiyelerle ilgili alınan kararları dört maddede toplamıştır. Bunlar, rüşdiye tahsilinin iki yıla

⁹² **Salname-i Vilayet-i Halep**, H. 1303, s. 225.

⁹³ Said Paşa 1879 yılında sadarete gelişiyle birlikte eğitim modernleştirip, yaygınlaştırmak için çalışmalar yapmıştır. İlk öğretim kademesinden yüksek öğretime kadar tüm eğitim kurumlarına yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. İlk olarak yaygınlaşmak ikinci olarak açılacak olan bu mekteplere kabiliyetli hocalar yetiştirmesini sağlamak olmuştur. Bu amaçla okullar açılması için talimat verdiği dönemin siyasi sorunlarından dolayı uzun zaman almıştır. Sadarete kaldığı müddetçe özellikle eğitim alanında birçok girişimde bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Zekeriya Kurşun, **Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasi hayatı, icraatı ve fikirleri) 1838-1914**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1991, s. 58-61.

indirilmesi, İdadî bulunan ve mümkün olan mahallerde rüşdiyelerin idadîler ile birleştirilmesi, talebesi az olan kaza ve kasaba rüşdiye binalarının ibtidaî okuluna çevrilmesi ve bundan sonra yapılacak ibtidaîye binalarında rüşdiye sınıflarının yer almasıdır.⁹⁴

Alınan kararlar taşradaki rüşdiyeler ve idadîler birleştirilmiştir. Bu şekilde bölgedeki eğitim seviyesinin artacağı ön görülmüştür. Zira, merkeze uzak bir yerde ikamet etmekte olan bir ailenin buldukları kazada çocuklarının rüşdiye mektebinden sonra merkeze göndererek idadîde eğitime devam etme olasılığı dönemin şartlarına göre zor gözükmemektedir. Böylelikle, rüşdiye eğitiminden sonra idadî eğitime devamı daha sürdürülebilir hale gelmiştir.

Tablo 9: 1888 (H.1305) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları;⁹⁵

1888 yılı itibariyle Halep coğrafyasında, rüşdiye okullarının talebe ve sayılarında artış yaşanmıştır. Ancak, diğer taraftan klasik yapıda olan sıbyan mekteplerinin ve medreselerinin talebe ve sayıları hâlâ fazladır.

Okul	Gayrimüslim Okulu		İslam Sıbyan Okulu		Rüşdiye Mektepleri		İlmiye Medresesi	
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet
Kaza								
Halep	2280	39	2730	90	173	1	196	23
Ayntâb	1130	22	1780	57	188	1	150	21
Kilis	285	7	1456	40	75	1	108	24
Antakya	290	5	690	26	140	1	128	10
İdlib	30	2	1892	91	85	3	75	9
Cisr-i Şuğur	155	10	629	35	0	1	-	-
Ma'arra	20	1	267	29	20	1	37	2
Bâb	-	-	412	18	40	1	25	1
Hârim	-	-	585	24	-	-	26	1
İskenderun	58	3	20	1	-	-	-	-
Bilan	105	2	175	3	53	1	32	1
Menbiç	-	-	125	5	-	-	-	-
Rakka	-	-	200	-	-	-	-	-
Cebel-i Sem'ân	-	-	-	-	-	-	-	-
Maraş	1862	23	3731	57	150	2	335	25
Elbistan	95	-	554	-	75	1	53	13
Zeytun	445	-	-	-	-	-	-	-
Pazarcık	-	-	75	-	-	-	-	-
Andırın	-	-	200	-	-	-	10	5
Urfa	1134	18	756	44	74	1	500	18
Birecik	55	2	234	10	87	1	100	7
Rum-kal'a	-	-	26	1	41	1	-	-
Suruç	-	-	-	-	-	-	-	-
Yekün	7944	134	16.137	531	1201	16	1775	159

⁹⁴ Kodaman, A.g.e., s. 105-107.

⁹⁵ Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1305, s. 215.

1879 yılından sonra Osmanlı coğrafyasında Vilayet Maarif İdareleri kurulmuş ve modern eğitimin temelleri atılmıştır. Halep'te Maarif İdaresinin kurulması, Nizamnâme'nin uygulanmasını sağlayarak ibtidaîlerin, rüşdiyelerin, idadîlerin ve sultanîlerin bölgede vücuda getirilmesine olanak sağlamıştır.⁹⁶

Vilayet Maarif idarelerinin ilk adımı olarak nitelendirebileceğimiz rüşdiyeler, Halep'te ilk olarak vilayet merkezinde açılmıştır. Daha sonra rüşdiyelerin sayıları kazalarda da artırılmıştır. Rüşdiye mekteblerinin, sayılarının az olmasına rağmen halkın rağbet gösterdiği talebe sayısının her yıl giderek artmasından tespit edilmiştir.

Tablo 10: 1891 (H.1308) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı⁹⁷

	Okul	G.müslim Okulu	İslam Sıbyan Okulu	Mekteb*	Rüşdiye Mektepleri	İbtidaî Mektepleri	İlmiye Medresesi
	Kaza	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet
Halep	Ayntâb	-	-	-	1	11	-
	Kilis	-	-	-	1	1	-
	İskenderun	-	-	-	-	-	-
	Antakya	-	40	-	1	-	27
	İdlib	-	-	-	-	-	9
	Hârim	-	30	-	1	-	-
Sancak	Cisr-i Şuğur	-	-	-	1	-	-
	Ma'arra	-	-	60	-	-	5
	Bâb	-	-	-	-	-	-
	Bilan	-	-	-	-	-	1
	Cebel-i Sem'ân	-	50	-	-	-	-
	Menbiç	-	-	-	-	1	-
Maras	Rakka	-	-	-	-	-	-
	Elbistan	-	-	-	-	-	-
	Zeytun	-	-	6	-	-	-
	Pazarcık	-	-	1	-	-	-
Urfa	Andırın	-	4	-	-	-	-
	Birecik	-	8	-	1	-	1
	Rum-kal'a	-	-	-	1	-	-
	Suruç	-	-	-	-	-	-
Yekün	-	132	67	7	13	43	

1891 yılından itibaren sancaklarda eğitimin modernleşme sürecine paralel olarak okulların sayıları ve çeşitleri de artmıştır. Vilayet ve sancak merkezlerinde kazalara

⁹⁶ İlkin-Tekeli, A.g.e., s. 75.

⁹⁷ **Salname-i Vilayet-i Haleb**, H. 1308, s. 117-245.

*Tabloda Mekteb olarak belirtilenler ibtidaîlere dönüşmediği ve bu okulların talebe sayılarına ulaşamamaktayız. 1891 yılından itibaren Halep, Urfa ve Maras'ı kazalardan ayırarak gösterilme sebebi vilayet ve sancak merkezlerinde açılan okulların fonksiyonel olarak çeşitliliğinin giderek artışı daha net gösterebilmektir.

oranla okullara talebin daha fazla olduğu görülmüştür. Salnamede yıllar arasında gayrimüslim talebe ve okul sayıları arasında keskin düşüş veya tam tersi bir yükselme görülmektedir. Bu sebeple değerlendirmeye tabi tutulurken sadece bir yıl esas alınmamalıdır.

Tablo 10.1: 1891 (H.1308) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları

Okul	Rüşdiye Mektepleri		Medrese		Mekteb		İbtidâî Mektepleri		Gayrimüslim Mektebi	
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet
Sancak										
Halep	333	2	-	23	-	-	-	-	39	-
Maraş	-	-	-	-	-	-	220	1	-	-
Urfa	-	-	-	11	-	31	-	-	-	-
Yekün	333	2	-	34	-	31	220	1	39	-

Halep merkezinde, Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye ve Mekteb-i Rüşdiye-i Mülkiye olmak üzere iki adet rüşdiye açılmıştır. Bunlardan Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye’de 203 ve Mekteb-i Rüşdiye-i Mülkiyede 130 talebe mevcuttur.⁹⁸ Bu döneme kadar salnamede rüşdiye mektebi için bir ayırım bulunmazken artık askeriye ve mülkiye olarak ihtisaslaşma başlamıştır. Ayrıca, vilayette modern anlamda ilk öğretim kademesinde eğitim verecek olan ibtidâî mektepleri açılmıştır.

Tablo 11: 1892 (H.1309) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı⁹⁹

	Okul	G.müslim Okulu	İslam Sıbyan Okulu	Mekteb	Rüşdiye Mektepleri	İbtidâî Mektepleri	İlmiye Medresesi
	Kaza	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet
H a l e p S a n c a ğ ı	Ayntâb	-	-	-	1	20	21
	Kilis	-	-	-	1	1	-
	İskenderun	-	-	-	-	-	-
	Antakya	-	40	-	1	-	27
	İdlib	1	18	-	-	-	2
	Hârim	-	30	-	1	-	-
	Cisr-i Şuğur	-	-	-	1	-	-
	Ma’arra	-	-	60	-	-	5
	Bâb	-	-	-	-	-	-
	Bilan	-	11	-	1	-	1
	Cebel-i Sem’ân	-	50	-	-	-	-
	Menbiç	-	-	-	-	1	-
	Rakka	-	-	-	-	-	-

⁹⁸ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1308, s. 117-118.

⁹⁹ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1309, s. 115-171.

M a r a ş	Elbistan	-	-	-	-	-	-
	Zeytun	-	-	6	-	-	-
	Pazarcık	-	-	1	-	-	-
	Andırın	-	4	-	-	-	-
U r f a	Birecik	-	8	-	1	-	1
	Rum-kal'a	-	-	1	1	-	-
	Suruç	-	-	-	-	-	-
	Yekün	1	161	68	8	22	57

1892 yılı Halep vilayet salnamesiyle sadece okulların sayılarına ulaşabilmekteyiz. Sıbyan mekteplerinin sayısı giderek azalmıştır. İbtidaî mekteplerinin ise sayısı giderek artmıştır. bu dönemde ayntab sancağı başta olmak üzere bölgedeki diğer sancaklarda da ibtidaî mektepleri açılmıştır.

Tablo 11.1: 1892 (H.1309) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları

Okul	Mekteb-i İdadî Mülkiye	Rüşdiye Mektepleri		Medrese	Mekteb	İbtidaî Mektepleri		Gayrimüslim Mektebi	
		Talebe	Adet			Adet	Adet	Talebe	Adet
Sancak	Adet			Adet	Adet				
Halep	1	-	2	23	-	-	-	39	-
Maraş	-	220	1	-	-	79	1	-	-
Urfa	-	-	-	11	31	-	-	-	-
Yekün	1	220	3	34	31	79	1	39	-

1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnâmesinin en önemli uygulaması olan idadî okullarının Halep'te açılması 1892 yılında olmuştur. Bu yıl için sadece idadînin açıldığına dair bilgi bulunmaktadır. Daha sonraki yıllarda ise idadînin talebe sayısına dair ayrıntılar mevcuttur.¹⁰⁰

¹⁰⁰ BOA, Y..PRK.UM. 25/50, 1 Rebiu'l-evvel 1309/23 Eylül 1892.

Tablo 12: 1893 (H.1310) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları¹⁰¹

	Okul	G.müslim Okulu	İslam Sıbyan Okulu	Mekteb	Rüşdiye Mektepleri	İbtidâî Mektepleri	İlmiye Medresesi
	Kaza	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet
Halep	Ayntâb	-	-	-	1	20	21
	Kilis	-	-	-	1	25	8
	İskenderun	-	-	6	-	-	-
	Antakya	-	40	-	1	-	27
	İdlib	1	34	-	-	-	3
	Hârim	-	-	7	1	-	-
	Cısr-i Şuğur	-	-	-	1	-	-
	Ma'arra	-	27	50	1	-	5
	Bâb	-	-	-	-	-	-
	Bilan	-	1	-	1	-	1
	Cebel-i Sem'an	-	50	-	-	-	-
	Menbiç	-	-	-	-	1	-
	Rakka	-	-	-	-	-	-
	Maras	Elbistan	-	-	-	-	-
Zeytun		-	-	6	-	-	-
Pazarcık		-	-	1	-	-	-
Andırın		-	4	-	-	-	-
Urfa	Birecik	-	8	-	1	-	1
	Rum-kal'a	-	-	1	1	-	2
	Suruç	-	-	-	-	-	-
	Yekün	1	164	71	9	46	68

Halep Vilayet salnamesinde, süregelen yıllar içinde, bazen okul sayısına bazen de talebe sayısına ulaşamamaktadır. Bunlardan birisi de Ma'arra Kazasında açılan mekteb-i rüşdiyedir. Açılan okul sayısı verilmiş ama talebe sayısı tespit edilememiştir.¹⁰²

Tablo 12.1: 1893 (H.1310) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maras Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları

Okul	Mekteb-i İdadî Mülkiye		Rüşdiye Mektepleri		Medrese		Mekteb		İbtidâî Mektepleri		Gayrimüslim Mektebi
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	
Sancak	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe
Halep	55	1	262	2	-	25	-	-	-	-	39
Maras	-	-	186	1	-	-	-	-	79	1	-
Urfa	-	-	450	1	-	11	-	24	-	-	-
Yekün	55	1	898	4	-	36	-	24	79	1	39

¹⁰¹ Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1310, s. 176-262.

¹⁰² Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1310, s. 178.

1893 yılı vilayet salnamesiyle idadînin talebe sayısına ulaşılmıştır. Buna göre, Halep Mekteb-i İdadî Mülkiye’de leylî (yatılı) ve ücretli olan talebelerin tamamı Müslüman olup sayıları 26’dır. Leylî ücretsiz talebelerin 18’i Müslüman 1 tanesi gayrimüslimdir. Nehârî (gündüzlü) talebelerin 63 tanesi Müslüman, 7 tanesi ise gayrimüslimlerden oluşmaktadır.

5. NİZAMNÂMENİN HALEP’TE UYGULANMASI (1894-1908/H.1312-1326)

1878 yılında düzenlenen Berlin Kongresi’nde alınan karara göre, rüşdiye okullarına başvuran tüm gayrimüslim çocukları kabul edilecektir. Rüşdiyelerin sayısının nizamnâme ile arttırılmasıyla bu eğitim kurumu geniş kitlelere ulaşmış ve yüksek öğrenime giden ara bir yapı hüviyeti kazanmıştır.¹⁰³

Tablo 13: 1894 (H.1312) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları¹⁰⁴

	Okul	G.müslim Okulu		İslam Sıbyan Okulu		Mekteb	Rüşdiye Mektepleri		İbtidaî Mektepleri		İlmiye Medresesi
		Talebe	Adet	Talebe	Adet		Talebe	Adet	Talebe	Adet	
Halep	Kaza	-	-	-	-	-	109	1	-	20	21
	Ayntâb	-	-	-	-	-	83	1	-	25	8
	Kilis	-	-	-	-	-	83	1	100	1	-
	İskenderun	-	-	-	6	-	52	1	-	-	27
	Antakya	-	1	-	39	-	28	1	-	-	3
	İdlîb	-	2	-	36	-	-	-	-	-	-
	Hârim	-	-	484	52	-	-	-	-	-	-
	Cısr-i Şuğur	94	7	-	-	-	6	1	93	16	-
	Ma’arra	-	-	-	-	59	40	1	-	-	5
	Bâb	-	-	91	5	-	33	1	-	-	-
	Bilan	-	3	-	9	-	30	1	-	1	1
	Cebel-i Sem’ân	-	-	-	50	-	-	-	-	-	-
	Menbiç	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Rakka	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	
Maraş	Elbistan	-	-	-	-	-	56	1	-	26	-
	Zeytun	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-
	Pazarcık	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
	Andırın	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-
Urfa	Birecik	-	-	-	8	-	55	1	160	1	1
	Rum-kal’a	-	-	-	-	1	50	1	-	-	2
	Surûç ¹⁰⁵	-	-	-	-	-	-	-	360	50	-
	Yekün	94	21	575	705	61	3.892	13	193	142	68

¹⁰³ Koçer, A.g.e., s. 131.

¹⁰⁴ Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1312, s. 191-348.

¹⁰⁵ Surûç’a bağlı tüm köylerde bulunan ibtidaîler ve talebe sayıları daha önce ki salnamede bulunmaz iken bu salname de tamamına ulaşılmıştır.

Ayrıca, taşra rüşdiyelerinin temel amacının Osmanlılık bilincini yayarak, taşra ile merkezi idarenin bütünleşmesini hızlandırmak için faaliyette bulunduğu söylenebilir. Aynı zamanda merkezde kabul gören devlet-toplum modelinin taşrada da yaygınlaşması hedeflenmiştir.¹⁰⁶

Tablo 13.1: 1894 (H.1312) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları

Okul	İnas Mektebi Rüşdiye		Mekteb-i İdadî Mülkiye		Rüşdiye Mektepleri	Medrese	Mekteb	İbtidâî Mektepleri		G.müslim Mektebi
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Adet	Adet	Adet	Talebe	Adet	Adet
Sancak										
Halep	121	1	115*	1	2	32	-	188	2	40
Maraş	-	-	-	-	1	6	20	-	15	20
Urfa	-	-	-	-	1	11	33	-	-	-
Yekün	121	1	115	1	4	49	53	188	17	60

Halep Mekteb-i İdadîsi ile ilgili olarak Salname'den ulaştığımız ilk bilgiler ücretli-ücretsiz olarak geceli ve gündüzlü olarak eğitim verildiğidir. Talebelerin çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktadır. Gayrimüslim talebe sayısı dönem dönem artış göstermiştir. Ancak, hiçbir zaman sayıları Müslüman talebe sayısına eşit veya fazla olmamıştır.

Halep'te 1894 yılında açılan İnas Rüşdiye Mektepleri, sıbyan mekteplerinin bir üst kademesi olarak açılmıştır. Böylece, kızların eğitime devam etmesi sağlanmıştır. İlk inas rüşdiyesi İstanbul'da 1858¹⁰⁷ yılında açılmıştır. Halep'de ise daha geç bir tarih olan 1894'te İnas Rüşdiye Mektebi açılmıştır. 1894 yılı itibariyle Halep Vilayeti'ni din tasnifine göre ele aldığımızda Müslümanların 650-700 bin civarında, Ermenilerin 80-90 bin civarında ve Süryani, Rum ve Yahudilerin ise nüfus oranlarının çok yüksek olmadığı görülür. Halep Vilayeti kültürel bir bütünlük içinde birçok dine mensup insanın birlikte yaşadığı bir coğrafyadır.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Gündüz, a.g.e., s. 216.

¹⁰⁷ Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *DİA*, c. XXXV, 2008, s. 300-303; İnas Mektepleri hakkın Ayrıntılı Bilgi için bakınız; Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Ankara, 2013.

¹⁰⁸ Eroğlu, Babuçoğlu, Köçer, A.g.e., s. 51.

Tablo 14: 1897 (H.1315) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları¹⁰⁹

	Okul	G.müslim Okulu		İslam Sıbyan Okulu		Mekteb	Rüşdiye Mektepleri		İbtidâî Mektepleri		İlmiye Medresesi
		Talebe	Adet	Talebe	Adet		Talebe	Adet	Talebe	Adet	
Halep	Kaza	Adet		Talebe	Adet	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Adet
	Ayntâb	-		-	-	-	163	1	-	20	21
	Kilis	-		-	-	-	58	1	-	25	8
	İskenderun	-		208	6	-	30	1	-	-	-
	Antakya	-		-	40	-	-	1	-	-	27
	İdlîb	1		-	36	-	-	1	-	-	5
	Hârim	-		-	2	-	-	-	-	-	-
	Cisr-i Şuğur	-		-	-	-	-	1	-	-	-
	Ma'arra	-		-	-	60	30	1	-	-	5
	Bâb	-		-	-	-	-	-	-	-	-
Sancak	Bilan	-		-	9	-	37	1	-	-	1
	Cebel-i Sem'ân	-		400	50	-	-	-	-	-	-
	Menbiç	-		-	-	-	-	-	-	1	-
	Rakka	-		-	-	-	20	1	-	-	-
	Elbistan	-		-	-	-	-	-	-	-	-
Maras	Zeytun	-		-	-	6	-	-	-	-	-
	Pazarcık	-		-	-	1	-	-	-	-	-
	Andırın	-		-	-	-	-	-	-	-	-
Urfa	Birecik	-		290	9	-	37	1	-	-	1
	Rum-kal'a	-		-	-	1	-	1	-	-	2
	Surûç	-		-	-	-	-	-	125	1	-
	Yekün	1		898	152	68	375	11	125	47	90

Halep Salnamesi'nde yer alan bilgiler arasında zaman zaman çok farklı bilgiler bulunduğundan bilgileri bir sonraki yıl ile karşılaştırmak yararlı olmuştur. Bu dönemde rüşdiyelerin devlet tarafından kurulmalarına ağırlık verilmiştir. Rüşdiye mekteplerinin talebe sayısında yıllar arasında çok hızlı bir yükseliş ve düşüş olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 14.1: 1897 (H.1315) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maras Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları

Okul	İnas Mektebi Rüşdiye		Mekteb-i İdadî Mülkiye		Rüşdiye Mektepleri		Medrese	Mekteb	İbtidâî Mektepleri		G.müslim Mektebi
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet			Adet	Adet	
Sancak											
Halep	127	1	110	1	-	2	32	-	126	1	39
Maras	-	-	-	-	-	1	-	-	-	79	-
Urfa	-	-	-	-	55	1	11	31	-	-	-
Yekün	127	1	110	1	55	4	43	31	126	80	39

¹⁰⁹ Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1315, s. 124-316.

Sultan II. Abdülhamid devriyle birlikte vilayetlerde eğitimin kurumsallaştırılması doğrultusunda daha kapsamlı ve tutarlı politikalar takip edildiği görülmektedir. Bu çalışmalar doğrultusunda, Maarif Nezaretine bağlı olarak vilayetlerde Maarif vilayet meclisleri kurulmuştur. Ancak, bu dönemde yaşanan malî sıkıntıdan dolayı vilayet meclisleri bölgelere göre düzensiz olarak dağılmıştır.

Vilayetlerde ki maarif idarelerinin etkinliğini arttırmak için Maarif encümenleri oluşturulmuştur. Maarif encümenleri sancak ve kaza merkezlerinde kurul tarzında teşkilat oluşturmaktaydılar. Bu teşkilat sayesinde maarif encümenleri ile maarif vilayet meclisleri yöre halkıyla yakın iş birliği temin ederek malî finans kaynağı sağlamışlardır. Encümenler, yöredeki müftü, imam ve esnaf ileri gelenlerinden oluşmaktaydı. Böylelikle, Devlet malî kaynak bulma zaruretinden kurtularak ahalinin kendi yöresinin eğitim ihtiyacını yine kendi içerisinde karşılamasını sağlamıştır.¹¹⁰

Tablo 15: 1898 (H.1316) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları¹¹¹

	Okul	G.müslim Okulu		İslam Sıbyan Okulu		Mekteb	Rüşdiye Mektepleri		İbtidâî Mektepleri		İlmiye Medresesi
		Talebe	Adet	Talebe	Adet		Talebe	Adet	Talebe	Adet	
Halep	Kaza										
	Ayntâb	-	-	-	-	-	109	1	-	20	21
	Kilis	-	-	-	-	-	83	1	-	25	8
	İskenderun	-	-	223	6	-	30	1	100	-	-
	Antakya	1526	7	-	40	-	-	1	-	39	27
	İdlib	-	2	-	36	-	-	1	-	-	-
	Hârim	-	-	484	52	-	-	-	-	-	-
	Cisr-i Şuğur	-	7	-	-	-	-	6	93	16	-
	Ma'arra	-	-	-	-	59	40	1	-	-	5
	Bâb	-	-	484	5	-	-	33	-	-	-
Sancak	Bilan	-	3	-	9	-	30	1	-	-	1
	Cebel-i Sem'ân	-	-	-	50	-	-	-	-	-	-
	Menbiç	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
	Rakka	-	-	-	-	-	40	1	-	-	-
Maraş	Elbistan	-	-	-	-	-	56	1	-	26	-
	Zeytun	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-
	Pazarcık	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Urfa	Andırın	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-
	Birecik	-	-	-	8	-	55	1	-	-	1
Şanlıurfa	Rum-kal'a	-	-	-	-	1	50	1	-	-	2
	Suruç	-	-	-	-	-	-	-	50	1	-
	Yekün	1526	27	1.191	212	61	493	49	243	128	65

¹¹⁰ Somel, A.g.e., s. 134-141.

¹¹¹ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1316, s. 128-348.

Salnamede süregelen yıllar arasında Halep İnas Mekteb-i Rüşdiye ile Mekteb-i İdadî Mülkiye haricinde diğer sancaklardaki rüşdiyeler ve mektebler hakkında düzenli bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca, Halep İnas Mekteb-i Rüşdiye ile ilgili arşiv kaynakları çok kısıtlıdır.

Tablo 15.1: 1898 (H.1316) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları

Okul	İnas Mektebi Rüşdiye		Mekteb-i İdadî Mülkiye		Rüşdiye Mektepleri	Medrese	Mekteb	İbtidâî Mektepleri		G.müslim Mektebi
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Adet	Adet	Adet	Talebe	Adet	Adet
Sancak										
Halep	121	1	229	1	2	32	-	188	2	39
Maraş	-	-	-	-	1	6	20	-	10	-
Urfa	-	-	-	-	-	11	31	-	-	-
Yekün	121	1	229	1	3	49	51	188	12	39

Tablo 16: 1900 (H.1318) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları¹¹²

Salnamede Ayntâb kazasındaki mekteplerin hem isimlerine hem de öğrenci sayılarına dair bilgi bulunmaktadır. Bunlar, Mahmudiye Mektebi (130 talebe), Mecidiye Mektebi (150 talebe), Selimiye Mektebi (115 talebe), Orhaniye Mektebi (120 talebe) ve 65 talebesiyle Hamidiye Mektebi'dir.¹¹³ Halep Vilayetinde salnamaden de anlaşılacağı üzere modern okulların sayısı giderek artmıştır.

Okul	G.müslim Okulu		İslam Sıbyan Okulu		Mekteb		Rüşdiye Mektepleri		İbtidâî Mektepleri		İlmiye Medresesi
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Adet
Kaza											
Ayntâb	-	-	-	-	580	5	216	1	-	20	21
Kilis	-	-	-	-	-	-	79	1	90	25	8
İskenderun	40	1	-	6	-	-	40	1	100	1	-
Antakya	1526	7	-	-	-	-	60	1	230	30	27
İdlib	-	2	-	36	-	-	28	1	-	-	5
Hârim	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Cisr-i Şuğur	194	7	-	-	-	-	-	1	39	16	-
Ma'arra	-	-	-	-	-	59	30	1	-	-	5
Bâb	-	-	91	5	-	-	45	1	-	-	-
Bilan	-	2	-	9	-	-	30	1	-	-	1
Cebel-i Sem'ân	-	-	-	50	-	-	-	-	-	-	-
Menbiç	-	-	-	-	-	-	25	1	-	1	-
Rakka	-	-	-	-	-	-	28	1	-	2	-

¹¹² Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1318, s. 137-365.

¹¹³ Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1318, s. 217-218.

M a r a ş	Elbistan	-	-	-	-	-	-	64	1	-	26	8
	Zeytun	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Pazarcık	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
	Andırın	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-
U r f a	Birecik	-	-	-	8	-	-	55	1	160	1	1
	Rum-kal'a	-	-	-	-	-	-	48	1	-	-	2
	Suruç	-	-	-	-	-	-	-	-	50	1	-
	Yekün	1.760	27	91	121	580	65	748	14	9.479	123	78

Ayrıca, bu dönemde meydana gelen siyasî mücadeleler içeride birlik sağlanmasını gerektirmiştir. Bu amaçla bölgede takip edilen eğitim politikalarında halk ile yönetim arasında bağ kurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Sultan'ın kişiliğini yücelten yaklaşımların bir yansımasını okullarda görebilmek mümkündür. Örneğin; "Padişahım Çok Yaşa" levhaları bu dönemin vazgeçilmez unsurları arasındadır. Halep'teki eğitim kurumlarında bu levhalara dair belgelerin izine rastlamak mümkündür.¹¹⁴

Tablo 16.1: 1900 (H.1318) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları

Okul	İnas Mektebi		Mekteb-i		Rüşdiye Mektepleri	Medrese	Mekteb	İbtidâî Mektepleri		G.müslim Mektebi
	Talebe	Adet	Talebe	Adet				Talebe	Adet	
Sancak	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Adet	Adet	Adet	Talebe	Adet	Adet
Halep	88	1	156	1	2	32	-	215	2	40
Maraş	-	-	-	-	1	6	20	-	10	20
Urfa	-	-	-	-	-	11	31	-	-	-
Yekün	88	1	156	1	3	49	51	215	12	60

Salnamede yer alan bilgilerden hareketle klasik eğitim vermekte olan mekteblerin sayısı azalırken modern mekteblerin talebe ve sayıları giderek artmıştır. Devlet nazarında eğitim için atılan adımların etkisi görülmeye başlanmıştır. Taşrada ibtidâîlerin ve rüşdiyelerin yaygınlaşması ekseriyetle yerel malî kaynakların durumuna bağlıdır.¹¹⁵ Halep vilayet ve sancaklarında toplam ibtidâî mekteb sayısı 140, talebe sayısı 1464 iken mekteb sayısı ise 116 ve talebe sayısı 580'dir.¹¹⁶

¹¹⁴ BOA, MF.MKT, 475/13, 23 Cemaziye'l-ahir 1317/ 29 Ekim 1899, BOA, MF.MKT, 537/26, 01 Şaban 1318 / 24 Kasım 1900.

¹¹⁵ Somel, A.g.e., s. 150.

¹¹⁶ Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1318, s. 217-218.

Tablo 17: 1902 (H.1320) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları¹¹⁷

	Okul	G.müslim Okulu		İslam Sıbyan Okulu	Mekteb		Rüşdiye Mektepleri		İbtidâî Mektepleri		İlmiye Medresesi
		Talebe	Adet	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Adet
Halep	Kaza										
	Ayntâb	-	1	-	-	-	116	1	670	6*	21
	Kilis	-	-	-	-	-	85	1	-	25	8
	İskenderun	-	-	6	-	-	35	1	162	2	-
	Antakya	-	7	-	-	-	60	1	436	39	26
	İdlîb	-	2	36	-	-	50	1	-	-	5
	Hârim	-	-	52	62	-	-	-	-	-	-
	Cısr-i Şuğur	194	7	-	-	-	-	1	39	16	-
	Ma'arra	-	-	-	-	-	30	1	-	1	5
	Bâb	-	-	5	-	-	40	1	-	-	-
	Bılan	-	1	4	-	-	23	1	41	1	1
	Cebel-i Sem'ân	-	-	5	-	-	-	-	50	2	-
	Menbiç	-	-	-	77	3	-	1	75	1	-
	Rakka	-	-	-	-	-	37	1	-	2	-
Mağış	Elbistan	-	-	-	-	-	81	1	73	-	8
	Zeytun	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-
	Pazarcık	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
	Andırın	-	-	5	-	35	-	-	-	-	-
Urf	Birecik	-	-	1	-	-	62	1	-	1	-
	Rum-kal'a	-	-	-	-	1	60	1	-	-	-
	Suruç	-	-	-	135	4	-	-	30	1	-
	Yekün	194	26	114	274	44	679	14	1.576	97	74

Mekteb ismi ve talebe sayısına ulaşabildiğimiz kadarıyla, Ayntâb kazasındaki ibtidaî mektepleri şöyledir, Mahmudiye Mektebi (150 talebe), Mecidiye Mektebi (170 talebe), Selimiye Mektebi (100 talebe), Orhaniye Mektebi (115 talebe) Hamidiye Mektebi (75 talebe) eğitim almaktadır. 1902 Halep Salnamesi'ne göre İskenderun kazasında inas mektebi açılmış olup 55 talebesi mevcuttur.¹¹⁸

Vilayette klasik eğitim kurumlarına olan ilginin giderek azalmış modern okullara ise talep giderek artmıştır. Yıllar içerisinde ilk ve orta kademedede açılan modern okulların talebe ve miktarları sürekli artmıştır.

¹¹⁷ Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1320, s. 140-392.

¹¹⁸ Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1320, s. 229-256.

Tablo 17.1: 1902 (H.1320) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları

Okul	İnas Mektebi Rüşdiye		Mekteb-i İdadî Mülkiye		Rüşdiye Mektepleri	Medrese	Mekteb	İbtidâî Mektepleri		G.müslim Mektebi
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Adet	Adet	Adet	Talebe	Adet	Adet
Sancak										
Halep 119	110	1	213	1	2	32	-	-	90	40
Maraş	-	-	165	1	1	8	20	400	10	20
Urfa	-	-	-	-	-	11	31	-	-	-
Yekün	110	1	378	2	3	51	51	400	100	60

Dönemin eğitim politikası doğrultusunda idadîlerin ve rüşdiyelerin sayıları ile talebe sayılarında artış yaşanmıştır. Halep vilayetinde, Halep idadîsinin haricinde Maraş Sancağı'nda 1902 yılı itibari ile Mekteb-i İdadî-i Mülkiye açılmıştır.

Tablo 18: 1903 (H.1321) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları¹²⁰

Okul	Gayrimüslim Okulu		İslam Sıbyan Okulu	Mekteb		Rüşdiye Mektepleri		İbtidâî Mektepleri		İlmiye Medresesi	
	Talebe	Adet	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Adet	
H a l e p	Kaza										
	Ayntâb	2450	20	-	-	-	120	1	670	31	22
	Kilis	482	10	-	-	-	68	1	-	1	8
	İskenderun	-	-	6	-	-	35	1	62	2	-
	Antakya	-	7	-	-	-	60	1	536	7	30
	İdlîb	-	2	14	-	-	35	1	-	-	3
	Hârim	-	-	5	-	-	25	-	21	-	-
	Cisr-i Şuğur	208	6	-	-	3	15	1	141	16	-
	Ma'arra	-	-	-	-	5	35	1	-	-	-
	Bâb	-	-	5	-	-	45	1	-	-	-
	Bilan	-	-	4	-	-	28	1	35	1	1
S a n c a ğ ı	Cebel-i Sem'ân	-	-	5	-	-	-	-	35	1	-
	Menbiç	-	-	-	77	3	31	1	75	1	-
	Rakka	-	-	-	-	-	38	1	-	-	-
M a r a	Elbistan	-	-	4	-	-	81	1	85	1	5
	Zeytun	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-
	Pazarcık	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
	Andırın	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

¹¹⁹ 1902 yılı itibari ile Halep vilayetine bağlı köylerdeki talebelerin mevcut sayısı 151 iken İslam sıbyan mekteplerinin toplam sayısı 65 talebe sayısı ise 2934'ü bulmuştur. Halep vilayetinde isimlerini tespit ettiğimiz bazı mektep ve talebe şöyledir; Fevziye Mekteb-i İbtidâî (70 talebe), Ahmet Paşa Mektebi (117 talebe), Hacı Musa Mektebi (55 talebe), İrfaniyye Mektebi (40 talebe), Sultaniyye Mektebi (75 talebe) eğitim görmüştür; **Salname-i Vilayet-i Haleb**, H. 1320, s. 213-366.

¹²⁰ **Salname-i Vilayet-i Haleb**, H. 1321, s. 141-470.

Ş											
U r f a	Birecik	-	-	10	-	-	70	1	45	1	1
	Rum-kal'a	-	-	-	-	1	60	1	-	-	-
	Surûç	-	-	-	-	-	-	-	179	5	-
	Yekün	3.140	53	53	77	12	746	15	1.884	67	61

Bu dönemde Osmanlı Devleti, yabancı devletlerin ve gayrimüslim okulların faaliyetlerine karşı koymak amacıyla seyyar müderris denilen bir grup oluşturmuştur. Seyyar müderrisler, Anadolu coğrafyasını gezerek hem İslam eğitimi verirken hem de bazı bölgelerde misyonerlik faaliyetleri yürütmekte olan okullara karşı çalışmalar yürütmüştür.¹²¹

Dönemin eğitim yapısının iyileştirilmesi ve geliştirilmesine yönelik düzenlemelerin devletin ileri gelen devlet adamları tarafından da desteklendiği ve önerilerde bulunduğu görülür. Dönemin ileri gelen devlet adamlarından olan Sadrazam Said Paşa, Maarif Nezareti'ne bağlı okulları beşerî bilimlerin yanı sıra pratik bilgilerin de aktarıldığı daha geniş ve kapsamlı bir eğitim sisteminin parçaları olarak tasavvur ediyordu. Bu konuda “*sanayi-i adiyeye mekteblerinin tedrisat ve ta’limatı, dökmecilik, demircilik, doğramacılıktan ibaret olup bunlara mahrec olarak başka mekteb yoktur*” diyordu. Said Paşa devamında her vilayette ziraat ve ticaret müfettişliği istemektedir.¹²² Sanayi mekteblerinin önemine sık sık değinen Said Paşa müreffeh devletler statüsüne gelmek için sanayinin çok önemli olduğu üzerinde durmuştur.

Tablo 18.1: 1903 (H.1321) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları

Okul	İnas Mektebi		Mekteb-i İdadî		Sanayi		Rüşdiyeler	İbtidai		G.müslim
	Rüşdiye		Mülkiye*		Mektebi			Mektepleri		
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Adet	Talebe	Adet	Adet
Sancak										
Halep	204	2	572	1	160	1	2	609	10	40
Maraş	-	-	175	1	-	-	1	370	8	1
Urfa	50	1	110	1	-	-	-	-	-	-
Yekün	254	3	857	3	160	1	3	979	18	41

¹²¹ Fortna, A.g.e.,s.125-127; Seyyar müderrislerin yine aynı dönemlerde Irak'ta Şii'lere yönelik olarak benzer politikalar takip ettiğini görmekteyiz. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Faruk Yaşlıçimen, "Saving the Minds and Loyalties of Subjects: Ottoman Education Policy against the Spread of Shiism in Iraq during the Time of Abdülhamid II," *DÎVÂN Journal of Interdisciplinary Studies*, 2016/2, S. 21, s. 63-108

¹²² Mustafa Gündüz, *Maârif'ten Eğitime*, Ankara, 2016, s. 218-219.

Vilayette medrese ve mekteb sayılarının giderek azaldığını 1903 yılıyla görmek mümkün olmuştur. Medreselerin sayısı Halep merkezinde 32'ye düşerken mekteblerin sayısı Maraş sancağında 20'ye kadar düşmüştür. Dönemin önde gelen devlet adamlarından Said Paşa'nın sanayi mektepleri üzerinde sık sık durması, Halep'te de etkisini göstermiştir. 1903 yılında açılan sanayi mektebinin 160 talebesi mevcuttur. Bu dönemde Said Paşa'nın öncülüğünde sanayi mekteplerine ilginin arttırılması gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Said Paşa ve dönemin diğer devlet adamları sanayi mektepleri ile medeniyet ve ilerleme arasında bir bağ kurmaktaydılar. *“Büyük yollar, binalar, muhafaz-i memlekete vasıta bulunan silâhlar, sefineler, münakalât ve muhaberâtı teshil eden şimendiferler, telgraflar, muamelât-ı ticarete vüsat veren fabrikalar ile levâzım-ı medeniyetten addolunan masnuât ve malumat-ı saire”*dir.¹²³

Tablo 19: 1904 (H.1322) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları¹²⁴

	Okul	G.müslim Okulu		İslam Sıbyan Okulu	Rüşdiye Mektepleri		İbtidâî Mektepleri		İlmiye Medresesi
		Talebe	Adet		Adet	Talebe	Adet	Talebe	
Halep	Kaza								
	Ayntâb	1442	29	-	120	1	762	22	25
	Kilis	442	10	-	56	1	-	25	8
	İskenderun ¹²⁵	-	-	6	337	35	52	2	-
	Antakya	-	7	-	60	1	464	17	30
	İdlib	56	2	14	36	1	-	-	3
	Hârim*	-	-	4	30	1	51	-	-
	Cisr-i Şuğur	-	-	-	98	2	315	15	-
	Ma'arra	-	-	-	35	1	-	-	5
	Bâb	-	-	5	25	1	-	-	-
Sancak	Bilan	-	-	4	32	1	38	1	-
	Cebel-i Sem'ân	-	-	5	-	-	50	2	-
	Menbiç	-	-	-	31	1	93	4	-
	Rakka	-	-	-	35	1	-	-	-
Urfa Ş	Elbistan	-	-	4	85	1	90	1	5
	Zeytun	-	-	-	-	1	-	5	-
	Pazarcık	-	-	-	-	-	-	-	1
	Andırın	-	-	-	-	-	15	1	-
U	Birecik	-	-	10	70	1	45	1	1

¹²³ Said Paşa'nın Hatırâtı, Dersâdet, 1328, c.1, s. 576.

*Halep İdadî Mülkiye mektebinde, Halep idadîsinin dışında iki şube daha açılmıştır. Bunlar; Ziraat şubesi ve ihtiyat sınıfları'dır. Ziraat Şubesinde 15 talebe, ihtiyat sınıfların da 100 talebe ve Halep idadîsinde ise 230 talebe eğitim almıştır. Maraş Sancağı'nda açılan Mekteb-i İdadî Mülkiye'de 154 Müslüman talebeye ilaveten 21 Gayrimüslim talebe eğitim almıştır. Urfa Sancağında açılan Mekteb-i İdadî Mülkiye'de 82 Müslüman talebe ve 28 Gayrimüslim talebe eğitim almıştır.

¹²⁴ Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1322, s. 144-492.

¹²⁵ Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1322, İskenderun kazasında bulunan İnas Mektebinin talebe sayısı 55 olarak devam etmektedir, s. 341.

r f a	Rum-kal'a	-	1	5	60	1	-	-	-
	Suruç	-	-	-	-	-	182	4	-
	Yekün	1940	49	57	1.110	51	2.157	100	78

İbtidâî mektebler zamanla sıbyan mekteblerinin yerini almıştır. Ayrıca, dönemin şartlarına uygun olarak orta öğrenim eğitimi verecek olan rüşdiye mekteblerinin sayısı artmıştır. İbtidâî mekteblerin dönemin ihtiyaçlarına yönelik Rüşdiye mekteblerine talebe yetiştirmeleri açısından kurulmaları teşvik edilmiştir. Halk da bu mekteplere teveccüh göstermiştir. Mekteblerin sayılarının giderek azaldığı 1904 yılı bütün Halep Vilayetinde 24 adettir. Diğer yönden medreselerin de aynı şekilde sayılarının azalarak 131 kadar gerilemiştir. Kazalarda kurulan inas mekteblerinden bir diğeri Hârim Kazasında kurulmuştur. Ancak, kazada kurulan inas mektebinin talebe sayısına ulaşamamıştır.

Tablo 19.1: 1904 (H.1322) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları

Okul	İnas Mektebi Rüşdiye		Mekteb-i İdadî Mülkiye		Sanayi Mektebi		Rüşdiyeler Adet	İbtidâî Mektepleri		G.müslim Mektebi Adet
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet		Talebe	Adet	
Sancak										
Halep	216	2	281	1	160	1	2	911	14	40
Maraş	-	-	-	-	-	-	-	450	10	10
Urfa	57	1	85	1	-	-	-	105	2	-
Yekün	273	3	366	2	160	1	2	1.466	26	50

İnas mekteblerinin, vilayet ve sancak merkezlerinin dışında da açılmaya başlanması halkın kızların eğitimine yönelik olumlu tutumunu gösterir niteliktedir. Urfa'da açılan inas mektebinde talebe sayısı 57'dir. Bu seneye kadar salnamede sadece devlet okulları ve gayrimüslim okulları hakkında bilgi verilirken bu sene ile birlikte artık hususi olarak açılan okullara da rastlamak mümkündür. Açılan üç okulun derecesi ibtidâî olmak üzere 303 talebesi bulunmaktadır.¹²⁶

¹²⁶ **Salname-i Vilayet-i Haleb**, H. 1322, s. 145; 1904 yılı itibariyle Halep Vilayet merkezinde sadece 40 adet gayrimüslim okul vardır. Vilayet merkezinin dışında sancak ve kazalarda da yine bu okullara rastlamak mümkündür. İbtidâî ve rüştiye olarak eğitim veren bu okullar zamanla lise ve yüksek öğrenime kadar eğitim vermeye başlamışlardır. Ayrıntılı bilgi için bakınız; **Salname-i Vilayet-i Haleb**, H. 1322, s.146-147, 240, 258.

İnas mekteblerinin verdiği derslere bakıldığında, Mebâdî-i Ulum-i Dîniyye, Lisân-ı Osmânî Kavâidi, İmlâ ve İnşâ, Mebâdî-i Kavâid-i Arabiyye ve Fârisiyye, Tarih ve Coğrafya, Müntehabât-ı Edebiyye, Hesap ve Defter Tutma Usulü, Resim, Ameliyyât-ı Hıyâtiyye, Tedbîr-i Menzil ve Mûsiki dersleri almaktaydı. Ayrıca, muallimlerinin kadın olma zorunluluğu 1869 Nizamnâmesiyle getirilmiştir.¹²⁷ Belirtilen derslerin bazılarında içerik ve saat olarak zaman içerisinde değişme olmuştur.

Tablo 20: 1906 (H.1324) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları¹²⁸

	Okul	Gayrimüslim Okulu		İslam Sıbyan Okulu	İnas Mektebi		Rüşdiye Mektepleri		İbtidâî Mektepleri		İlmiye Medresesi
		Talebe	Adet	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Adet
Halep	Kaza	Talebe	Adet	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Adet
	Ayntâb	2855	19	-	75	1	110	1	750	29	25
	Kilis	403	13	-	-	-	72	1	-	25	8
	İskenderun	221	3	6	75	1	35	-	82	-	-
	Antakya	-	-	-	-	-	50	1	180	5	-
	İdlib	46	3	14	-	-	37	1	-	-	3
	Hârim	-	-	4	-	3	30	1	50	-	-
	Cisr-i Şuğur	160	6	-	-	-	22	1	140	8	-
	Ma'arra	-	-	-	-	-	50	1	-	-	5
	Bâb	-	-	5	-	-	25	1	-	-	-
Sancaklı	Bilan	-	1	4	-	-	33	1	28	1	1
	Cebel-i Sem'ân	-	-	5	-	-	-	-	30	2	-
	Menbiç	-	-	-	-	-	-	-	116	4	-
	Rakka	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-
	Elbistan	-	-	4	-	-	-	11	-	1	5
Maraş	Zeytun	-	7	-	-	-	-	1	-	5	-
	Pazarcık	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Andırın	-	1	5	-	-	-	-	11	1	4
Urfa	Birecik	-	-	-	-	-	80	1	55	1	-
	Rum-kal'a	-	-	-	-	-	60	1	-	1	1
	Suruç	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-
	Yekün	3.685	53	47	150	5	604	24	1.442	89	52

1869 Nizamnâmesiyle birlikte taşraya yönelik politikaların Halep'te uygulandığını birçok okul üzerinde gerçekleştirildiğini tablolar üzerinde görmek mümkün olmuştur. İlk aşama olarak rüşdiyelerin orta öğretime talebe hazırlamasına yönelik çalışmaların temel olmadan düzenlenemeyeceği anlaşıldığından ibtidâî mektepler açılmaya başlanmıştır.

¹²⁷ Öztürk, A.g.m., s. 301.

¹²⁸ Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1322, s. 138-507.

Halep’te alınan bu kararın etkisiyle, sıbyan mekteblerinin sayıları zamanla azalarak, ibtidaî mekteblerin sayıları artmıştır. Diğer bir eğitim kademesi olan idadîlerin, rüşdiyelerin sayıları da artmıştır. Buna bağlı olarak talebe sayısında artış görülmüştür. Ayrıca, sanayi mektepleri ve inas mektepleri kurulmuştur. Bölgede açılan bu okullara halk tarafından rağbet gösterilmiştir.

Tablo 20.1: 1906 (H.1324) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları

Okul	İnas Mektebi Rüşdiye		Mekteb-i İdadî Mülkiye		Sanayi Mektebi		Rüşdiyeler	İbtidaî Mektepleri		G.müslim Mektebi
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Adet	Talebe	Adet	Adet
Halep	158	2	230	1	40	1	2	1108	16	40
Maraş	50	1	121	1	-	-	-	480	9	22
Urfa	48	1	108	1	-	-	-	188	3	-
Yekün	256	4	459	3	40	1	2	1.776	28	62

Halep Vilayet merkezi ve dâhilinde bütün İslam sıbyan mekteblerinin sayısı 87 iken toplamda 3929 talebesi bulunmaktadır. Tanzimat dönemi eğitim politikalarının en başarılı uygulama sahası inas rüşdiyelerinde olmuştur.¹²⁹ Bu durumun göstergesi vilayetlerde artan okul sayılarıdır. Halep Vilayetinde, sancaklarda olduğu gibi kaza merkezlerinde de inas rüşdiyelerinin sayılarının artması bölgede yaşayan halkın ilgisine mazhar olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 21: 1908 (H.1326) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüşdiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları¹³⁰

OKUL	Gayrimüslim Okulu		İslam Sıbyan Okulu	İnas İbtidaî Mektebi		Rüşdiye Mektepleri		İbtidaî Mektepleri		İlmiye Medresesi	
	Talebe	Adet	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Adet	
Halep	Kaza										
	Ayntâb	3087	19	-	79	1	-	1	867	31	25
	Kilis	380	16	-	-	-	75	1	-	25	8
	İskenderun	222	3	-	72	1	38	1	242	6	1
	Antakya	-	-	-	-	-	60	1	140	5	-
	İdlib	46	3	14	-	-	38	1	-	-	-
	Hârim	-	-	4	-	3	25	1	-	-	-
	Cısr-i Şuğur	227	11	-	-	-	15	1	571	29	-
	Ma’arra	-	-	-	-	-	25	1	-	-	5
	Bâb	-	-	5	-	-	25	1	-	-	-
	Bilan	-	1	4	-	-	26	1	48	1	1
	Cebel-i	-	-	5	-	-	-	-	30	2	-

¹²⁹ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, (Haz. Ahmet Kuyaş), İstanbul, 2003, s. 231.

¹³⁰ **Salname-i Vilayet-i Halep**, H. 1322, s. 138-507.

i	Sem'ân										
	Menbiç	-	-	-	-	-	57	1	85	3	-
	Rakka	-	-	-	-	-	20	1	-	-	-
M a r a ş	Elbistan	-	-	4	-	-	72	1	90	1	5
	Zeytun	-	-	-	-	-	-	1	-	5	-
	Pazarcık	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Göksun	-	1	5	-	-	-	-	-	-	4
U r f a	Birecik	-	-	10	-	-	43	1	100	3	-
	Rum-kal'a	-	-	-	-	-	50	1	-	1	1
	Suruç	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-
	Yekün	3.962	54	51	151	5	569	16	2.173	116	50

1908 yılı itibariyle Halep Vilayeti ve kazalarında ibtidaî ve rüşdiye mekteblerinin sayıları artmıştır. Hemen hemen tüm kazalarda birden çok eğitim kurumu açılmıştır. Ayrıca, gayrimüslimlerin okul ve talebe sayılarının fazla olduğu da göze çarparken sıbyan mekteblerinin sayıları da giderek azalmıştır.¹³¹ Vilayette tespit edebildiğimiz 1908 yılı itibariyle, 44 mekteb ve 43 medrese kalmıştır.

Tablo 21.1: 1908 (H.1326) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları

Okul	İnas Mektebi Rüşdiye		Mekteb-i İdadî Mülkiye		Sanayi Mektebi		Rüşdiyeler Adet	İbtidaî Mektepleri		G.müslim Mektebi Adet
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet		Talebe	Adet	
Sancak										
Halep	158	2	230	1	52	1	2	1190	17	40
Maraş	50	1	120	1	-	-	-	500	8	21
Urfa	48	1	65	1	-	1	-	89	2	-
Yekün	246	4	415	3	52	2	2	1.708	27	61

1908 yılında Halep Vilayetinde artık sancak merkezlerinin hepsinde birer idadî bulunmaktadır. Ayrıca, inas rüşdiye mektebi Halep merkezinde ve iki diğer sancakta birer tane açılmıştır. Dönemin ileri gelen devlet adamlarının desteğiyle sanayi mektebi Halep ve Urfa'da da açılmıştır.

Sonuç itibari ile tezin bu bölümünde klasik dönemde Osmanlı eğitim kurumlarında esas alınan işleyiş şekline kısaca değindikten sonra, okutulan derslerde ki değişimler

¹³¹ 1908 yılı itibariyle Halep Vilayetinde bulunan Gayrimüslim okulların derecesi ve kuruldukları yerleri Halep Vilayet Salnamesinden yararlanılarak oluşturulan tablo önemlidir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Eroğlu, Babuçoğlu, Köçer, **A.g.e.**, s. 63-65; Osmanlı Devleti'nde yabancı devletlerin eğitim yapısına etkileri ile sosyal hayatta meydana gelen etkileşimler açısından değerlendirmek ve Ayrıntılı bilgi için bakınız; Adnan Şişman, **XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel Sosyal Müesseseleri**, Ankara, 2000.

ve sistemin aksamasındaki bazı sebepler anlatılmıştır. Eğitim alanında yenilenmenin ve buna dair alınacak kararların ilmiye ile ters düşmemek adına ertelendiği varsayılabilir. Eğitimde yenilenme hareketleri ilk aşamada askerî alanda yapılmaya başlanmıştır.

Mamafih, askerî eğitim alanında yapılan yeniliklerin bir temel olmadan yapılması devamını getiremediğinden dolayı ilköğretimden başlamak üzere sivil eğitim alanında düzenlemeler yapılmıştır. Bununla birlikte gayrimüslim okulların Islahat Ferman'ından sonra Avrupalı devletlerden gelen maddi ve manevi desteklerle vilayetlerde açtıkları okullar ve artan talebe sayıları Osmanlı Devleti'ni son derece kaygılandırmıştır. Devlet yetkilileri ellerinden geldiğince bölgedeki Müslüman halkı kurdukları bu yeni okullara çekerek emperyalist devletlerle başa çıkmaya çalışmıştır.

1868 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ne kadar modern eğitim alanında yapılan çalışmalar yüzeysel kalmıştır. Nizamnâme'nin devletin her köşesinde uygulamaya geçilmesi Sultan II. Abdülhamid döneminde gerçekleşebilmiştir. Eğitim reformunun merkez ve merkeze yakın yerlerde uygulama imkânı yüksek iken dönemin şartlarından dolayı merkeze uzak yerlerde daha zor olmuştur.

Burada 1867-1908 yılına kadar Halep'teki eğitimin durumu tablolarla anlatılmıştır. Özellikle sayısal olarak artış kanıtlanırken, aynı zamanda coğrafyada bulunan halkın da yeni eğitim kurumlarına olan ilgisini görmek mümkün olmuştur.

Genellikle halktan gelen istekler ve devletin menfaatleri doğrultusunda okullar açılmıştır. Bu dağılımın dengeli ve denetimin sağlanması hususunda vilayet maarif idarelerinin sayısının artması ile liyakatli personelin varlığı önemli olmuştur. İdadîler ve özelde ele alınacak olan Halep Mekteb-i İdadîsi'nin açılışı ve talebe sayısı verilerek çok ayrıntıya girilmemiştir. Diğer nahiyelerde açılan idadîler için de yine talebe sayısı verilmiştir. Vilayet genelinde birden çok idadî açılmasına rağmen bunların hepsini burada araştırmak ve ele almak mümkün değildir. Bu sebeple, İdadîler ve Halep Mekteb-i İdadîsi'nin içeriği hakkında geniş bilgi ikinci ve üçüncü bölümlerde verileceğinden burada ayrıntıya girilmeden okul ve talebe sayısı verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HALEP MEKTEB-İ İDADÎSİ: MÜFREDAT VE PROGRAMLAR

2.1. İDADÎLERE GENEL BAKIŞ

Kelime anlamı itibariyle idadî “bir şeyi hazırlamaya mahsus yer” anlamına gelmektedir.¹³² 1838 yılında ilk defa rüşdiye mekteblerine talebe yetiştirmek, amacıyla sıbyan mekteblerine idadî adı verilmiştir.¹³³ Ayrıca, harp okuluna ve Askerî Tıbbiye’ye girmek isteyen talebeler için eksik bilgilerini tamamlamaları ve onları belirli bir eğitim seviyesine getirmek amacıyla açılan hazırlık sınıflarına da idadî adı verilmiştir.¹³⁴

Tanzimat döneminde öncelikle askerî orta öğretim sistemini işlevsel hale getirmek amacıyla, bahriye, tıbbiye ve mühendishanelerin ortaöğretimleri ayrılmış ve 1845 yılında askerî idadîlerin kurulması kararlaştırılmıştır. Harbiye için ordu merkezlerinde ayrı askeri idadîler kurulmuştur.¹³⁵

1845 yılında Osmanlı eğitim reformu üzerinde çalışmalar yapmak üzerine *Meclis-i Maarif-i Muvakkat* kurulmuştur. Meclis-i Maarif-i Muvakkat, askeri okullarda meslek derslerinin yanında diğer derslerinde verilmesine karar vermiştir. Ayrıca, derslere hazırlık için on iki yerde *Mekteb-i Fünun-ı İdadîye* adıyla okullar açılması yönünde girişimde bulunulmuştur. Açılacak okullardan biri İstanbul diğerleri taşrada

¹³² Cemil Öztürk, “İdadî”, *DİA*, c. XXI, İstanbul, 2000, s. 464.

¹³³ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, c. II, İstanbul, 1977, s. 334.

¹³⁴ Unat, *a.g.e.*, s. 45.

¹³⁵ İlkın-Tekeli, *A.g.e.*, s. 68.

olmak üzere beş yıl eğitim verecek olan askeri idadîler ordu müşirlerinin idaresi altında bulunacaklardı. İlk açılan askerî idadî için İstanbul Maçka'daki *Mekteb-i Harbiyye* binası tahsis edilmiştir. Sultan Abdülmecid'in 1863'deki iradesiyle *Mekteb-i İdadî'ye* alınan öğrenciler için ön şart rüşdiye mezunu ve fiziksel olarak uygun olmak şartı vardı.¹³⁶

İlk sivil idadî 1850 yılında henüz idadî olarak anılmasa da şimdiki Cağaloğlu'nda İstanbul Kız Lisesi'nin olduğu yerdedir. İdadî, Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmi âlem Valide Sultan tarafından yaptırılan *Dar'ül Maarif*'tir.¹³⁷ Dar'ül Maarif, daha sonra rüşdiyelere örnek olacak, Dâr'ül-Fünun'a öğrenci yetiştirecek ve dairelere memur sağlayacaktı.¹³⁸

1862 yılında rüşdiye tahsilinden üstün olmak üzere, memur yetiştirmek için *Mahrec-i Eklâm* açılmıştır. Ancak, 1876 senesinde *Mekteb-i Fünun-ı Mülkiye*'nin açılmış olması sebebiyle kapanmıştır.¹³⁹ İdadî, 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ne kadar geçen süreçte işlevi ve isminin kullanım yerleri değişmiş olsa da nizamnâme ile birlikte yeni bir biçime kavuşmuştur.

İdadîlerin açılma sebepleri arasında, 1869'a kadar rüşdiyelerin ve yüksekokulların sayısında artış yaşanması sebep olarak gösterilebilir. Nitekim, rüşdiye üzerinde yüksekokullara talebe yetiştirebilecek bir okul bulunmamaktaydı. İstanbul'da 1868 yılında *Galatasaray Sultanîsi* açılmışsa da diğer vilayetlerde bu orta öğretim yapısı bulunmamaktaydı. Dolayısıyla, idadî okullarının kurulması ve açılması eğitim yapısının düzenli olarak işlemesi için zaruri hale gelmiştir.¹⁴⁰

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi hakkında yazılan mazbatada idadîlerin açılmasının gerekliliği şu şekilde belirtilmiştir:

... belki ileride ulûm-ı âliye mekâtibinin teksîri iktizâ eyliyeceği ve şunda olsa olsa rüşdiye mekteblerinin fevkinde ve mekâtib-i sultâniyenin mâ-dûnunda idadîye mekteblerinin küşâdı muhtâc-ı bahs olabilür ise de mekâtib-i rüşdiye'de her sınıf teba'anın etfâlinin mebâdî-i ulûm-ı diniyesi tadrîs olunmak lâzım gelmesinden dolayı bu nev'i mekteblerin her cemâ'at için başka başka teşkîli muktezî olmasına ve mekâtib-i sultâniye'nin def'aten ta'mimi küşâdı kabil olamamasına mebnî hem

¹³⁶ Öztürk, A.g.m., s. 464-465.

¹³⁷ Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara, 1994, s. 8-9.

¹³⁸ Akyüz, A.g.e., s. 165.

¹³⁹ Ergin, a.g.e., s. 476-479.

¹⁴⁰ Kodaman, A.g.e., s. 114.

*mekâtib-i sultâniyenin ekser tedrisatına mahall-i talîm olmak ve hem de sunûf-ı teba'a etfâlinin muhteliten tahsîl-i ma'ârif tarîkine sevki ve o cihetle beyinlerinde i'tilâf ve muhâdenetin tahkîmi kazıyyesi istihsâl olunmak için mekâtib-i idadîyenin ihdâsı elzem olduğu ...*¹⁴¹

Maarif Nizamnâmesi'nde, ileride yüksekokulların yaygınlaştırılması rüşdiyeler ile yüksekokullar arasında bir kademe teşkil eden idadîlerin açılması kararlaştırılmıştır. Ancak, rüşdiyelerde her cemaatin gençlerine kendi dinleri öğretileceğinden rüşdiyelerin cemaatlere göre açılması planlanmıştır.¹⁴²

Bu düşüncelerle birlikte 1869 Nizamnâmesi'nde idadî okulları hakkında şu kararlara varılmıştır;

1. İdadî okulları, rüşdiyelerden mezun olan Müslim ve gayrimüslim çocukların birlikte öğretim yaptıkları yerdir.
2. Bin haneden fazla ve buldukları yerin önemine göre seçilecek her kasabada birer idadî okulu yapılacaktır.
3. İdadîlerin yapım masrafları, öğretmen ve hademe maaşları ve diğer giderleri vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacaktır. İdadîlerin muavinleriyle beraber altı öğretmeni bulunacaktır. Yıllık tahsisat olarak, personel giderleriyle birlikte 80.000 kuruş olacaktır.
4. İdadîlerin öğretim süresi üç yıl olup şu dersler okutulacaktır. Türkçe Kitâbet ve İnşâ, Fransızca, Kavânin-i Osmaniye, Mantık, İlm-i Mevâlid, Cebir, Hesap ve Defter Tutma, Hendese ve İlm-i Mesâha, Hikmet-i tabiye, Kimya ve Resim.
5. İdadî mekteplerinde tedris olunacak derslerin öğretim şekli, önceden hazırlanacak plana göre yapılacaktır. Bunların düzenlemesi Maarif Nezareti'nden izin alınması ve Meclis-i Kebir-i Maarifin rey ve müsaadesine bağlıdır.

¹⁴¹Unat, **A.g.e.**, s. 93; Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi ve Nezareti hakkında; A.Teyfur Erdoğan, **Maârif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı, İdari Teşkilat Açısından**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilim Dalı,(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1995, s. 52-169.

¹⁴² Selçuk Akşin Somel, "Tanzimat Döneminde Eğitim Reformunun Dönüm Noktası: 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi" Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861), Kemal Kahraman ve İliana Baytar (editörler), **İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları**, 2015, s. 20.

6. İdadî Mektepleri'nin tatil ve imtihan zamanları aynı Rüşdiye Mektepleri'nde olduğu gibidir. Fakat bayram günlerine mahsus tatil için mektebin karma olması (Müslim-Gayrimüslim) cihetiyle iki sınıf beraber tatile girecektir.
7. İdadî mekteplerinde tahsillerini tamamlayan talebeler, imtihanlarda başarı gösterdikleri takdirde diploma almayı hak ederek mezun olacaklardır. İmtihanlarda başarılı olamayanlar ise, istedikleri takdirde bir sene daha mektebde kalacaklardır.¹⁴³

Sadrazam Said Paşa (1880-1885)¹⁴⁴ 1880 tarihli layihasında her vilayet ve liva merkezinde bir idadînin açılmasını planlamıştır. Esas alınan bu planla birlikte idadîlerin devlet sathında sayıları yirmi dörde ulaşmıştır.¹⁴⁵ İstanbul dışında taşrada açılan ilk idadî, Yanya vilayetine bağlı Yenişehir'de açılmıştır (16 Aralık 1874).¹⁴⁶ 1885 yılından itibaren, ilk etapta Bursa, Edirne, Yanya ve Çanakkale'de birer idadî okulları açılmıştır. Aynı yıllarda İzmir, Selanik, Trabzon, Rodos, Konya, Elâzığ, Ankara, Üsküp, Priştine, Serfice, Gümölcine, Manisa, Adana, Halep, Kudüs, Maraş, Kırşehir, Çankırı, Teke, Bitlis, Muş, Kastamonu, İzmit ve Sivas bölgelerinde de idadî okulları açılmasına karar verilmiş ve yapımlarına başlanmıştır.

İdadî mekteplerinin açılmasının amaçları arasında, Osmanlıcılık ilkesini yaymak, farklı din ve ırklardan olan gençleri kaynaştırmak istenmesi sayılabilir. Diğer bir amacı ise Harp okullarına ve Askerî Tıbbiyeye geçmek isteyen öğrencilerin eksikliklerini tamamlamalarını sağlamak ve devlet kadrolarına memur hazırlamaktır.¹⁴⁷

Maârif Nizamnâmesi'nde, öngörülen idadîlerin açılması uzun zaman almıştır. İdadîlerin açılmasını geciktiren sebepler arasında maddî zorluklar ve öğretmen açığı başta gelmektedir.¹⁴⁸ Nizamnâme'nin 192. maddesine göre eğitimin malî kaynaklarının temin edilebileceği yerler olarak, tahsisât-ı mîriye (bütçeden ayrılan tahsisatlar), halkın yıllık yardımları, tahsisât-ı vakfiye (vakıfların gelirleri), iânât-ı

¹⁴³ Mahmud Cevad, **Maârif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı**, İstanbul, 1338, s. 478-479; Kodaman, **A.g.e.**, s. 115; Ergin, **A.g.e.**, s. 413-414.

¹⁴⁴ Zekeriya Kurşun, "Said Paşa, Küçük", **DİA**, c. XXXV, 2008, s. 578.

¹⁴⁵ **Said Paşa'nın Hatırâtı**, s. 538.

¹⁴⁶ Fatih Demirel, "**Mekteb-i İdadî**", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2010, s. 16-27.

¹⁴⁷ Somel, **A.g.e.**, s. 215-228.; Kodaman, **A.g.e.**, s.118-122; Öztürk, **A.g.m.**, s. 465-466; Cihan, **a.g.e.**, s. 65-66.

¹⁴⁸ Kodaman, **A.g.e.**, s. 118-119.

müteferrika (çeşitli gelirler), mekteb-i sultanîye ve âliye talebesinden alınan yıllık ücretler ve cezalar gelir olarak belirlenmiştir. Ayrıca, tekke ve zaviyelerin gelirleri yeni açılan okulların masrafları için kullanılacaktır.¹⁴⁹

Eğitime destek sağlayacak bu vergiler, Midhat Paşa'nın Tuna Valiliği sırasında uygulanmaya başlanmış ve bilahare örnek alınmıştır.¹⁵⁰ Ancak, eğitim için ayrılan bütçenin, Kırım Savaşı'ndan beri devam eden dış borçlanma, kötü mahsul, savaş tazminatlarına ilaveten Duyun-ı Umumiye'nin kurulması daha güç bir duruma düşülmesine sebep olmuştur. Sultan II. Abdülhamid döneminde, eğitim alanındaki layihaları, fikir ve önerileriyle Said Paşa¹⁵¹ ön plana çıkmıştır. Said Paşa'nın, eğitim alanındaki görüş ve uygulamaları Osmanlı eğitim sisteminin gelişmesini ve yenileşmesini sağlamıştır.¹⁵² Said Paşa'nın girişimiyle kurulan taşra Maarif Meclisleri eğitime kaynak sağlama konusunda yetkilendirilmiştir. Diğer bir önerisiyle, Maarif Hisse-i İâne adında bir vergi getirilmiştir. Bu verginin kapsamı daha sonra genişletilmiştir.¹⁵³

Maarif Hisse-i İâne vergisi, yeni idadîlerin işletilmesine ve inşa edilmesine katkı sağlaması için oluşturulmuştur. Ancak, vergilerin merkeze aktarılacak olması yerel halk arasında verginin toplanmasına karşı tepkiye neden olmuştur. Bu sebeplerden dolayı, halkın benimsemediği ve etkili yararlanılmayan bir vergi haline gelmiştir.¹⁵⁴ 1884 yılında Kâmil Paşa (1879-1883)¹⁵⁵ eğitim sisteminin bu olumsuz ekonomik durumdan çıkarmak için sahipsiz kalan vakıfların gelirlerini yerel okulların masraflarını karşılamak için kullanma kararı almıştır. İdadîlerin sağlanan bu fonla sayılarında artış yaşanmıştır.¹⁵⁶

İdadîlerin yapımı aşamasında bölgelerin ileri gelenlerinden destek istenirken daha boş duran mekânlar ve araziler tahsil edilmeye çalışılmıştır. Ancak, 1887 yılında

¹⁴⁹ Mahmud Cevad, **a.g.e.**, s. 438-508.

¹⁵⁰ Gündüz, **A.g.e.**, s. 187-192.

¹⁵¹ Kurşun, **a.g.t.**, s. 58-61.

¹⁵² Kurşun, **a.g.m.**, s. 578.

¹⁵³ Yakup Karataş, Sultan II. Abdülhamid'in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkâf-ı Münderisenin Maarife Terki, **Ağrı Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, LVII, Erzurum, 2016, s. 1839-1841.

¹⁵⁴ Somel, **A.g.e.**, s. 194.

¹⁵⁵ Osmanlı Devletinde uzun müddet görev almış olan Kâmil Paşa, 1880 yılında Mâarif nâzırı sonra Umûr-ı Nâfia Komisyonu azalığı getirilirken, 1895 yılında sadrazamlığa getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Atilla Çetin, "Kıbrıslı Kâmil Paşa", **DİA**, c. XXV, 2002, s. 392-393.

¹⁵⁶ Fortna, **A.g.e.**, s. 153-154.

idadîler aleyhine eleştirilerin sesi yükselmeye başlamıştır. Bunun sebebi toplanan Maarif vergisi ile zengin çocuklarının gittiği yüksekokullar için vergilerin harcandığı söylentisinin çıkmasıdır.¹⁵⁷

Doğu Anadolu Vilayetleri Umum Müfettişi Müşir Şakir Paşa (1895-1897)¹⁵⁸ okullara sıradan halkın ödeyemeyeceği yükseklikte bir öğrenim ücreti getirilmemesini ve eğitimde fırsat eşitliliğinin olmadığını vurgulamıştır.¹⁵⁹ Bölgelerin birbirinden çok farklı olması, her yöre halkı için ayrı bir ölçüt bulunmaması, yerel malî kaynaklardan sağlanan eğitim bütçesinin de değişken bir yapıda olmasına sebep olmuştur. Maarif için ayrılan bütçe değerlendirildiğinde 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti öşr vergisinin içinden maarif için % 27'lik bir pay ayırmıştır. Dönemin şartlarına göre, vergiden maarife iyi bir ödenek verilmiştir. Maarife öşr vergisinin dışında ayrıca, müsakkafat (bina) vergisinin % 6'sı da maarif için ayrılmış ve buna hisse-i iane denilmiştir.¹⁶⁰

1888 yılında Maarif Komisyonu toplanarak aldıkları kararlar idadîlerin eğitim yılı dört yıla çıkarılmıştır. Vilayet merkezlerinde gündüz eğitim veren idadîlerin köy ve kasabalardaki çocukların eğitim görebilmesi için yatılıya çevrilmesine karar verilmiştir. İdadî bulunan yerlerdeki rüşdiyeler idadîlerle birleştirilmiştir. Alınan kararlar taşradaki idadîler beş ve yedi yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Zira, her vilayette yatılı idadîlerin açılması maarif geliri az olan bölgeler için sıkıntılıydı.¹⁶¹ Özellikle bazı sancaklarda yaşanan malî sıkıntılardan dolayı bu karar alınmıştır. Beş senelik idadîler nehari (gündüzlü) eğitimi vermek üzere sancaklarda açılacaktır. Yedi senelik idadîler ise leylî (yatılı) olarak vilayet merkezlerinde açılacaktır.¹⁶²

Mahmud Cevad tarafından yayımlanan talimatnameye göre, yedi yıllık idadîlerin ilk üç yılı rüşdiye, diğer dört yılı ise idadî derecesindedir. İbtidâî mezunları idadîlerin birinci sınıfına, rüşdiyelerden veya idadîlerin rüşdiye kısmından mezun olanlar ise

¹⁵⁷ Somel, **A.g.e.**, s. 194-195.

¹⁵⁸ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra II. Abdülhamid'in direktiflerinin uygulama, reformları denetlemek amacıyla Anadolu ıslahatı umum müfettişi sıfatıyla vilâyât-ı siteye tayin edildi. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Ali Karaca, "Şakir Paşa" **DİA**, c. XXXVIII, 2010, s. 307-308.

¹⁵⁹ Somel, **A.g.e.**, s. 157-190.

¹⁶⁰ Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bir Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Editör: Halil İnalcık, Donald Quataert, II, İstanbul, 2006, s. 963.

¹⁶¹ Kodaman, **A.g.e.**, s. 119-121.

¹⁶² Yücel, **A.g.e.**, s. 14.

idadîlerin dördüncü sınıfına kaydedileceklerdir. Ayrıca, beş yıllık idadîlerin ilk üç yılı rüşdiye, diğer iki yılı idadî derecesindedir. Bu tür okulların beşinci yıl öğrenimini tamamlayan talebelere tam idadî diploması verilecektir.¹⁶³

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde eğitim çalışmalarına hız verilmiş ve kültür seviyesini yükseltmek için Müze-i Hümayûn, Askerî Müze, Bayezid Kütüphanesi-i Umûmîsi, Yıldız Arşivi ve Kütüphanesi gibi kültür müesseseleri kurulmuştur.¹⁶⁴

2.2. İDADÎLERE GİRİŞTE ARANILAN ŞARTLAR

1. *Yedi senelik mekâtib-i idadîyenin ilk üç sene ile bazı yerlerde bulunan şûbeler rüşdî ve diğer dört senesi idadî derecesindedir. Mekâtib-i ibtidaîden musaddak (onaylanmış) şahâdetnâmelerle mürâcaat edenler, bilâimtihan birinci ve mekâtib-i rüşdiye ile idadîlerin kısm-ı rüşdiyelerinden şahâdetnâmeyi haiz olanlar, keza bilâimtihan dördüncü seneye kayıt ve kabul olunur. Beş senelik mekâtib-i idadîyenin keza ilk üç senesi rüşdî derecesinde olup diğer iki senesi idadî ise de bu nevi mekteplerde beşinci sene tahsilâtını ikmal edenlere kaydedilecek ve ancak yedi senelik idadîlerin dördüncü senelerinden neş'et edenlere tam idadî şahâdetnâmesi îtâ kılınacaktır.*

Beş senelik idadîleri ikmal edenler, aldıkları şahâdetnâmeleri ibrâz ettikleri halde yedi senelik idadîlerin altıncı ve Dersaâdet idadîlerinin üçüncü senelerine ve yedi senelik idadî şahâdetnâmesini haiz olanlar hizâmüt-ı mahsûsasına tevfikân evkât-ı muayenesinde mekâtib-i âliyesine kabul olunurlar. Sûret-i husûsiyede tahsil edenler bilâimtihan müstehak oldukları sınıflara alelûsul alınırlar.

2. *Okula girmek isteyenlerin sağlık raporu, aşı kâğıdı, Osmanlı tezkeresi (nüfus cüzdanı), daha evvel bitirdikleri okulun diplomasını getirmeleri ve onbeş yaşını geçmemiş olmaları gerekir.*

3. *Maarif vergisini veren gayrimüslim çocukları idadîlere kabul olunur.*

¹⁶³ Öztürk, A.g.m., s. 465.

¹⁶⁴ Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", DİA, c. I, 1988, s. 221.

4. Ücretsiz alınacak yatılı talebenin miktarı, toplam yatılı talebenin 1/3'ünü geçemez. Fazla sayıda ücretli yatılı talebe alınması, okul binasının kapasitesine bağlıdır. Gündüzlü talebe alınması, okul binasının kapasitesine bağlıdır.
5. Okul ücreti 12 Osmanlı lirası olup üç taksitte ödenir. Öğle yemeğini okulda yemek isteyen gündüzlü talebeden ayda 50 kuruş alınır.
6. Ücretsiz alınacak talebenin fakir, kimsesiz ve terbiyeli olması şarttır. Fazla müracaat eden olursa, aralarında imtihan yapılır. Her kaza, verdiği maarif vergisi nisbetinde, ücretli talebe kontenjanından faydalanır.¹⁶⁵

Alınan kararlar, yedi yıllık idadîlerin ilk üç senesinin rüşdiye diğer dört yılı idadî seviyesinde eğitim verecektir. İbtidâîlerden mezun olanlar rüştiyelere başvuru yapabilecektir. Rüşdiyelerden mezun olanlar aldıkları şهادتنامه ile idadîlerin dördüncü senesine kayıt olabilirler. Beş senelik idadîlerin ilk üç yılı rüşdiye geri kalan iki yılı idadî olarak eğitim verecektir. Beş yıllık idadîlerin beşinci senenin sonunda şهادتنامه verilecektir.

Beş yıllık idadî mezunları aldıkları şهادتنامه ile yedi yıllık idadîlerin altıncı ve Dersaâdet idadîlerinin üçüncü senelerine kayıt yaptırabilirler. Yedi yıllık idadî mezunları devlet hizmetinde çalışabilecekleri gibi yüksek öğretime devam edebilirler.

2.3. İDADÎ DERS PROGRAMLARI

İdadîlerin, taşrada açılmasından sonra ders programları için de düzenlemeye gidilmiştir. Ancak, ders programları için köklü bir değişim yapılmamıştır. Sadece, İlm-i Kelâm ve Muhtasar İlm-i Siyer-i Muhammediye dersinin eklenmesiyle dini dersler ağırlık kazanmıştır. Ayrıca, 1869 Nizamnamesi ile idadîlerde fen derslerine daha fazla ağırlık verilmiştir. Sultan II.Abdülhamid döneminde resmi kurumlarda din derslerinin sayısı arttırılmıştır.

Bu durumun en önemli etkilerinden birisi Gayrimüslim tebaanın, İslahat Fermanı ve kendi okullarını açma yetkisi almaları ve tebaalarını bu okullarda toplamalarıdır.

¹⁶⁵ Kodaman, A.g.e., s. 126-127; Mahmud Cevad, A.g.e., s. 382-388.

Sultan II. Abdülhamid ise, geliştirdiği politikayla tebaasını İslam inancı etrafında toplamaya çalışmış ve bu sebeple din derslerinin sayısı artırılmıştır.¹⁶⁶

1892 senesinde beş ve yedi yıllık idadî programlarında esaslı bir şekilde ıslahat yapılmak amacıyla Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa (1891-1901)¹⁶⁷ başkanlığında komisyon toplanmıştır. Komisyon ders programlarını yeniden düzenlemiştir. Yapılan bu ıslahat ile dönemin şartlarına uygun ve eğitim kademelerinin kendi içinde bir bütünlük sağlaması amacıyla ders programları hazırlanmıştır.

Komisyonun yazdığı mazbatada şöyle denmektedir:

*Taşra mekâtib-i idadiyesi programlarının ihtiyacat-ı hal ve zamanına göre tadil ve ıslahı derece-i vücubda olduğundan bu madde-i mühime komisyon-ı acizanemizce ariz ve amik müzakere edilerek mekatib-i idadiyenin teşkilinden maksad-ı asli bir taraftan mekâtib-i âliye-i askeriye ve mülkiyeye girebilecek iktidarı haiz talebe yetiştirmek ve diğer cihetten memleketin muhtaç olduğu erbab-ı malumata mahreç hazırlamak kaziyeye esasıye olduğundan mekâtib-i mezkura ders cetvellerinin bu maksada hizmet edebilecek surette tertip ve tanzim-i lazımeden olduğuna... rüşdi ve idadî derslerini şamil olmak üzere tadilen tanzim kılınan ders cetveli komisyon azası tarafından mümzî olduğu halde merbuten takdim... kılınmış olmakla...*¹⁶⁸

Komisyonunun yazmış olduğu mazbatada idadîlerin dönemin eğitim ihtiyacına binaen oluşturulduğu ve amacının Mekatib-i Aliye-i Askeriye ve Mülkiye'ye talebe yetiştirmek olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple, kurulacak olan idadîler için oluşturulacak ders programlarının mülkiye ve askeriye yönelik dersler verilecektir. Maarif Nezareti, rüşdiye, idadî ve Dâr'ül-Fünun¹⁶⁹ dersleri arasında bir bağ kurarak bütünlük sağlamak istemiştir. Aynı zamanda dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun programların hazırlanması hedeflenmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Zeki Salih Zengin, "Tanzimat Sonrası Dönemde Osmanlı Toplumunda Gayrimüslimler ve Din Eğitimi" *Değerler Eğitimi Dergisi*, c. VI, 2008, s. 153-155.

¹⁶⁷ Ali Z. Oraloğlu, "Zühdü Paşa", *DİA*, c. XLIV, 2013, s. 538-539.

¹⁶⁸ Kodaman, *A.g.e.*, s. 130.

¹⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârülfünun", *DİA*, c. VIII, 1993, s. 521-525.

¹⁷⁰ Kodaman, *A.g.e.*, s. 131.

Tablo 22: 1894 (H.1310) Yılı Yedi Yıllık Leyfî (Yatılı) İdadîlerin Haftalık Ders Programı¹⁷¹

Ders İsimleri	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene	Yedinci Sene
	Saat	Saat	Saat	Saat	Saat	Saat	Saat
Ulûm-ı Diniye	3	2	2	2	2	2	2
Arabî	3	3	3	3	2	-	-
Farisi	-	2	2	2	-	-	-
Türkçe	6	5	3	2	2	-	-
Fransızca	-	-	4	5	5	5	3
Hesap	2	2	2	3	-	2	2
Hendese	-	-	2	2	3	-	-
Cebir	-	-	-	-	-	2	1
Müsellesat	-	-	-	-	-	-	1
Kozmografya	-	-	-	-	-	-	2
Makine	-	-	-	-	-	-	2
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	-
Tarih	-	2	3	2	2	2	2
Usul-i Defteri	-	-	-	-	2	2	-
Malumat-ı Fenniye	-	-	-	-	3	-	-
Hikmet-i Tabîiye ve Kimya	-	-	-	-	-	3	2
Mevalid ve Hıfz'ı-Sıhha	-	-	-	-	-	-	3
Kavanin	-	-	-	-	-	2	2
Edebiyat ve Ahlâk	-	-	-	-	-	2	2
Hüsn-i Hat	1	1	1	1	1	-	-
Resim	1	1	1	1	1	1	1
Yekûn	18	20	25	25	25	25	25

1898 yılında idadî programları için yeniden bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenleme ile 1896 senesinden sonra ders programlarına ahlâk ve fıkıh ilave edildiği gibi, bazı derslerin de müfredatı değiştirilmiştir. Programda Arapça, Farsça ve Fransızca ders saatlerinin azaltılması göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra fen derslerinin saati arttırılmıştır. Ders programlarında Türkçe ders saatinin fazlalığı ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde verilen Türkçe ve dinî eğitim dersleriyle tebaanın bir bütün olması için çalışılmıştır.

¹⁷¹ *Vilayat-ı Şâhâne'de bulunan leyli ve nehari mekâtib-i idadîyeye mahsus... ders programları*, İstanbul, 1310, s. 10-11.

Tablo 23: 1898 (H.1314) Yılı Yedi Yıllık Leyfî (Yatılı) İdadîlerin Haftalık Ders Programı¹⁷²

Ders İsimleri	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene	Yedinci Sene
	Saat	Saat	Saat	Saat	Saat	Saat	Saat
Maa Tecvit ve Kur'an-ı Kerim ve Ulûm-ı Diniye	3	2	2	2	2	1	2
Arabî	1	2	2	2	2	1	1
Farisi	-	1	2	1	-	-	-
Türkçe	7	6	4	3	2	-	-
Fransızca	-	-	3	3	4	4	5
Hesap	2	2	2	2	1	-	-
Hendese	-	-	1	2	2	2	-
Cebir	-	-	-	-	2	2	-
Müsellesat	-	-	-	-	-	-	1
Kozmografya	-	-	-	-	-	-	1
Makine	-	-	-	-	-	-	1
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	1
Tarih	-	2	2	2	2	1	1
Usul-i Defteri	-	-	-	-	1	1	-
Malumat-ı Nafia ve Hıfz'ı-Sihha	1	1	1	1	1	-	-
Hikmet-i tabiiye ve Kimya	-	-	-	-	-	3	3
Mevalid	-	-	-	-	-	2	2
Kavanin	-	-	-	-	-	2	2
Edebiyat ve Ahlâk	-	-	-	-	-	2	1
Hüsn-i Hat	1	1	1	1	1	-	-
Resim	1	1	1	1	1	-	-
Kitabet-i Resmiye	-	-	-	-	-	1	1
İlm-i Servet	-	-	-	-	-	-	2
Yekûn	18	20	25	25	25	25	25
Lisan	-	-	-	2	2	2	1

1898 yılına ait programda Fizik, Kimya ve Mekanik dersleri altı ve yedinci sınıfa eklenmiştir. Din derslerinin saatleri birer saat arttırılmıştır. İdadîlerde aynı dersin arka arkaya okutulmamasına ve programın düzenli olarak uygulanmasına özen gösterilmiştir.¹⁷³ Nizamnâme ile birlikte yaşanan yenileşme ve gelişme idadînin programına da yansımıştır. Hıfz'ı-Sihha dersi Mevalid dersinden ayrılarak Malumat-ı Nafia dersi ile birleştirilmiştir. İlm-i Servet dersi de programa eklenmiştir.¹⁷⁴

¹⁷² *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1316, s. 191; *Vilayat-ı Şâhâne'de bulunan leyli ve nehari mekâtib-i idadîyeye mahsus... ders programları*, İstanbul, 1315, s. 6; Yücel, **A.g.e.**, s. 1.

¹⁷³ Mahmud Cevad, **A.g.e.**, s. 401-402.

¹⁷⁴ Hıfz'ı-Sihha dersi kısaca; sağlık, mikroplar, bulaşıcı hastalıklar gibi sağlıkta dikkat edilmesi gereken konular hakkında bilgi verilir. Mevalid dersinde ise; canlı ve cansız varlıkların yapıları, beslenmeleri, madenler ve jeolojik yapılar üzerinden bilgi verir. İlm-i servet dersinde ise; iktisatın tanımı, sınıflandırılması, üretim vasıtaları gibi konular hakkında bilgi verilir. ziraat, hayvancılık, haberleşme araçları ısıtma, soğutma, bitkiler, cismin üç hali gibi birçok konuyu içerisinde barındırır, konu içeriği olarak Hıfz'ı-Sihha dersiyle benzer olduklarında yıllar içinde zaman zaman bu iki ders birleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; **aynı tez**, s. 27-28.

Tablo 24: 1902 (H.1318) Yılı Yedi Yıllık Leyfî (Yatılı) İdadîlerin Haftalık Ders Programı¹⁷⁵

Ders İsimleri	Birinci	İkinci	Üçüncü	Dördüncü	Beşinci	Altıncı	Yedinci	Sekizinci
	Sene	Sene	Sene	ü Sene	Sene	Sene	Sene	Sene
	Saat	Saat	Saat	Saat	Saat	Saat	Saat	Saat
Maa Tecvit, Kur'an-ı Kerim ve Ulûm-ı Diniye ve Ahlakiye	3	3	3	3	3	3	3	3
Arabî	2	2	2	2	2	2	1	-
Farisi	-	2	2	2	2	-	-	-
Türkçe	6	5	3	3	-	-	-	-
Kitabet	-	-	-	-	2	2	1	1
Usul-i tahrir	-	-	-	-	-	-	1	2
Fransızca	-	-	3	3	3	3	4	4
Hesap	2	2	2	3	2	-	-	-
Hendese	-	-	1	1	1	2	2	1
Cebir	-	-	-	-	2	2	-	-
Müsellesat	-	-	-	-	-	-	1	-
Mekanik	-	-	-	-	-	-	3	1
Kozmografya	-	-	-	-	-	-	-	1
Coğrafya	2	2	2	2	2	3	1	1
Tarih	-	2	2	-	2	2	1	1
Usul-i Defteri	-	-	-	-	-	1	1	-
Mevalid	-	-	-	-	-	-	-	4
Kavanin	-	-	-	-	-	-	1	1
Hüsn-i Hat	2	1	1	1	1	1	-	-
Resim	1	1	1	1	1	1	-	-
İlm-i Servet	-	-	-	-	-	-	1	1
İlm-i Eşya	1	1	1	-	-	-	-	-
Fizik	-	-	-	-	-	-	2	2
Malumat-ı Ziraiye ve Sıhhiye	-	-	-	2	2	2	-	-
Kimya	-	-	-	-	-	-	2	2
Yekûn	19	21	23	23	23	24	24	24
Lisan	-	-	-	2	1	2	1	1

1902 yılında, idadîlerin öğretim sürelerine göre derslerin talebeye ağır geldiği gerekçesiyle yatılı idadîler 8, gündüzlü idadîler ise 6 yıla çıkarılmıştır. Bunun üzerine, bazı idadîlerde ziraat ve sanayi şubeleri açılmış ve din derslerinin ise saatleri azaltılmıştır.¹⁷⁶ 1902–1903 yıllarında gündüzlü idadîlerin beşinci sınıfı kaldırılarak, eğitim süresi dört yıla indirilmiş ve beşinci sınıf dersleri diğer sınıflara dağıtılmışsa da bu uygulamadan aynı yıl vazgeçilmiştir.¹⁷⁷

Cebir (matematik) ve Müsellesat (trigonometri) ayrı dersler olarak verilmeye başlanmıştır. Mekanik, Fizik ve Kimya derslerinin her biri ayrı ders olarak verilmiştir. 1904 yılında ise ziraat şubeleri kaldırılarak, idadî kitaplarına ziraat,

¹⁷⁵ *Vilayat-ı Şâhâne'de bulunan leyli ve nehari mekâtib-i idadiyeye mahsus... ders programları*, İstanbul, 1318, s. 6-7; *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, İstanbul, 1321, s. 141.

¹⁷⁶ Kodaman, **A.g.e.**, s. 129-130.

¹⁷⁷ *Maarif-i Umumiye Nezaretine Merbut Bilcümle Mekatibin Ders cetvelleridir*, İstanbul, 1320, s. 6.

ticaret ve sanatla ilgili konular dâhil edilmiştir. Öğretim süresi ise tekrar 5 ve 7 yıl olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁸

II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonraki süreçte İttihatçıların hedefleri arasında ilk eğitim sistemi olmuştur. Çünkü eğitim yapısının Sultan II. Abdülhamid'in etkisi altında olduğu kanaatindeydiler. Bu sebeple kendilerine özgü bir eğitim yapısı için kadro oluşturmayı amaçlıyorlardı. Devletin kötü gidişatını engelleyebilmek için eğitilmiş insan gücüne olan ihtiyacın farkına vararak eğitimde düzenlenmeye gitmişlerdir.¹⁷⁹ Yeni düzenlemeyle ders programının önceki yıllara göre kıyaslandığında Türkçe ders saatinin yeniden arttırıldığı ama din dersinin saati azaldığı görülür.

Tablo 25: 1909-1910 (H.1327-1328) Ders Yılında Uygulanmak Üzere Hazırlanan İdadî Ders Programı¹⁸⁰

Ders İsimleri	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene	Yedinci Sene
	Saat	Saat	Saat	Saat	Saat	Saat	Saat
Maa Tecvit ve Kur'an-ı Kerim	1	2	1	-	-	-	-
Ulûm-ı Diniye	2	2	2	2	2	2	2
Arabî	3	2	1	2	2	2	2
Farisi	-	1	1	2	1	-	-
Türkçe	6	5	4	4	3	2	2
Fransızca	-	1	2	4	5	3	3
Hesap	2	2	2	3	-	-	-
Hendese	-	1	2	1	2	1	1
Cebir ve Müsellesat	-	-	-	-	2	2	-
Malumat-ı Fenniye	2	1	2	1	1	-	-
Hikmet-i Tabiiye ve Mekanik	-	-	-	-	-	2	3
Kozmografya	-	-	-	-	-	-	1
Tarih-i Tabii	-	-	-	-	-	2	2
Hifz'ı-Sıhha	-	-	-	-	-	-	1
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	-
Tarih	2	2	2	2	2	2	3
Usul-i Defteri	-	-	-	-	1	1	-
Malumat-ı Medeniye	-	1	1	-	-	-	-
Ahlak ve Malumat-ı Medeniye	-	-	-	1	1	-	-
Malumat-ı İktisadiye	-	-	-	-	-	-	1
Malumat-ı Kanuniye	-	-	-	-	-	1	1
Kimya	-	-	-	-	-	2	2
Yekûn	20	22	22	24	24	24	24
Lisan	-	-	-	2	2	2	2

¹⁷⁸ Kodaman, A.g.e., s. 129-132.

¹⁷⁹ Mehmet Salih Erkek, "II. Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey", Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Öğretmenliği Programı, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009, s. 89-92; Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, İstanbul, 2016, s. 152-153.

¹⁸⁰ Demirel, a.g.t., s. 115.

İttihat ve Terakki'nin yönetime gelmesinden sonra planlandığı gibi eğitim alanında köklü değişim ve yenileşme yaşanmamıştır. Özellikle kendilerinden önceki eğitim yapısını sürekli aşağılama ve halk nazarında küçük düşürmeye çalışmışlardır.¹⁸¹ Genel itibari ile Osmanlı Devleti'nde idadîlerin kuruluşu, maarif alanında alınan kararlarda değişimler ve gelişmeler ele alınmıştır. Bunda sonraki süreçte Halep Mekteb-i İdadîsi'nin mimarî yapısı ve özel olarak Halep Mekteb-i İdadîsi üzerinde durulacaktır.

2.4. HALEP MEKTEB-İ İDADÎSİ'NİN ARAZİ MESELESİ VE MİMARÎ YAPISI

2.4.1. Vakfın Kurucusu ve Arazi Meselesi

Halep Mekteb-i İdadîsi Osman Paşa Vakfı'nın arsası üzerine inşa edilmiştir. Vakfın kurucusu olan yeğen lakabıyla anılan Osman Paşa'nın kısaca hayatına baktığımızda, babası Abdurrahman Paşa, Bâbîâli'de 1713-1715 yılları arasında çavuşbaşı olarak görev almıştır. Abdurrahman Paşa, daha sonra Halep beylerbeyi olmuştur.¹⁸²

Osman Paşa'nın ise, Halep mütesellimi olduğu 1730 yılında vezaret rütbesinin verilmesiyle Trablusşam, Sivas ve Şam'da valilik yapmıştır. Haremeyn Şeyhi olarak hac görevini ifa ettikten sonra Paşa, yeniden Trablusşam Valiliğine, 1737 yılında tekrar Halep valisi olarak atanmıştır. Ancak o dönemde yaygın olan yerine vekil gönderme uygulamasında bulunarak Halep'e gitmemiştir.

Osman Paşa, 1747 yılına kadar Adana, Bursa, Bağdat, Sayda, Cidde valilikleri yaptığı son olarak Mekke'de Haremeyn Şeyhi görevindeyken Kasım 1747 yılında vefat etmiştir.¹⁸³ İslam coğrafyasının birçok yerinde bulunan vakıf müesseseleri, dinî, manevî, hayrî ve kültürel birçok işleve sahip olarak kurulmaktaydılar. Diğer Osmanlı vilayetlerinde olduğu gibi Halep Vilayetinde de vakıf örneklerini görmek mümkün olmuştur.¹⁸⁴

¹⁸¹Erkek, **a.g.t.**, s. 99-100.

¹⁸² Murat Uluskan, "*Divan-ı Hümayun Çavuşbaşılığı (XVI-XVII. Yüzyıllar)*", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998, s. 98.

¹⁸³ Meral Bayrak (Ferlibaş), "Halep'te XVIII. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği: Vezir Osman Paşa Külliyesi", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. XXII, İstanbul, 2010, s. 28-29.

¹⁸⁴ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", **DİA**, c. XLII, 2012, s. 479-480.

Osman Paşa, Osmanlı Devleti'nde önemli bir gelenek haline gelen vakıf müessesesi hususunda Halep ve çevresinde faal olarak çalışmalarda bulunmuştur. Vakfın, arsası maarif tarafından kiralanarak idadî inşa edilmiştir. Ancak, vakfın mütevellî heyeti tarafından ilk olarak 1888 yılında 1200 kuruş verilen zemin kira bedeli az bulunmuştur. Vakfın mütevellî heyeti, mahkeme-i şer'iyeye tarafından kira bedelinin yeniden belirlenmesi isteğiyle başvurmuştur. Bu başvurundan sonra arsa kira bedeli üzerinde mutabakat bir türlü sağlanamamıştır.¹⁸⁵

Mahkeme ödenmekte olan kira miktarını uygun bulmasıyla bir müddet vakıf mütevellîsi sessiz kalmıştır. Vakfın mütevellîsi Yeğenzade Mehmet Ali Ağa, idadîye mutfak, ahır ve kilerin eklenmesiyle kira bedelinin arttırılması için mahkemeye başvurmuştur. Kullanılan araziye oranla yeniden düzenlemeye gidilmiştir. Ancak, vakfın mütevellîsi ile anlaşmaya varmanın güç olduğu istenilen tutar ile verilenin uyuşmamasından dolayı kira bedeli uzun yıllar çözüme kavuşamamıştır.¹⁸⁶

Bu süreçte meselenin Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne kadar ulaştığı, zemin kira bedelinin yeniden belirlenmesi ve Halep İdadîsi'nin yapımından sonra üzerinde bulunduğu arsanın değerinin tespit edilmesi istenmiştir. Arşiv kaynaklarına yansıyan başka bir husus zemin kirasının dönemin ekonomik sıkıntılarında dolayı 1905 yılından itibaren ödenememesidir. Böylelikle durum içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir.¹⁸⁷

Zemin kirası üzerindeki anlaşmazlık 1910 yılında Şûra-yı Devlet'e havale olmuş ve 1913 yılında karar sadaret'e ve maarif'e gönderilmiştir. Ancak arşiv belgelerinde sorunun çözümüne ve nasıl sonuçlandığına dair bilgi bulunamamıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁵ BOA, **MF.MKT.**,100/11, 15 Zilkade 1305/ 24 Temmuz 1888; BOA, **MF.MKT.**,110/68, 03 Zilhicce 1305/ 11 Ağustos 1888; BOA, **MF.MKT.**,111/89, 30 Zilhicce 1306/ 27 Ağustos 1889.

¹⁸⁶ BOA, **MF.MKT.**,222/53, 3 Rebiu'l ahir 1312/ 4 Eylül 1894.

¹⁸⁷ Bayrak, **a.g.m.**, s. 60; BOA, **MF.MKT.**, 718/36, 17 Rebiu'lahir 1321/13 Temmuz 1903; BOA, **MF.MKT.**,834/47, 23 Zilhicce 1322/ 28 Şubat 1905; BOA, **MF.MKT.**,868/81, 8 Cemaziye'l-evvel 1323/03 Temmuz 1905.

¹⁸⁸ BOA, **BEO**, 2753/206428, 05 Zilhicce 1323/31 Ocak 1906; BOA, **MF.MKT.**,908/7, 29 Zilkade 1323; BOA, **MF.MKT.**,981/13, 15 Muharrem 1325/28 Şubat 1907; BOA, **ŞD.**,228/8, 18 Rebiu'lahir 1331/20 Ocak 1913; BOA, **ŞD.**,229/18, 11 Safer 1331/27 Mart 1913.

2.4.2. Halep Mekteb-i İdadîsi'nin Mimari Yapısı

İdadî binalarının, mimarîsine özen gösterildiği hatta millî mimarî tarzın yapılması arzu edilmiş ancak bu dönemde plânları yapacak kabiliyetli mimarlar bulunamamıştır. Bu sebeple millî olmasından ziyade, okul resim ve plânları Paris'ten getirtilerek vilayetlere gönderilmiş ve idadîler Fransız okullarının mimarî esasına göre inşa edilmiştir.¹⁸⁹

Said Paşa tarafından Fransa'da hazırlatılan idadî plânları hem yatılı, hem de gündüzlü talebeler için yedi derslikli binalar yapılmıştır. Binalarda laboratuvar, kiler, hamam gibi ihtiyaçlarını karşılayacak odalar mevcuttur. İdadîler, kurulacakları yerin nüfusu ve gereksinimlerine göre büyüklükleri belirlenmiştir.¹⁹⁰ İdadîler, Fransız mimarîsinin etkisinden dolayı hem plân hem de yükseklik olarak aşırı simetrik ve tasarım olarak neo-klasik bir üslûptadır.¹⁹¹

Binaların ölçekleri büyük tutulmuş ve hemen hepsi taştan inşa edilmiştir. Kemerli ya da alınlıklı pencereler, süslü merdivenler ve kapılar ve eklemli saçaklar gibi incelikleri vardır. Bu yapı modeliyle geleneksel Osmanlı okullarının yapısından bir kopuş görülmektedir.¹⁹² Halep Mekteb-i İdadîsinde binanın büyük dış cephesi boyunca her katta bazıları çift kanatlı yirmi sekiz pencere bulunmaktadır.¹⁹³

Fortna'ya göre, idadîlerin yapımı için belirlenen yerler de önemlidir. Ona göre, *...okulların dinin geleneksel çevresinden fiziksel uzaklığına ve okullardan çoğunun devletin faal vekilliğine bağlı olarak cereyan eden büyük değişikliğin bir kanıtı olarak şehir merkezinden uzakta inşa edilmesine işaret edebilirler...* Şehir merkezinden ve ailelerinden uzakta olan talebeler için devletin hâkimiyetinin daha fazla olacağı kanaatindedir. Bu görüşe göre, Halep İdadîsi uzaklık olarak merkeze 20 dakikalık mesafede olmasından dolayı uymaktadır.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Kodaman, **A.g.e.**, s. 119-120.

¹⁹⁰ Burcu Özgüven, "İdadî Binaları", **Tarih ve Toplum**, S. 82, 1990, s. 44-47.

¹⁹¹ Neo-klasik; Batı'da XVII. yüzyıl ortalarında eskiye, antik sanata doğru başlanılan yönelişle Eski Yunan ve Roma medeniyetlerinin yapılarına olan ilgi artmaktaydı. Bu neo-klasik üslûp daha sert ve daha düzenli bir ifadeye sahipti. Fransa'da başlayan bu üslûp başta Avrupa ilkeleri olmak üzere etkisi giderek yayılmaya başladı. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Semavi Eyice, "Empire", **DİA**, c. XI, 1995, s. 159-163.

¹⁹² Fortna, **A.g.e.**, s. 174.

¹⁹³ Fortna, **A.g.e.**, s. 174-177.

¹⁹⁴ BOA, **MF.MKT.**, 389/21, 26 Şevval 1315/ 20 Mart 1898.

Bu varsayım içinde okulların dinî yaşamdan koştukları iddia edilmiş olsa da bunun tam tersi olduğu görülmüştür. Zira, birçoğunun kendi içerisinde cami ve imamları bulunmaktadır.¹⁹⁵ Halep Mekteb-i İdadîsi'nde imamlar yatılı kalmışlar ve memur konumunda oldukları için yemek dahi verilmiştir.¹⁹⁶

Fortna, ...*şehrin bir köşesinde tek başına duran heybetli yapılar...*¹⁹⁷ olarak bahsettiği idadîler arasında Halep Mekteb-i İdadîsi de bulunmaktadır. Osmanlı Devleti idadî binalarına kendi iç dinamiklerini yansıtmıştır. İç dinamiklerden kastedilen, Osmanlı ve İslam medeniyetinin tasavvuru olarak okullarda namaz kılınması ve merasim yapılması için alanların oluşturulması sayılabilir. Ayrıca, Padişah tuğrasının bulunması ve dönemin siyasî sembollerinden olan “Padişahım Çok Yaşa” levhalarının okullarda bulunması yine bu dinamikler arasında sayılabilir.¹⁹⁸

Fransa'dan getirilen plânlar keskin çizgiler halinde uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak idadî binaları bir yandan Osmanlı kültürel mirasının diğer taraftan İslam'ın mimariye etkisiyle kendine has bir yapı meydana getirmiştir. İdadî planları ile tek tip binalar oluşturulması amaçlanmıştır. Ancak, inşa edilen idadîler farklı mimarlar tarafından farklı doğa koşullarının etkisinde kalmalarından dolayı her biri kendine özgü bir yapı haline gelmiştir. Bütün farklılıklara rağmen, okullar merkezi Osmanlı otoritesini temsil etmeleriyle aslında bir şekilde birbirlerini tamamlar niteliğe sahiptirler. Binalar aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin eğitimde yenilik çabalarının bir göstergesi durumundadır.¹⁹⁹

Dış görünüşleri farklı olsa da talebelerin tamamı aynı müfredatı takip etmekte, aynı ders kitaplarını okumakta, aynı günlük programı çalışmakta birbirinin aynı işlevi aynı anda yapmaktaydılar.²⁰⁰ Fransa'nın eğitim hayatımıza büyük bir etkiye bulunduğu program dâhilinde hissedilmektedir. Fransızca ilk yıldan son yıla kadar

¹⁹⁵ Fortna, **A.g.e.**, s. 170-172.

¹⁹⁶ BOA, **MF.MKT.**, 557/39, 20 Muharrem 1319/ 09 Mayıs 1901; BOA, **MF.MKT.**, 702/51, 09 Safer 1321/ 28 Nisan 1903.

¹⁹⁷ Fortna, **A.g.e.**, s. 174-175.

¹⁹⁸ BOA, **MF.MKT.**, 475/13, 23 Cemaziye'l-ahir 1317/ 29 Ekim 1899; BOA, **MF.MKT.** 537/26, 01 Şaban 1318 / 24 Kasım 1900.

¹⁹⁹ Fortna, **A.g.e.**, s. 180.

²⁰⁰ Fortna, **A.g.e.**, s. 180-181.

yabancı dil olarak okutulmuştur.²⁰¹ Özellikle Fransa'nın eğitim sistemi Osmanlı toplum yapısına uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Dışarıdan alınan sistem içeride kendi dinamiklerine uygun hale getirilmeye ve kendi yapısına uygun bir hüvviyet kazandırılmaya çalışılmıştır. Halep Mekteb-i İdadî'sinin, üç tarafında geniş alanlar vardır. Boş olan arazinin bostanında sebze ve bakliyat da yetiştirilmiştir. Simetrik bir yapısı vardır.²⁰²

İdadî binası son döneme kadar, hemen hemen her yıl eksikleri tamamlanmış ve tadilat gerektiren yerler tespit edilerek vilayete bildirilmiştir. İdadîye gerekli yardım ve harcamaların yapıldığı arşiv belgelerine yansımıştır.²⁰³ Ayrıca, bu dönemde idadînin sigortası yapılmıştır.²⁰⁴ 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilân edilmesinden sonra eğitimde reform girişimleri sonucunda idadîler sultânîlere çevrilmiştir.²⁰⁵ Halep Mekteb-i İdadî bu dönüşümden etkilenerek sultânî'ye çevrilmiştir. Özellikle arşiv belgelerinde, savaş döneminde binanın boşaltılması, ücretsiz talebelerin kabul edilemeyeceğine dair birçok belgede idadî yerine artık sultânî ibaresi geçmektedir.²⁰⁶

2.5. HALEP MEKTEB-İ İDADÎSİ

Tanzimat döneminde daha olgunlaşmamış bir eğitim sistemini miras alan Sultan II. Abdülhamid ortaöğretimi en dikkate değer kademe olarak belirlemiştir. Devlet 1869 Maârif Nizamnâmesinde mümkün olduğunca her yerde okul açılması yönünde alınan kararı uygulamaya koymuştur.²⁰⁷ 1884-1885 senelerinden itibaren idadî binalarının yapımına başlanmasına karar verilmiştir.²⁰⁸ Halep Mekteb-i İdadî'sinin, Maârif Nizamnâmesinde alınan kararın uygulanması için bölgede idadî seviyesinde eğitim

²⁰¹ Derya Demirel, “Osmanlı Devleti'nde Sultaniler ve İdadiler”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Samsun, 2007, s. 106.

²⁰² Ahmet Özpaya, H.İbrahim Yakar, **Halep'te Adım Adım Osmanlı'nın İzinde**, Gaziantep, 2010, s. 364-366.

²⁰³ BOA, **MF.MKT.**,183/93 26 Rebiu'l evvel 1311/ 7 Ekim 1893; BOA, **MF.MKT.**,195/101, 6 Şaban 1311/ 12 Şubat 1894; BOA, **MF.MKT.**,230/44, 4 Rebiu'l ahir 1312/ 5 Ekim 1894.

²⁰⁴ BOA, **MF.MKT.**,630/4, 21 Safer 1320/30 Mayıs 1902.

²⁰⁵ Öztürk, **A.g.m.**, 2000, s. 466.

²⁰⁶ BOA, **MF.MKT.**,1227/71, 06 Ramazan 1335/ 26 Haziran 1917; BOA, **MF.MKT.**,1230/66, 22 Zilhicce 1335,9 Ekim 1917; **BOA, MF.MKT.**,1236/47, 10 Muharrem 1337/16 Ekim 1918.

²⁰⁷ Fortna, **A.g.e.**, s. 119-121.

²⁰⁸ **Said Paşa'nın Hatırâtı**, s. 156-158.

vermesi amacıyla açılması kararlaştırılmıştır. Halep Mekteb-i İdadîsi 1888 senesinde yapım aşamasındadır.²⁰⁹

2.5.1. Halep Mekteb-i İdadîsi'nin Yapımı ve Açılışı

Halep Mekteb-i İdadîsi Osman Paşa Vakfı'nın arsası üzerine kurulmuştur.²¹⁰ Arsa için kira bedeli verilmiş ve idadînin yapımı sık sık mülkî ve askerî yöneticiler tarafından kontrol edilmiştir. Ayrıca, yapının durum ve masrafları hakkında vilayet maarif merkezine bilgi verilmiştir.²¹¹ Halep'te inşa edilen idadînin, üç katlı yapılması plânlandığı, 300 talebenin eğitim görebileceği ve hamam, mutfak ve çamaşırhane gibi zaruri ihtiyaçların karşılanmasını sağlayacak bir binanın tesisi tasarlanmıştır.²¹²

İdadînin inşâsı için plan dâhilinde olan bu hususlar dönemin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasî sıkıntılardan dolayı gerçekleşmeyeceği öngörülmüştür. Zira, daha önceden plânlanan üç katın ilk seferde bitirilemeyeceğine kanaat getirilmiştir. Bu sebeple idadî'nin, iki katlı inşa edilmesine karar verilmiştir. İlk katın yapımı bittiği takdirde tavanın örtülmesinden sonra üst katların tamamlanmasına öncelik verilmiştir.

İdadî'nin inşâsı için beş buçuk sene harcanacağı bundan dolayı masrafı hesaplanmaya çalışılmıştır. Amaç, bir an evvel ilk katının bitirilmesi içinin döşenerek eğitime hazırlanmasıdır. Bu sebeple binanın çiziminin yapılması istenir. Çizim için Dersâdet veya Avrupa'dan bir an evvel mimar getirilmesi istenir. İdadî binası için toplu olarak veya kısım kısım ödemenin yapılarak masrafın karşılanması, bütçenin yetmemesi durumunda ise ödemenin artabileceği Halep maarifi ile Dersâdet arasındaki yazışmalardan anlaşılmaktadır. İdadî için ahır ve hamam ise binanın yapımından sonraya bırakılmıştır.²¹³

Halep Mekteb-i İdadîsi açılırken gündüzlü eğitim vermesi kararlaştırılarak açılmıştır. Ancak, 1892 yılı itibariyle idadînin yatılıya çevrildiği ve buna yönelik olarak yatılı talebelerin ihtiyaçları için gerekli düzenlemelerin yapıldığını

²⁰⁹ BOA, A.}MKT. MHM, 497/20, 27 Şaban 1305/ 9 Mayıs 1888.

²¹⁰ BOA, MF.MKT., 100/11, 15 Zilkade 1305/ 24 Temmuz 1888; BOA, MF.MKT., 110/68, 15 Zilkade 1305/ 24 Temmuz 1888; BOA, MF.MKT., 111/89, 30 Zilhicce 1306/ 27 Ağustos 1889.

²¹¹ BOA, MV., 31/64, 21 Şaban 1305/ 3 Mayıs 1888.

²¹² BOA, MV., 53/24, 23 Şaban 1307/ 14 Nisan 1890.

²¹³ BOA, İ..MMS, 111/4785, 05 Ramazan 1307/ 25 Nisan 1890.

görmekteyiz. Açılışına kadar idadînin gerek muallim gerekse eğitim için gerekli âlet ve edevatın tamamlanarak ilk aşamada 70 talebe ile eğitime başlamıştır.²¹⁴

Halep Mekteb-i İdadîsi'nin eğitime açılış tarihi ise ihtilaflıdır. Zira, arşiv belgelerinde ve Halep Vilayet Salnamesi'nde eğitime başlangıç yılı olarak 1892 (H.1309) tarihi verilmiştir. Kodaman ve Somel eserlerinde 1890 (H.1308) yılını, okulun açılış yılı olarak vermektedirler.²¹⁵ İdadî'nin açılış yılı muhtemelen 1890 yılı olmakla beraber, eğitime başlangıç yılı 1892 olmalıdır. Çalışmamızda ise arşiv belgesinde geçen 1892 yılı esas alınmıştır.

Bu durumla birlikte Halep Mekteb-i İdadîsinin adı 1892 yılı Halep Vilayet Salnamesi'nde geçmektedir. İlk defa 1893 yılında İdadînin yönetim ve muallim kadrosuna ulaşılmıştır. Halep Mekteb-i İdadîsi'nin kurulduğu 1893 yılında toplamda sekiz kişilik bir kadrodan oluştuğu ve yönetim kadrosunda bulunan hocaların aynı zamanda birden fazla ders verdikleri görülür.

2.5.2. Halep Mekteb-i İdadîsi Eğitim Kadrosu

Tablo 26: Halep Vilayet Salnamesi 1893 (H. 1310) Yılına Ait Yönetim Kadrosu ve Muallimlerin İsimleri²¹⁶

Müdür, Tarih-i Umumi ve Tıbbiye Muallimi: Abdi Bey	İmam ve Mübassır: Şeyh Mehmet Ferit Efendi
Arabî Muallimi: Abdullah Efendi	Resim Muallimi: Hayri Bey (Yüzbaşı)
Farisî Muallimi: Naci Efendi	Mübassır Osman Efendi
Lisan-i Osmanî Muallimi: Ahmet Hamdi Efendi	Hendese, Fransızca ve Hesap Muallimi: Liyan Efendi
Talebe sayısı: 55	

İdadînin ilk açıldığı dönemde ders ve hoca sayısı azdır. Mektebin sonraki yıllarda hoca ve talebe miktarı artmıştır.²¹⁷ Aynı zamanda idadînin içerisinde bir eczane açılarak gerekli malzemeler temin edilmiştir. Lakin daha sonra eczacının maaşı

²¹⁴ BOA, **MV.**, 57/30, 25 Muharrem 1308/ 10 Eylül 1890; BOA, **İ..MMS.**, 115/4959, 03 Safer 1308/ 18 Eylül 1890; BOA, **MF.MKT.**, 122/14, 02 Rebiu'l-evvel 1308/16 Ekim 1890.

²¹⁵ BOA, **Y..PRK.UM.** 25/50, 1 Rebiu'l-evvel 1309/23 Eylül 1892; **Salname-i Vilayet-i Haleb H. 1310**, s. 176-262; Kodaman, **A.g.e.**, s. 125; Somel, **A.g.e.**, s. 158.

²¹⁶ **Salname-i Vilayet-i Haleb H. 1310**, s. 132.

²¹⁷ Halep Mekteb-i İdadîsinin yönetim kadrosunda kısa süreyle değişmelerde yaşanmıştır. 17 Nisan 1895 tarihli belgede; Halep İdadîsi Muavin-i Evvel; Selim Sami Efendi, Muallim-i Sâni; Arif Efendi, Muavin-i Salis; Ahmet Efendi, Mubassırılığa; Ferit Efendi, Depo Memuru; Mehmet Kâzım Efendi ve Anbar Memurluğuna; Mehmet Efendi getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; BOA, **MF.MKT.**, 257/34, 21 Şevval 1312/ 17 Nisan 1895.

ödenemediğinden kapatılmıştır.²¹⁸ Bakkal dükkânının açıldığı ve bir süre sonra kirasının verilemediği için kapandığını da belgelerden öğrenebiliyoruz. Oluşturulan idadî yapısıyla talebelerin ihtiyaçlarına karşılık verebilmek için çalışılmıştır.²¹⁹

İdadîler için merkez tarafından hazırlanan ders programlarının taşrada ve özelde Halep Mekteb-i İdadîsi'nde uygulanışını görmek yararlı olacaktır. Böylelikle, merkez ile taşrada yer alan okulların ders saati ve programları karşılaştırılmıştır. Maarif salnamesi ve arşiv kaynakları esas alınarak oluşturulan tablo, Halep Mekteb-i İdadîsi'nin yönetim ve muallim kadrosu, dersler ve hocaların isimleri, gündüzlü ve yatılı talebeler olarak ayrılarak verilmiştir. (Talebe sayıları, yatılı-gündüzlü ve talebeler, Müslüman Gayrimüslim olarak ayrılarak verilmiştir)

Tablo 27: Halep Mekteb-i İdadî 1898-1903 (H.1316-1321) Seneleri Yönetim ve Muallim Kadrosu, Talebe Sayısı

Yıl	Yönetim Kadrosu	Muallim Kadrosu	Talebe Adedi			
			Leyfî			
			Ücretli		Ücretsiz	
			M	G.M	M	G.M
1898/H.1316 ²²⁰ (H.1313-1314 sene-i tedrisi)	-Müdür: Hasan Hazım Efendi ²²¹ -Muavin-i Evvel: Mehmet Rıfat -Muallim-i Sani: İzzet Bey -Muavin-i Salis: Haşim Efendi -Kâtib: Ahmet Şükrü Efendi -Anbar ve Depo Memuru: Avni Efendi -İmam: Şeyh Ferit Efendi	-Kitabet-i Resmîye, Cebir, Kavanin ve İlm-i Servet Muallimi: Hasan Hazım Efendi -Fransızca Muallimi: İzzet Bey, Antuvan Bey -Arabî ve Türkçe Muallimi: İsmetullah Efendi -Müsellesat, Kozmografya, Mevalid , Kimya, Makine, Malumat-ı Nafia ve Hıfz'ı-Sihha Muallimi: Mehmet Rıfat -Edebiyat ve Ahlak, Hikmet, Usul-i Defteri Muallimi: İzzet Bey -Tarih ve Coğrafya Muallimi:	M	G.M	M	G.M
			36	1	19	-
			Nehari			
			Müslüman		Gayrimüslim	
			59		6	
			Yekün			
			Müslüman		Gayrimüslim	
			114		7	

²¹⁸ BOA, MF.MKT.,270/29, 25 Zilhicce 1312/ 19 Haziran 1895.

²¹⁹ BOA, MF.MKT., 1124/5, 7 Cemaziye'l-evvel 1327/17 Mayıs 1909; BOA, MF.MKT., 557/39, 20 Muharrem 1319/9 Mayıs 1901.

²²⁰ *Salname-i Maarif-i Umumi*, H.1316, s. 1008-1009. (Bundan sonraki süreçte *Salname-i Maarif-i Umumi* kısaltılarak *S.N.M.U* olarak verilecektir.)

²²¹ Halep Mekteb-i İdadî Müdürü; Hasan Hazım Efendi buradaki görevine, 20 Ağustos 1895 yılında İzmir'den tayin olarak başlamıştır. BOA, MF.MKT., 277/22, 28 Safer 1313/ 20 Ağustos 1895; BOA, MF.MKT. 302/4, 27 Recep 1313/ 13 Ocak 1896.

	-Tabip: Agust (Ogust) Efendi	Haşim Efendi -Arabî Muallimi: Abdullah Efendi -Akaid, Fıkıh, Farsi ve Türkçe Muallimi: Musa el-Kazım Efendi -İnşa, Kitabet, Hesap ve Hendese Muallimi: Ahmet Şükrü Efendi ²²² -Hüsn-i Hat Muallimi: Hasan Efendi -Resim Muallimi: Fethullah Efendi -Ermenice Muallimi: Haçadur Efendi				
1899/H.1317 ²²³ (H.1314-1315 sene-i tedrisi)	-Müdür: Hasan Hazım Efendi -Muavin-i Evvel: Mehmet Rıfat -Muallim-i Sani: İzzet Bey -Muavin-i Salis: Haşim Efendi -Kâtib: Ahmet Şükrü Efendi - Anbar ve Depo Memuru: Hüseyin Efendi -İmam: Şeyh Ferit Efendi -Tabip: Agust (Ogust) Efendi	- Cebir, Hesap ve İlm-i Servet Muallimi: Hasan Hazım Efendi -Fransızca Muallimi: İzzet Bey, Antuvan Bey - Ulûm-ı Diniye Muallimi: İsmetullah Efendi - Tarih ve Coğrafya Muallimi: Haşim Efendi - Müsellesat, Kozmografya, Mevalid, Kimya, Makine, Malumat-ı Nafia ve Hıfz'ı-Sıhha Muallimi: Rıfat Efendi -Edebiyat ve Ahlak: Hikmet ve Usul-i Defteri Muallimi: İzzet Bey -Arabî Muallimi: Abdullah Efendi -Arabî, Farsi ve Türkçe Muallimi: Musa Kâzım Efendi -İnşa Kitabet-i Resmîye, Hendese ve Resim Muallimi: Ahmet Şükrü Efendi -Hüsn-i Hat Muallimi: Hasan Tahsin Efendi -Hesab-ı ameli Muallimi: Fethullah Efendi -Ermenice Muallimi: Haçadur Efendi	Leyfî			
			Ücretli		Ücretsiz	
			M	G.M	M	G.M
			26	-	18	1
			Nehari			
			Müslüman		Gayrimüslim	
			63		7	
			Yekûn			
			Müslüman		Gayrimüslim	
			107		8	

²²² İnşa ve Kitabet, Hesap ve Hendese Muallimi olarak Ahmet Şükrü Efendi ile Anbar ve Depo Memurluğuna Avni Efendi ile birlikte 4 Mayıs 1896 yılında tayin olmuşlardır; BOA, MF.MKT., 314/8, 24 Zilhicce 1313/4 Mayıs 1896.

²²³ S.N.M.U., H.1317, s. 1108-1109.

1900/H.1318 ²²⁴ (H.1315-1316 sene-i tedrisi)	-Müdür: Hasan Hazım Efendi -Muavin-i Evvel: Nabi Bey -Muallimi San-i: İzzet Bey -Muavin-i Salis: Haşım Efendi -Kâtib: Şükrü Efendi -Tabip: Agust (Ogust) Efendi -İmam: Ferit Efendi -Mubassır: Ömer Vasfi Efendi -Anbar ve Depo Memuru: Avni Efendi	- Cebir, Hesap, İlm-i Servet ve Kavanin Muallimi: Hasan Hazım Bey - Müsellesat, Kozmografya, Mevalid, Kimya, İlm-i Eşya Muallimi: Nabi Bey -Edebiyat, Ahlak, Hikmet, Usul-i Defteri Muallimi: İzzet Efendi -Tarih, Coğrafya Muallimi: Haşım Efendi -Arabî Muallimi: Abdullah Efendi -Fransızca Muallimi: İzzet Bey ve Antuvan Efendi - Ulûm-ı Diniye Muallimi: İsmetullah Efendi -Arabî, Farisi ve Türkçe Muallimi: Musa Kâzım Efendi -İnşa, Kitabet-i Resmiye, Hendese ve Resim Muallimi: Ahmet Şükrü Efendi -Hüsn-i Hat Muallimi: Hasan Tahsin Efendi -Hesab-ı ameli Muallimi: Fethullah Efendi -Ermenice Muallimi: Haçadur Efendi	Leylî			
			Ücretli		Ücretsiz	
			M	G.M	M	G.M
			23	-	20	1
			Nehari			
			Müslüman		Gayrimüslim	
			98		10	
			Yekûn			
			Müslüman		Gayrimüslim	
			141		11	
1901/H.1319 ²²⁵ (H.1316-1317 sene-i tedrisi)	-Müdür: Mehmet Faik Bey -Muavin-i Evvel: Şerif Efendi -Muallim-i Sani: Haşım Efendi -Muavin-i Salis: Musa el-Kâzım -Tabip: İsmail Şükrü Bey ²²⁶ -Kâtib: Ahmet Şükrü	-Kitabet-i Resmiye Muallimi: Mahmut Celaleddin Bey -Fransızca Muallimi: İzzet Bey - Cebir, İlm-i Servet, Kavanin, Edebiyat, Fransızca Muallimi: Mehmet Faik Bey -Kimya, Hikmet, Hıfz'ı-Sihha, Kozmografya ve Mevalid Muallimi: Şerif Efendi -Hendese, Müsellesat, Hesap, İlm-i Eşya ve Ahlak: Abdurrahman	Leylî			
			Ücretli		Ücretsiz	
			M	G.M	M	G.M
			36	-	21	1
			Nehari			
			Müslüman		Gayrimüslim	
			98		10	
			Yekûn			
			Müslüman		Gayrimüslim	
			141		11	

²²⁴ S.N.M.U., H.1318, s. 1250-1251.

²²⁵ S.N.M.U., H.1319, s. 528-529.

²²⁶ BOA, MF.MKT., 544/10, 21 Şevval 1318/ 13 Şubat 1901.

	Efendi -İmam: Ferit Efendi -Mubassır: Ömer Vasfi Efendi -Anbar ve Depo Memuru: Avni Efendi -Mübâyaa Memuru: Mustafa Efendi	Rahmi Efendi -Coğrafya ve Tarih Muallimi: Haşim Efendi -Arabî Muallimi: Abdullah Efendi -Ulûm-ı Diniye Muallimi: İsmetullah Efendi -Arabî, Farsî ve Akaid Muallimi: Musa Kâzım Efendi -Türkçe, Usul-i Defteri ve Hesap Muallimi: Şükrü Efendi -Hüsn-i Hat Muallimi: Hasan Tahsin Efendi - Resim Muallimi: Fethullah Efendi -Ermenice Muallimi: Haçadur Efendi				
			Nehari			
			Müslüman	Gayrimüslim		
			140	10		
			Yekün			
			Müslüman	Gayrimüslim		
			197	11		
1903/H.1321 ²²⁷ (H.1318-1319 sene-i tedrisi)	-Müdür: Mehmet Faik Bey -Muavin-i Evvel: Şerif Efendi -Muallim-i Sani: Mehmet Haşim Efendi -Muavin-i Salis: Musa el-Kâzım -Tabip: İsmail Şükrü Bey -Kâtib ve Mübâyaa Memuru: Emin Efendi -İmam: Ferit Efendi -Mubassır: Habib Efendi -Ziraat kısmı Mubassır: İbrahim Efendi -Anbar ve Depo Memuru: Avni Efendi	-Kitabet-i Resmîye Muallimi: Mahmut Celaleddin Bey -Fransızca Muallimi: İzzet Bey -Mevalid, İlm-i Servet, Fransızca, Ahlak ve Hendese Muallimi: Faik Efendi -Mekanik, Kozmografya, Kimya, Hikmet, Müsellesat ve Hendese: Şerif Efendi -Coğrafya ve Tarih Muallimi: Mehmet Haşim Efendi -Arabî, Farsî, Akaid ve Usul-i Tahrir Defteri Muallimi: Musa Kâzım Efendi -Ulum-ı Diniye ve Ahlak Muallimi: İsmetullah Efendi - Arabî Muallimi: Abdullah Efendi -Türkçe, Usul-i Defteri ve Hesap Muallimi: Ahmet Şükrü Efendi -Hesap ilmi, Coğrafya, İlm-i Eşya, Malumatı Ziraiyye ve Kavanin	Leyfî			
			Ücretli		Ücretsiz	
			M	G.M	M	G.M
			36	-	16	1
			Nehari			
			Müslüman	Gayrimüslim		
			181	10		

²²⁷ S.N.M.U., H.1321, s. 355-356.

		Muallimi: Yervunt Efendi -Hüsn-i Hat Muallimi: Hasan Tahsin Efendi - Resim Muallimi: Fethullah Efendi -Ermenice Muallimi: Haçadur Efendi -Ziraat Dersleri ve Ameliyet-1 Ziraîyye Muallimi: Hamdi Efendi -İlm-i Serveti Ziraate tatbiki Ziraat Makineleri ve Nebatat-1 Ziraîyye Muallimi: Şekip Efendi -Hayvanat-1 Ziraîyye ve Hıfz-ı Sıhha-1 Hayvanat Muallimi: Kemal Efendi -Coğrafya-i Ziraî ve Ziraî Usul Defteri Muallimi: Nasuh Efendi -Mevalid-i Salis Muallimi: Abdullah Efendi - Hendese-i Ziraî Muallimi: Cevdet Efendi	Yekün	
			Müslüman	Gayrimüslim
			233	11

1898-1900 yılları itibariyle Halep İdadîsi'nin kadro ve talebe sayısı artmıştır. Yönetim kadrosunda 1 müdür ve 3 müdür yardımcısı, anbar ve depo memuru, imam ve tabip kadroda yer almıştır. Hoca sayısının artmasına paralel olarak verilen derslerin sayısında da artış yaşanmıştır. 1898-1900 yıllarında yönetim kadrosunun hemen hemen aynı olduğu bazı yıllarda hocalar arasında verilen derslerin değiştiği görülmüştür.²²⁸

1898-1900 yılları arasında talebe sayısında dalgalanma yaşandığı ancak toplam talebe sayısına bakıldığında 107'nin altında kalmadığı genellikle Müslüman talebe sayısının yükseliş içinde olduğu görülmektedir. Gayrimüslim talebelerin sayısı incelendiğinde, yatılı olan talebe sayısının 1898-1900 yılları boyunca 1 olarak kalırken, gündüzlü talebe sayısının 6'dan aşağıya inmediği görülür. Gündüzlü talebe sayısı giderek artmış 1900 yılında 10'a ulaşmıştır.²²⁹ Gayrimüslimler, çocuklarını devlet okullarından ziyade kendi açtıkları okullara gönderdiklerinden dolayı

²²⁸ BOA, MF.MKT., 473/52, 18 Cemaziye'l-ahir 1899/ 24 Ekim 1899.

²²⁹ S.N.M.U., H.1316, s. 1008-1009; S.N.M.U., H.1317, s. 1108-1109.

sayılarının az olabileceği diğer bir önemli noktadır. Islahat Fermanı ile kazandıkları okul açma hakkından istifade ederek Gayrimüslim eğitim kurumları çoğalmıştır.²³⁰

İdadî yönetim kadrosu 1901 yılı itibariyle değişmiştir. İdadînin kadrosunda başta müdür olmak üzere yardımcıları ve tabip değişmiştir. 1901 yılı derslerini incelediğimizde önceki yıllara göre çok fazla bir değişim olmadığı bazı derslerin hocalarının değişmiştir. Bu duruma örnek olarak, Cebir dersini 1900 yılında Hasan Hazım Bey verirken 1901 yılında Mehmet Faik Bey dersi vermeye başlamıştır. Yine, Usul-i Defteri Muallimi, İzzet Efendi iken 1901 yılında Şükrü Efendi olmuştur.

Bazı dersler hocalar arasında değiştirilmiş bazıları ise aynı hocalar tarafından verilmeye devam edilmiştir. Örneğin, Tarih dersini veren Haşim Efendi 1901 yılında devam etmektedir. Yine, Ulûm-ı Diniye dersini İsmetullah Efendi ve Hüsn-i Hat dersi Hasan Tahsin Efendi tarafından verilmeye devam edilmiştir.²³¹

1903 yılında yönetim kadrosundan sadece muavin-i salis değişmiştir. Müslim ve Gayrimüslim talebe sayısı artmıştır.²³² Giderek artan talebe sayısına karşılık olarak muallimler, maaşlarının düzenlenmesi talebinde bulunmuşlardır. İdadî, talebe sayısında Gayrimüslim sayısı, hiçbir zaman Müslim talebe sayısına denk veya üstün olamamıştır.

1903 yılında özellikle müfredata yeni giren dersler bulunmaktadır. Bunlar, Hendese-i Ziraî, Coğrafya-i Ziraî ve Ziraî Usûl-i Defteri, Hayvanat-ı Ziraîyye ve Hıfz'ı-Sihha-ı Hayvanat, Ziraat Makineleri ve Nebatat-ı Ziraîyye ve Ameliyet-ı Ziraîyye dersleri daha önceki yıllarda olmayan ve müfredata yeni eklenen derslerdir. Verilen derslerden makine ve sanayiye yönelik derslerin sayısında artış yaşanmıştır. Merkez ile Halep İdadîsi'nde uygulanan programın ve derslerin uyumlu bir yapıda olduğu görülür. Genel itibariyle yönetim kadrosu ve talebe sayısı verilmiş, bundan sonraki evrede ders içerikleri hakkında bilgi verilerek bütünlük sağlanacaktır.

²³⁰ Zengin, **a.g.m.**, s. 150-151.

²³¹ *S.N.M.U.*, H.1318, s.1250-1251; *S.N.M.U.*, H.1319, s. 528-529.

²³² BOA, **MF.MKT.**, 159/71, 10 Receb 1310/ 28 Ocak 1893; BOA, **MF.MKT.**, 159/128, 12 Receb 1310/ 30 Ocak 1893.

2.6. HALEP MEKTEB-İ İDADİSİ'NDE OKUTULAN DERSLERİN İÇERİKLERİ

Halep Mekteb-i İdadisi'nin ders programı içerisinde yer alan dersleri içerik olarak kategorilere ayırarak açıklamak konu bütünlüğünü sağlamak açısından yararlı olacaktır. Zira bazı derslerin yıllar içerisinde ismi değişmekte, fakat içerikleri aynı kalmaktadır. Bu sebeple dersleri, dini bilgiler içeren dersler, ortak dersler ve lisan dersleri olarak kategorilere ayırarak içerikleri hakkında bilgi verilecektir.

2.6.1. Dini Bilgiler İçeren Dersler

Ulûm-ı Diniye: İlk yıl Müslüman talebelere mahsus kitap okutularak, amel ve ibadetlere dair bazı meseleler tâlim ettirilir ve Kur'an-ı Kerim okutturulur. İkinci yıl önceki yıl okutulan kitaba devam ettirilir, tecvit kurallarına göre Kur'an-ı Kerim okutturulur ve namaz sureleri ezberlettirilir.

İkinci yıl itibariyle dersin adı, Maa Tecvid ve Kur'an-ı Kerim olarak değiştirilmiştir. Üçüncü yıl birinci ve ikinci yıldaki gibi talim ve talebelerin güzel ahlak ve terbiyelerini geliştirecek konular işlenir.²³³ Dördüncü yıl, derslere devam edilir. Dersin içeriğinde akaid²³⁴ ve fıkıh²³⁵ konuları anlatılır.

Beşinci ve altıncı yıllarda akaid ve fıkıh dersleriyle ilgili genişçe bilgi verilir. Altıncı yılda oruç ve hac ibadetleri anlatılır. Yedinci yılda fıkıh konularından nikâh ve boşanma müfredat programına dâhil edilmiştir.²³⁶ Müfredatta verilen derslerin içeriklerinde talebelerin yaşları dikkate alınarak ayrıntıya girilmiştir. Dini bilgiler içeren derslere her sene devam edilmiş ve birbirini tamamlayıcı yapıda olmasına dikkat edilmiştir.

²³³ *Umûm Mekâtib-i Rüşdiye Mahsûs Olarak Bu Kere Tâdilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, İstanbul, 1315, s. 4.

²³⁴ Akaid; İslam dininin temel kaideleri, inanılması zaruri hükümlerden bahseden ilme akaid denmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Ahmet Sami Kılavuz, "Akaid", *DİA*, c. II, 1989, s. 212-216.

²³⁵ Fıkıh; kelime anlamı olarak Kur'an ve hadis merkezli dinî bilgiyi ve anlayışı ifade eden kavramlardan biri olarak kullanılmış ve İslam toplumunda dinî bilginin gelişip alt ilim dallarının oluşmasına paralel olarak ferdi ve içtimaî hayat dair kullanıldığı ayrıca; anlamın tam olarak netleşmesi daha sonraki yıllarda olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Hayreddin Karaman, "Fıkıh", *DİA*, c. XIII, 1996, s. 1-14.

²³⁶ *Ders programları*, İstanbul, 1310, s. 14-105; Muzaffer Orhan, "Osmanlı Devleti'nde Vilayet Yatılı İdadileri", Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretimi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2006, s. 130-138.

2.6.2. Ortak Dersler

Türkçe: İlk yıl kaideler (harfin tarifi-kelime-harf-hareke...), isim, sıfat, zamir, fiil, edat gibi konular anlatılır. Uygun hikâye kitapları yüzünden okutturulur. Lugat ve imlâ kurallarını öğretmeye yönelik ödevler verilir. İkinci yıl yine isim, sıfat, zamir, fiil, edat, kıraat, imlâ ve masdar gibi konulara dair kaidelere devam edilir. İmlâ kuralları uygulanarak basit kelime ve cümleler yazdırılır. Üçüncü sene, nahiv (cümle bilgisi), kıraat ve imlâ konuları işlenir. Önceki senelerdeki konular tekrar edilerek, ilerleme sağlanır. İsimlere ve fillere eklenen masdar konusu hakkında bilgi verilir.

Dördüncü sene itibariyle Osmanlıca, kıraat ve bazı parçaların ezberlenmesi yönünde devam edilmiştir. Mektup ve çeşitleri hakkında bilgi verildikten sonra öğrencilerin öğrendiklerini göstermesi amacıyla küçük mektuplar yazmaları istenir. Beşinci sene resmi yazışmaların nasıl yapılması gerektiği üzerinde durulur. Kitabet-i resmiye ile ilgili örnekler okutulur.²³⁷

Ders programları incelendiğinde Türkçe dersinin saatinin ilk üç yıl haftalık olarak fazla olduğu, sonraki dört ve beşinci sınıfta azaldığı, altıncı ve yedinci sınıfta yer almadığı görülür. Altıncı ve yedinci sınıfta Türkçe dersinin yerine Edebiyat dersi verilmeye başlanmıştır.

Edebiyat: Ders genellikle altıncı yıldan itibaren idadîlerde verilmeye başlanmıştır. Dersin ismi ders programda, Edebiyat ve Kitabet-i Resmiye bazen ise Edebiyat ve Ahlâk olarak verilmiştir. Altıncı sene dersin ilk olarak kelime anlamından başlanılarak, üslûp, söz sanatları, günlük ve resmi yazışmaların ayrımı ve yazımda dikkat edilmesi gereken kurallar belirtilmiştir. Ahlâk dersinde şahıslar arasındaki münasebetlerde bulunurken dikkat edilmesi gereken kurallar anlatılmıştır.

Ayrıca yazışmalara dair, dilekçe, tezkire ve layiha gibi örnekler verilir. Yedinci sene önceki sene konularına devam edilir. İlaveten Osmanlı edebiyat tarihi hakkında malumat verilir. Son seneye kadar gösterilen edebi kuralların uygulaması yaptırılarak, edebi makaleler yazdırılır.²³⁸

Hesap: İlk yıl İlm-i Hesabın tarifi, adet, rakam şekil, nicelik ve teklik anlatılır. Söylenen sayıyı yazma, okuma üzerine çeşitli alıştırmalar yaptırılır. Sayıları, birden

²³⁷ *Ders Programı*, İstanbul, 1315, s. 5-6; Orhan, **a.g.t.**, s. 134-139.

²³⁸ Demirel, **A.g.t.**, s. 144-151.

ona kadar sayma, sayı basamakları, sayı bölükleri öğretilir. Toplama, çıkarma, çarpma, bölme ve kesir işlemlerine giriş yapılır. İkinci sene önceki yıl tekrar edilir. Kesirlerde ondalık sayıların yazımı, ağırlık ve uzunluk ölçüleri anlatılır. Çarpma ve bölme işlemleri hakkında bilgi verilerek alıştırmalar yaptırılır. Ondalık sayıların kesirli sayılara çevrilmesi ve ondalık sayılarda dört işlem öğretilir ve örnekler yaptırılır.

Üçüncü yıl önceki yılların konuları tekrar edilerek, oran ve orantının anlamı, faiz ve sermaye ve iskontoya dair örnekler ve çözümleri yaptırılır. Kare ve karekökün ne olduğu ve nasıl işlem yapıldığı hakkında bilgi verilir. Dördüncü yıl nicelik ve nitelik olarak sayıların tanımları karşılaştırmalarla gösterilir. Bölme ve bölünebilme kuralları, kesir, ölçü birimleri, çoklu orantı konuları anlatılır, örnek çözülür ve ev ödevi olarak verilir. Beşinci yıl köklü sayılar, denklem, faiz, sigorta işlemleri yaptırılır. Ders programlarında bazen beşinci yıl bazen ise altıncı yıldan itibaren hesap dersi ders programından kaldırılmıştır.²³⁹ Genel itibariyle bakıldığında, yıllar içerisinde derslerin konularının arttığı, zorlaştığı ama her eğitim yılının başında önceki yılın konularının tekrarı ile öğrenci alt yapısal olarak hazırlanmıştır.

Hendese (Geometri) ve Müsellesat (Trigonometri): Üçüncü sınıftan itibaren verilmeye başlanan dersin ilk aşamasında, çizim, doğru ve kâğıda çizimi gösterilir. Hatları ölçme, çember ve dairenin çizimi, açı, dikey ve eğik açının ne olduğu ve hesaplamalarına dair bilgi verilir. Geometrik şekiller anlatılır. Çizimler ve hesaplamalar üzerinden alıştırmalar yapılır. Dördüncü sınıfta, üçgen ve üçgen çeşitleri, çizimleri, ölçüm ve hesaplamaları anlatılır. Plan, harita ve ölçeklerin büyütme ve küçültme hesaplamalarının nasıl yapılacağı gösterilir. Ayrıca çizimlere yönelik alıştırmalar yapılır ve ödev olarak verilir.

Beşinci sınıf uzay geometrisi, hacim ve tanımı, prizmaların çizimi ve hesaplanması öğretilir. Silindir, küre gibi cisimler üzerinden devam edilerek örneklere ağırlık verilir. Altıncı ve yedinci sınıfta yine geometrik çizimler ve hesaplamalara devam edilir. Bu yıl özellikle trigonometri (müsellesat) konuları ağırlık kazanır. Konular ve

²³⁹ *Ders Programı*, İstanbul, 1315, s. 18-21; Orhan, **a.g.t.**, s. 134-138; Demirel, **A.g.t.**, s. 120-135; M.U.N, *Mekatib-i İdadiyye Mahsus Müfredat Programı*, İstanbul 1327, s. 12-45.

ölçme yöntemleriyle ilgili bilgiler verildikten sonra konunun daha iyi anlaşılması amacıyla bolca örnek yapılır ve ev ödevleri verilir.²⁴⁰

Coğrafya: İlk yıl coğrafyanın tanımı ve taksimi ile coğrafi terimler anlatılır. Dünyanın şekli, yuvarlak oluşu ve gece-gündüz oluşumu anlatılır. İkinci sene doğal coğrafya, su, toprak, deniz, ova, dağ, nebatat ve hayvanat hakkında bilgi verilir. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının büyük şehirleri ve nüfus miktarları verilir. Üçüncü sene Osmanlı Devleti'nin sınırları, coğrafyası, dağları, denizleri, kara ve deniz kıyıları, nüfusu, ithalat-ihracat, tarım ve ziraat gibi birçok konular hakkında bilgi verilir. Beşerî ve fizikî coğrafya konularının çoğu işlenmektedir.

Dördüncü sınıf genel coğrafya (riyazî coğrafya) enlem, boylam, dünyanın günlük ve yıllık hareketi, siyasî coğrafya ve doğal coğrafya konuları ağırlıktadır. Beşinci sınıf itibarıyla genel coğrafya'nın genişlemesi ve Avrupa kıtasının siyasî ve doğal coğrafi durumu hakkında malumat verilir. Altıncı sınıfta, Osmanlı coğrafyası ekonomik, siyasî, coğrafi durumu ve sancak ve vilayetlerin beşerî yönleri ele alınır. Yedinci sınıfta dünya coğrafyasında bulunan kıtaların ve devletlerin ekonomik durumları anlatılır. Coğrafya dersinin içinden ayrılarak yedinci sınıfta ayrı bir ders olarak kozmografya dersi verilmeye başlanmıştır. Kozmografya, gökyüzünün daha ayrıntılı olarak incelenerek ve hesaplamalara tabi tutularak ay ve yıldızlar üzerinden çıkarımlar yapan gökyüzü bilimidir.²⁴¹

İlm-i Eşya: Dersin ana konusu coğrafya üzerinedir. Özelde ise yer kürenin katmanları, hava, su, ateş ve insan bedenine dair konular anlatılır. Üçüncü ve dördüncü sınıfta, dokuma ürünleri, bitki tohumları, sanayi ve ziraata dair bilgiler verilir. Beşinci sınıfta meslekler ve sanayi maddeleri anlatılır.

İlm-i Mevalid: Müfredat programına genellikle yedinci sınıfta dâhil edilmiştir. Dersin konuları, canlı-cansız varlıkların sınıflandırılmaları, hayvanlar ile bitkiler arasındaki farklardır. Bitkilerin yapısı, dokusu, beslenmesi, çoğalması gibi konular ele alınır. Madenler ve jeolojik kayaçlar, dünyanın jeolojik yapısı, sıcaklık merkezi gibi konular yer alır. Ayrıca, okullarla ilgili sıhhi kaideler, temizlik, nefes darlığı ve

²⁴⁰ Demirel, A.g.t., s. 131-154; Orhan, A.g.t., s. 134-139; *Ders Programı*, İstanbul, 1315, s. 21-23.

²⁴¹ Halep İdadisinde bazı dönemlerde, muallimlerin görevlerini bırakmaları veya herhangi bir sebeple dersin muallimsiz kaldığı durumlarda, Müdür muavinlerinden birisi veya Müdür'ün kendisinin derslere girdiği görülür. 16 Nisan 1896 eğitim yılında İdadî Müdürü; Hazım Efendi'nin de görevden ayrılan Salim Paşa'nın yerine kozmografya ve müsellehat derslerini vermeye devam etmiştir. BOA, MF.MKT., 311/48, 03 Zilkade 1313/16 Nisan 1896.

bulaşıcı hastalıklar hakkında bilgi verilir. Mevalid-i selâse olarak da geçmektedir. Maden, tabiat ve hayvanlar üzerinden üç alemde bahsetmektedir.

İlm-i Servet: İktisadın tanımı, çeşitleri, sınıflandırılması, üretim vasıtaları gibi başlıca konular ele alınır. İlm-i Servet müfredatı genellikle yedinci sınıf dersi olarak verilmiştir. Satın alma, paralar, iç-dış ticaret ve tüketim gibi konuları ihtiva etmektedir.²⁴²

Tarih: Müfredat, içerisinde bazen ilk yıldan itibaren bazı senelerde ise ikinci yıldan itibaren verilmeye başlanmıştır. Ancak, konular İslam tarihinden başlamaktadır. Peygamberlerin tarihi Hz. Âdem'in yaratılışından başlayarak, Hz. Muhammet'in (s.a.v) peygamberliği, dört halife dönemi, Emeviler, Abbasiler, Haçlı seferleri ve Anadolu Selçuklu Devleti ile siyasî tarih sonlanır. Ayrıca, İslam medeniyetinin maarif ve sanayi alanındaki gelişmeleri anlatılır.

İkinci veya üçüncü yıl ise, muhtasar Osmanlı tarihine geçilir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlanır ve kurulduğunda mevcut olan diğer devletler, hakkında bilgi verilir. Osman Gazi²⁴³ döneminden başlanılarak, II. Mehmed²⁴⁴ tarafından İstanbul'un fethi, Yavuz Sultan Selim²⁴⁵ döneminde hilafetin Osmanlı Devleti'ne geçmesi, Kanuni Sultan Süleyman²⁴⁶ dönemi Viyana Muhasarası ve Sultan II. Selim²⁴⁷ ve Sultan III. Murat²⁴⁸ dönemindeki fetihler anlatılır. Siyasî tarih konularına devam edilerek Sultan II. Mahmud²⁴⁹ dönemi yeniçerilerin ilgası ve yeni askeri yapının tesisi konuları işlenir.

Dördüncü yıl, ilkçağ ve ortaçağ tarihindeki medeniyetler ve onların ilişki içerisinde bulunduğu devletlere dair konular işlenir. Ortaçağ döneminde Hıristiyanlar, Franklar, Ostrogotların siyasî mücadeleleri Bizans ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan mücadeleler anlatılır. Beşinci yıl, yeniçağ tarihi Osmanlı dönemi ve dönemin Avrupası'nda yaşanan ekonomik, dini ve siyasî olaylar ön plana çıkarılır. Reform, coğrafi keşifler ve siyasî mücadeleler anlatılır. Altıncı yıl, ayrıntılı olarak Osmanlı Devletinde meydana gelen değişimler ve dönemin Avrupası'ndaki değişimlerin etkisi

²⁴² *Ders Programı*, İstanbul, 1315, s. 20-21; Demirel, **A.g.t.**, s. 121-167; Orhan, **A.g.t.**, s. 134-138.

²⁴³ Halil İnalçık, "Osman I", **DİA**, c. XXXIII, 2007, s. 443-453.

²⁴⁴ Halil İnalçık, "Mehmed II", **DİA**, c. XXVIII, 2003, s. 395-407.

²⁴⁵ Feridun Emecen, "Selim I", **DİA**, c. XXXVI, 2009, s. 407-414.

²⁴⁶ Feridun Emecen, "Süleyman I", **DİA**, c. XXXVIII, 2010, s. 62-74.

²⁴⁷ Feridun Emecen, "Selim II", **DİA**, c. XXXVI, 2009, s. 414-418.

²⁴⁸ Bekir Kütükoğlu, "Murad III", **DİA**, c. XXXI, 2006, s. 172-176.

²⁴⁹ Kemal Beydilli, "Mahmud II", **DİA**, c. XXVII, 2003, s. 352-357.

işlenir. Yedinci yıl, Sultan Abdülmecid döneminden başlanılarak Tanzimat ve Islahat fermanlarına değinilerek, yapılan ıslahat hareketleri hakkında bilgi verilir.

İdadîde verilen derslerin mümkün olduğunca sene içerisinde ve yıllar içerisinde bağlantılı olmasına ve derslerin boş geçmemesine özen gösterilmiştir. Halep Maarif Müdürlüğü'nün bu konuda hassas olduğu ders yıllarında hangi muallimin hangi dersi vereceği veya işine başlayan muallimin hangi tarihte görevinin başında olduğuna dair idadî müdüriyetinden bilgi istemektedir. İdadî müdüriyeti ile Maarif müdürlüğünün bu duruma gösterdiği hassasiyeti arşiv belgelerinde rastlamak mümkündür.²⁵⁰

Malumat-ı Fenniye ve Hıfz'ı-Sıhha: Malumat-ı Fenniye dersi genel itibariyle ziraat, hayvancılık, haberleşme araçları, ısıtma, soğutma, bitkiler, gibi birçok konuyu içerisinde beşinci sınıftan itibaren verilen bir derstir. Hıfz'ı-Sıhha dersi ise müfredat programında üçüncü yıldan itibaren verilmeye başlanmıştır. Konular mikroplar, hava ve sağlığa etki eden unsurlar, bitkisel ve hayvansal gıdalar, bulaşıcı hastalıklar, sağlıkta dikkat edilmesi gereken unsurlar konuları arasındadır.²⁵¹

Kavanin: Genellikle yedinci sınıf idadî programında yer alır. Ana hatlarıyla bakıldığında mahkemeler ve görevleri, kimlerden oluştuğu hakkında bilgi verir. Ayrıca, hukuk dallarından özel, genel, ticari, deniz ticareti, arazi, sanayi ve ceza hukuku konuları anlatılır.

Makine: Yedinci sınıf derslerinden olan makine dersinde kuvvetin tanımı, sayı değerleri ve nasıl ölçüldüğüne dair bilgi verilir. Kuvvetler arasındaki ilişki, kuvvetlerin bileşkesi, kuvvetlerin denklik şartları, teraziler ve kuvvet işlenen konular arasındadır.

Mekanik (Fizik) ve Kimya: Altıncı ve son sınıf derslerinden olan mekanik (fizik) dersinin konuları, cisimlerin genel özellikleri, halleri, ses, sıcaklık ve ölçülmesi, maddenin hal değişimi konuları ele alınmıştır. Son sene ise, elektrik, mıknatıs ve kuvvet, ışık ve yayılması, ışık aletleri, piller ve yapıları işlenir. Kimyada ise, madenlerin çeşitleri, organik ve inorganik maddelerin farkı gibi konular anlatılır.

²⁵⁰ Halep İdadisinde; Tarih, Coğrafya ve Cebir muallimliklerine tayin edilen Mehmet Niyazi Efendi'nin memuriyete başlama tarihi ve maaşı gibi bilgilerin bir an önce Halep Maârif Müdürlüğüne bildirilmesi istenir. BOA, **MF.MKT.**, 397/16, 07 Muharrem 1316; BOA, **MF.MKT.**, 359/6, 20 Muharrem 1315/ 21 Haziran 1897; BOA, **MF.MKT.**, 318/25, 26 Zilhicce 1313/ 8 Haziran 1896.

²⁵¹ *Ders Programı*, İstanbul, 1315, s. 20-30; Demirel, **A.g.t.**, s. 121-165; Orhan, **A.g.t.**, s. 134-138.

Usul-i Defteri: Altıncı sınıf müfredatında bulunan bu ders genel itibariyle ticaret ve işlevleri anlatılmaktadır. Fatura, iskonto işlemleri ve alakalı evrakların kaideleri hakkında bilgi verilir.

Hüsn-i Hat: Genellikle idadî eğitimi boyunca hüsn-i hat dersinde rik'a hattı harflerinin yazılmasından başlanılarak her yıl onun üzerinden ilerleme yapılır. Ancak ayrıntılı olarak hangi konular üzerinde çalışma yapıldığına ulaşılamamaktadır.²⁵²

Resim: İlk yıl nokta, çizgiler, eğriler, paralel çizme gibi alıştırmalar olacak şekilde resim yaptırılır. İkinci yıl ise, ilk yıl gibi devam ettirilir ama resim çizimi biraz daha genişletilir. Üçüncü yıl, manzara, bitki süsleme ve kâğıt işlerine yönelik çalışmalar yaptırılır. Dördüncü yıl, arazi planı, yazı ve geometrik şekilleri süsleme gibi el sanatlarının ağırlık kazandığı çalışmalar yaptırılır. Beşinci ve altıncı yıl küçük yaprak çizimleri, sulu boya ile resimler yaptırılır.²⁵³

2.6.3. Lisan Dersleri

Arabî: İlk yıl başlangıç olarak sarf²⁵⁴ (dil bilgisi), yazı, hareke, sükûn, kurallar, şemsî ve kamerî harfler med ve illetli harfler gibi temel kaideler anlatılır. Ayrıca, “*Bina*” isimli kitap okutulur. İkinci yıl, Arapça kıraat (okuma) yaptırılır, imlâ ve yazı yazdırılır. Yazdırılan yazılar kontrol edilerek düzeltilir. Okuma ve imlâ üçüncü sınıfta daha çok ön plana çıkarılır. Ayrıca, İlm-i Nahiv²⁵⁵ ve kelime sonları için kullanılan kaideler anlatılır. Zarf, edat ve ebcet hesabı dördüncü sınıfta öğretilir. Önceki yıllarda öğretilenlerin kalıcı olması için alıştırmalar ve ev ödevi verilir.

Beşinci yıl itibariyle tercümeleler yaptırılarak, öğrenilen kaidelerin uygulanması sağlanır. Arapça dersi müfredat programlarında bazen beşinci bazen ise altı veya yedinci yıla kadar verilmiştir. Son iki yıl genellikle tercüme ve alıştırmalar yaptırılmıştır. Dersde öğrenilenlerin kalıcı olmasına özen gösterilmiştir.

²⁵² *Ders Programı*, İstanbul, 1315, s. 27-30; Demirel, **A.g.t.**, s. 126-164; Orhan, **A.g.t.**, s. 134-138; *Ders programları*, İstanbul, 1310, s. 14-105; Hacı Salman, “**İdadi Mektepleri'nin Tarihsel Gelişimi**”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Ana Bilim Dalı (Din Eğitimi) Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s. 69-71.

²⁵³ BOA, **MF.MKT.**, 224/28, 07 Rebiu'lahir 1312/ 08 Eylül 1894.

²⁵⁴ Arapça gramerin kelime yapısıyla derinlemesine ilgileneen ilim. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Hulusi Kılıç, “Sarf”, **DİA**, c. XXXVI, 2009, s. 136-137.

²⁵⁵ Arapça gramerin söz dizimi kurallarını kapsayan ilim. Ayrıntılı bilgi için bakınız; İsmail Durmuş, “Nahiv”, **DİA**, c. XXXII, 2006, s. 300-306.

Farisî: Müfredat programı değişse de genellikle ikinci yıldan itibaren vermeye başlanmıştır. İkinci yıldan itibaren Farisî lisanının temel kaideleri öğretilmiştir. İsim, sıfat, zamir, zarf gibi cümlelerin temel parçaları ve terkipler öğretilir. Üçüncü yıl, dil bilgisi kurallarına devam edilerek, fiil mastar konusu anlatılır. Dördüncü yıl “*Münakkah-i Gülistan*” kitabı tercüme edilerek -ders kitabı olarak okutturulur. Beşinci yıl, önceki sene başlanılan kitaba devam edilerek kaidelerin uygulanması sağlanır.

Fransızca: Müfredat programında değişiklik olmakla birlikte genellikle üçüncü yıldan itibaren hece, yazı ve imlâ ile ilgili eğitim verilir. Dördüncü yıl, önceki senenin dil bilgisi kurallarına devam edilerek, kaideler üzerinde durulur. Okuması kolay olabilecek metinler seçilerek tercüme ve ezber yaptırılır. Beşinci yıl, öğrenilen kaidelerin yazıya uygulanması ve ezber yapılması öncelik alır.

Altıncı yıl, gramerin tekrarı, cümlelerin çeşitleri ve bolca kelime ezberletirilir. Konuşmaya ve tercüme yaptırılarak en az hata yapılmasına dikkat edilir. Yedinci yıl, yazı çalışmaları ön olana çıkar. Fransızca diyaloglar ve mektuplar yazdırılarak öğrencilerin yazı alanında ilerlemesine özen gösterilmiştir. Ayrıca, bazı idadîlerde olduğu gibi Halep İdadîsi’nde de yabancı dil muallimlerinin birden fazla olduğu ve muallimlerin, sınıfları kendi aralarında derslere girmişlerdir.²⁵⁶

Ermenice: Genellikle elsine olarak programlarda yer alan yabancı dil derslerinden birisidir. İdadîlerin açıldıkları coğrafyalara göre, yabancı dil dersleri Bulgarca veya Rumca da olabilmektedir.²⁵⁷ Halep İdadîsi’nde ise nüfusun yapısı itibarıyla Ermenice yabancı dil olarak verilmiştir. Dördüncü sınıftan itibaren programda vermeye başlanmıştır. Alfabe, kıraat, dil bilgisi ve kaideleri, imlâ, ezber, tekrar ve tercüme yaptırılmıştır.²⁵⁸

²⁵⁶ BOA, **MF.MKT.**, 194/124, 29 Recep 1311/ 5 Şubat 1894; BOA, **MF.MKT.**, 153/126, 20 Rebi'ul-
evvel 1310/ 11 Kasım 1893.

²⁵⁷ BOA, **MF.MKT.**, 672/4, 02 Şaban 1320/ 4 Kasım 1902.

²⁵⁸ *Ders programları*, İstanbul, 1310, s. 14-105; *Ders Programı*, İstanbul, 1315, s. 11-19; Demirel, **A.g.t.**, s. 126-164; Orhan, **A.g.t.**, s. 134-138;

2.6.4 Halep Mekteb-i İdadîsi'nde Verilen Derslerin Sosyal Hayata Etkisi

Halep Mekteb-i İdadîsin'de verilen dersler ile halkın daha bilinçli olarak ziraat tarımının yapılmasının teşvik edilmesi amacıyla verildiği düşünülebilir. Ayrıca, idadîlerde verilen dersler arasında talebelerin okullarını bitirdikten sonra kendi yaşadıkları bölgelere döndüklerinde oradaki ziraî hayatın ve hayvanatın veriminin iyileştirilmesine yönelik dersler verilmiştir. Bunlar, Ameliyet-1 Ziraîyye, Ziraat Makineleri ve Nebatat-1 Ziraîyye, Hayvanat-1 Ziraîyye ve Hıfzıssıhha-1 Hayvanat, Coğrafya-i Ziraî ve Ziraî Usûl Defteri gibi dersler ile hem ziraat hem de hayvancılık üzerine eğitim verilmiştir. Bu derslerin gelen talepler doğrultusunda yapıldığı ihtiyaçtan dolayı talebelere verildiği tespit edilmiştir.²⁵⁹ Böylelikle, idadîde alınan eğitimin uygulama sahası olarak kendi yaşam alanlarına etki etmiştir. Yaşamla olan bağ talebe ailelerinin eğitime bakış açılarını olumlu yönde etkilemiştir.

Böylelikle, talebeler aldıkları eğitimi hem çevrelerine öğretmiş hem de daha verimli tarım ve sağlıklı hayvan türlerinin gelişmesine yardımcı olmuşlardır. İdadî ders programı içerisinde ziraat ve hayvancılık dersleri ve diğer dersler için muallim adaylarının seçimine özen gösterilmiştir. Muallimlerin mezun oldukları okul ve daha önce çalıştıkları mekteblere dair araştırma yapılmıştır.²⁶⁰ Burada değinilen ders içerikleri Halep Mekteb-i İdadîsinde yer alan derslerdir.

Genel ders programı ile Halep Mekteb-i İdadîsi'nde verilen dersler arasında kıyaslama yapıldığında, ders programlarının örtüştüğü görülür. Programda karar kılınan derslerin büyük çoğunluğunun uygulanabildiği ve derslerin takibinin yapılarak boş kalmamasına dikkat edildiği görülür. Bölgenin bulunduğu coğrafyaya özgü olarak ziraata yönelik olarak ders sayısının son dönemlerde arttığı ve yine yabancı dilin Ermenice olması bölgenin kozmopolit yapısını yansıtmaktadır.

İkinci bölümde, öncelikle idadî kelimesinin anlamı üzerinde durulmuş akabinde sivil idadîlerin ilk açıldığı yerler tarihleriyle birlikte verilmiştir. Özellikle, 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi ile rüşdiyelerin üzerinde yüksekokullara

²⁵⁹ Mehmet Ali Yıldırım, “ II. Abdülhamid Devri Taşra İdadîlerinde Mesleki Eğitim Denemesi”, **History Studies**, c. VI, S. V, 2014, s. 253-255.

²⁶⁰ BOA, **MF.MKT.**, 677/57, 10 Şevval 1320/ 10 Ocak 1903; BOA, **MF.MKT.**, 681/39, 29 Şevval 1320/ 29 Ocak 1903.

talebe yetiştirecek bir kademenin tesisiyle, halkın ihtiyaçlarına cevap verecek bir ortaöğretim kurumunun oluşturulması gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Nizamnâme ile ilk aşamada açılacak olan idadîlerin yerleri belirtilmiştir. Öncelikle, dönemin devlet adamlarının çalışmaları ve destekleriyle yapılması planlanan idadîler için hedefler belirlenmiştir. Ancak bütçe darlığının, Kırım Savaşı'ndan beri devam eden dış borçlanma, kötü mahsul, savaş tazminatları ve Düyun-ı Umumiye'nin kurulmasıyla, eğitim alanında yapılacak faaliyetler için de büyük bir sorun haline gelmiştir.

Ekonomik olarak sıkıntı yaşandığı bu süreçte bazı tedbirler ve önlemler alınarak eğitime yönelik faaliyetler yapılmaya çalışılmıştır. İdadîlere yönelik yapılan çalışmalarla, beş senelik idadîler nehari (gündüzlü) eğitimi vermek üzere sancaklarda, yedi senelik leylî (yatılı) idadîler ise vilayet merkezlerinde açılacaktır.

Halep Mekteb-i İdadîsi'nin, dönemin şartlarına uygun politikaya riayet edilerek yapımı ve açılışı ele alınmıştır. Halep Mekteb-i İdadîsi'nin kurulduğu arazinden kaynaklanan sıkıntılar üzerinde durulmuştur. 1893 yılındaki ilk kadrosu ve talebe sayısı verilmiştir. Daha sonra ise 1898-1903 seneleri arasındaki yönetim, muallim kadrosu ve talebe sayısı verilerek idadî hakkında genel bir çerçeve oluşturulmuştur. Nizamnâme'ye paralel olarak hazırlanan ders programı ve içerikleri verilmiştir. Yöre halkı yeni eğitim kurumlarına teveccüh göstermiştir. Zira idadîye kayıt olan talebe sayısı giderek artmıştır.

Son bölümde özellikle talebelere yönelik faaliyetler ve sosyal yaşamla etkileşimleri ve dönemin eğitim yapısı çeşitli açılardan ele alınacaktır. Çalışmamızın bundan sonraki sürecinde, idadîlere girişte aranılan şartlar, talebelerin disiplin edilmesinde uygulamaların içerikleri, imtihanlar ve not sistemi hakkında bilgi verilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İDADÎLERDE TALEBELERE YÖNELİK FAALİYETLER

3.1. TALEBELERİN GİYİM VE İHTİYAÇLARININ KARŞILANMASI

İdadîlerde, talebelere her yıl ücretsiz olarak tek tip elbise ve çeşitli eşyalar verilmiştir. Verilen elbiselerin yakasına mektebin ismi ve sınıf numarası yazılmıştır. Yatılı talebeye iki yıl için iki kat elbise ve diğer yıllar için bir pantolon ve bir elbise verilmiştir. Yatılı talebeye boz renkte dayanıklı keten kumaş pantolon verilmiştir.²⁶¹

Mektebi terk veya firar edenlerden elbiseleri geri alınmıştır. Senenin ortasında gündüzlü eğitime geçenlerden ise elbiseleri geri alınmamıştır. Okulun birinci ve ikinci taksitini ödendikten sonra uygun bir sebepten ötürü velisiyle gelen talebe üçüncü taksit zamanı mektebe dönerse elbise ve eşyaları tam olarak verilmiştir. Herhangi bir sebeple mektebten uzaklaştırılırsa eğer elbisenin üzerindeki formalar sökülerek geri verilmiştir.²⁶²

İdadîlerde yatılı talebelere ikişer çift kundura ve fes (püskülüyle birlikte), altışar çift çorap ve mendil, dörder adet don ve gömlek, üç adet havlu, birer adet yelek ve setre²⁶³ verilmiştir.²⁶⁴ İdadîlerde, gündüzlü eğitim alan talebeler istedikleri takdirde belirli bir ücret karşılığında mektebin yemek hizmetinden yararlanmışlardır.

Yeme-içme ihtiyaçlarının dışında talebelerin sabun, aydınlatma ve yakacak ihtiyaçları okul tarafından karşılanmıştır.²⁶⁵ Günlük olarak hazırlanan talimatname ile talebelere verilecek olan yiyecek ve içecek miktarları belirlenmiştir. Aşağıda verilen çizelgede gram değeri üzerinden günlük yiyecek ve içecek miktarları gösterilmiştir.

²⁶¹ *Umum Mekatib-i İdadiye-i Mülkiyenin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsus Talimatname*, İstanbul, 1315, s. 106-112.

²⁶² *Talimatname*, 1327, s. 106-108.

²⁶³ Düz yakalı, önü tek ilikli, çuhadan yapılmış elbise.

²⁶⁴ *Mekatib-i İdadiyeye Mahsus Talimatname*, İstanbul, 1327, s. 34-35.

²⁶⁵ BOA, MF.MKT.,178/115, 08 Safer 1311/ 13 Ağustos 1893; BOA, MF.MKT.,1093/66, 23 Zilhicce 1326/18 Ocak 1909.

Çizelge 1:Yatılı İdadîlerde Talebelere Verilen Günlük Yiyecek-İçecek Miktarları²⁶⁶

Erzakin İsmi	Miktarı	Açıklama
Ekmek	600 g	Kişi başına bu miktarı geçemez.
Et	300 g	
Soğan	50 g	
Pirinç	80 g	Pilav için ve bazı yerlerde bulgur da olabilir.
Sade Yağ	280 g	Pilavlık pirinç için
Taze Sebze	200 g	Bulunduğu yerlerde mevcut olan veya diğer yerlerden gelen gündelik sebze
Kuru Sebze	75 g	Bulunduğu yerlerde mevcut olan, nohut, bezelye gibi hububat
Patates	200 g	Et ile karıştırılarak verilir.
Tuz	20 g	
Sade Yağ	10 g	Sebze yemekleri için kullanılır.
Un	70 g	Tatlı ve börek için kullanılır.
Şeker	90 g	Tatlı için kullanılır.
Peynir	200 g	Börekte ve un için kullanılır.
Zeytin	17,5 g	
Peynir	17,5 g	
Reçel	17,5 g	Ramazan-ı Şerife mahsustur.

Talimatnamede yüz gram olarak verilen kuru meyve mevsime göre değişmektedir. Haftada iki defa taze meyve veya hoşaf verilecektir. Balık bazen yemeklerde et yemeği yerine verilmiştir. Kış mevsiminde yumurta haftada iki defa verilmiştir. Domates, limon ve biber lüzum görüldükçe alınmıştır. Talebelere, sabah ve akşam üçer çeşit yemek verilmiştir. Özellikle sabahları çorba veya süt verilmiştir. Yemeklerden birinin et yemeği olarak verilmesine özen gösterilmiştir.²⁶⁷

1909 talimatnamesi ile ilk defa kahvaltılık için ayrı zeytin ve peynir verilmiştir. Ramazan ayına özel olarak talebelere reçel verilmiştir. İlk kez bu talimatnamede revirde yatan hasta talebeye isteği ve tabibin tavsiyesi üzerine yemek verilmiştir.²⁶⁸

²⁶⁶ Talimatname, 1327, s. 36-38.

²⁶⁷ Talimatname, 1327, s. 36-38

²⁶⁸ Talimatname, 1327, s. 38.

3.1.1. Talebelerin Eğitimine Dair Gereçler

Osmanlı Devleti yenilenen ve değişen eğitim yapısıyla birlikte öğrenimi kolaylaştırmaya ve etkili kılmaya yönelik çalışmalar yapmıştır. Özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde, bitki ve hayvan haritaları, fizik ve kimya derslerinin materyalleri ve laboratuvar malzemeleri talebelerin eğitimi için kullanıma sunulmuştur.

1870’li yıllardan itibaren Maarif Kütüphanesi okullar için materyal ve kitaplar hazırlatmıştır. Matbaa-i Âmire ile iş birliği yapılarak kitap ve ders araç-gereçleri temin edilmiştir.²⁶⁹ Halep İdadîside eksik olan ders araç-gereçlerini bildirmiş gönderilen malzemeler depo memuru tarafından muhafaza edilmiştir.²⁷⁰

Bu dönemde vatan kavramını zihinlerde oluşturmak için haritalardan yararlanıldığı öne sürülür. Zira, Osmanlı sınırlarını veya coğrafyasını tarif ederken sözel tabirler kullanılmıştır. Mesela, “*Memalik-i Mahruse-i Şahane veya Memalik-i Osmaniye*” kullanılan terimler arasındadır.²⁷¹ Sözel ifadeler yerine haritalar vasıtasıyla coğrafya ve sınırlar gösterilmiştir. Fertler arasında birlik duygusu haritalar ile oluşturulmak istendiği öne sürülür.²⁷²

Arşiv belgelerine yansıyan bir başka husus ise okullara gönderilen haritaların kullanım ve muhafazasına yöneliktir.²⁷³ Gönderilen materyallerin özen gösterilmesi üzerinde durulmuştur. Ayrıca fizik ve kimya gibi derslerde talebelerin deney yaparak öğrenmeleri için laboratuvar materyalleri tedarik edilmiştir. Osmanlı Devleti eğitim materyallerini bütün coğrafyaya ulaştırmak için çaba göstermiştir.²⁷⁴

²⁶⁹ Bahri Ata, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872-1895)”, **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. I, 2009, s. 33-34.

²⁷⁰ BOA, **MF.MKT.**,133/89, 8 Cemaziye'l-ahir 1309/2 Aralık 1892; BOA, **MF.MKT.**,219/41, 15 Safer 1312/ 18 Ağustos 1894; BOA, **MF.MKT.**,247/62, 09 Şaban 1312/ 27 Ocak 1895.

²⁷¹ Somel, **A.g.e.** , s. 229-240.

²⁷²BOA, **MF.MKT.**,661/19, 19 Cemaziye'l-ahir 1320/23 Eylül 1902; BOA, **MF.MKT.**,720/32, 27 Rebiu'lahir 1321/23 Temmuz 1903; Somel, **A.g.e.**, s. 235-240.

²⁷³ BOA, **MF.MKT.**,793/15, 15 Cemaziye'l-evvel 1322/28 Temmuz 1904.

²⁷⁴ BOA, **MF.MKT.**, 661/19, 19 Cemaziye'l-ahir 1320/23 Eylül 1902; BOA, **MF.MKT.**,998/33, 26 Rebiu'l ahir 1325/8 Haziran 1907.

3.2. DİSİPLİN SİSTEMİ

Cezalandırma: Talebelerin aldığı cezalar genellikle mektebe ilgisizlik, devamsızlık ve ahlâka aykırı hareket ve tutumlarına göre belirlenmekteydi. Bunlar derece derece verilmekteydi.

İhtar ve tenbih: Dersini bilmeyen ve küçük yaramazlıklar yapan talebe için muallim tarafından yapılan sözlü uyarıdır.

Tekdir: İhtar ve tembihe rağmen hatalı davranışlarına devam eden talebeye müdürün odasında yapılan uyarıdır.

Tevkif: Daha ağır suç işleyen talebenin yemek teneffüsünden mahrum bırakılması ve bir dershanede yazı yazma cezası verilmesidir.²⁷⁵

İzinsizlik: Gereken saatte mektepte bulunmamayı ve gayretsiz halleri alışkanlık haline getirmiş talebelere verilir. İzinsizlik cezası yatılı talebe için hafta sonu evine gitmeme yasağı, gündüz eğitim alanlar için ise bir günün her teneffüs zamanında ayakta durma cezasıdır.

Alenen Tekdir: Mektebe bir ay içinde dört defa izinsiz olarak gelmeyen, mektepte çalışan personellere itaatsizlik eden, yasaklanmış yayınları taşıyan veya okuyan talebeye verilir.

İhrac-ı Muvakkat(Geçici Uzaklaştırma): Yukarıda sayılan cezalara karşı alışkanlık kazanmış olan talebeler bir haftadan bir aya kadar okuldan uzaklaştırılır.

İhrac'ı Kat'i (İhraç): Bu ceza artık talebenin okuldan çıkarılmasıdır ki, bu karar Maarif Nezaretine danışılarak alınır. Ayrıca, ilgili Nezaretten haber gelinceye kadar da talebe okula alınmaz.

Cezalar disiplin anlayışını gerçekleştirmek ve mümkün olduğunca talebeyi eğitmek amacıyla verilmiştir. Hoşgörü gösterilerek, cezaların uygulanışı hafifletilerek hatasından ders almasına gayret edilmiştir. Disiplinin sağlanmasında cezaya en son çare olarak başvurulmuştur.²⁷⁶

Ödüllendirme: Derslere devam eden ve mekteb içerisinde uyumlu hal ve hareketlerde bulunan talebelere kağıta yazılarak verilen ödüdür. Bu kâğıtlarda talebenin adı ve

²⁷⁵ Akyüz, **A.g.e.**, s. 234.

²⁷⁶ Halil Aytekin, **İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi**, Ankara, 1991, s. 89; Mustafa Gündüz, "Son Dönem Osmanlı Eğitiminde Disiplin ve Cezalandırma", **Doğu Batı**, Ankara, S. LIII, 2010, s. 130-133.

verilme nedeni öğretmen tarafından yazılır. Derecelerine göre renkleri farklı olan bu ödüllendirme belgeleri şöyledir:

Aferin: Çalışkan uslu ve terbiyeli talebelere muallim ve müdür tarafından verilir.

Tahsin veya Tahsinname: İmtihan-ı hususîlerde (ara sınavlarda) birinci olan talebeye muallim ve müdür tarafından verilir.

İmtiyaz: Sekiz aferin ve iki tahsin değerinde olup muallim ve müdür tarafından talebeye verilir. Beş imtiyaz alan talebeye kazandığı bu başarılarından dolayı bir kitap hediye edilir.

Levha-i İftihar: Dört tahsin değerinde olmakla birlikte basılı bir kâğıt değildir. Talebenin adı büyük yazılarla bir levhaya yazılıp sınıf duvarına asılırdı.

Mükâfat: İki levha-i iftihar değerinde olup basılı bir kâğıttır. Ayrıca, üç mükâfat alan talebeye arkadaşlarının yanında övücü sözler söylenir ve sağ kolunun üzerine sarı bir şerit takılırdı.²⁷⁷

3.3. İMTİHAN VE NOT SİSTEMİ

Ara sınav (imtihan-ı hususî) üç ayda bir dersin muallimi tarafından yapılırdı. Genel sınavlar (imtihan-ı umumî) sene sonunda yapılırdı. Bu sınavlara gözetmen (mümeyyiz) denilen başka okullardan gelen muallimler katılırlardı. İmtihan tarihleri on gün öncesinden ilan edilirdi. Tarihin belli olmasından itibaren muallim ve sınıf başı, talebeleri imtihana hazırlamakla vazifelidiler.

İdadîlerde imtihanlarda başarıya göre tam numara ondur diğerleri şöyledir, 9-10 aliyyü'l-âlâ (pekiyi), 7-8 âlâ (iyi), 6 karib-i âlâ (iyiye yakın), 5-4 vasat (orta), 4 karib-i vasat (ortaya yakın), 3 zayıf, 1-2 sıfır olarak kabul edilirdi. İstanbul ve yedi yıllık taşra idadîlerinin son sınıf talebelerine imtihanda başarı gösteremeyenlere ikinci bir imtihan hakkı tanınmıştır.²⁷⁸

İdadîlerde sınıfı geçmek için her dersten beş numara almak gerekirdi. Daha sonra değişen sınıf geçme sistemiyle sınıf geçme notu üçe düşürülmüştür. Sınıfı geçmek için üçten aşağıya not alınmaması gerekmektedir. Eğer ortalamasının altında not alınır ve genel sınav geçilemez ise talebeye son hak tanınırdı.²⁷⁹

²⁷⁷ Akyüz, **A.g.e.**, s. 236.

²⁷⁸ Kodaman, **A.g.e.**, s. 127., Akyüz, **A.g.e.**, s. 236.

²⁷⁹ *Talimatname*, 1315, s. 102-105; *BOA*, MFMKT., 631/51, 28 Safer 1320/6 Haziran 1902.

Ancak, 1909 yılı talimatnamesinde bazı değişiklikler yaşanmıştır. Talimatnameyle, her yıl ikisi yazılı biri sözlü olmak üzere üç imtihan yapılacaktır. İlk imtihan okulun açılışından üç ay sonra, ikincisi ise altı ay sonra yapılacaktır. Sözlü olarak yapılan sınav ise ders yılının son bulmasıyla uygulanacaktır. Ders yılının başlangıcı ve bitişi okulların bulunduğu coğrafyanın iklim durumuna göre vilayet maarif meclisleri tarafından kararlaştırılacaktır. Talebelerin yazılı ve sözlü sınavlardan alacakları notun ortalaması sınıf geçme notu olacaktır.²⁸⁰ Halep yaz aylarında çok sıcak olmasından dolayı idadînin sınavları mayıs ayında başlatılmış ve haziran ayında sona erdirilmiştir.²⁸¹

İmtihanlar için muallimlerin cevap kâğıdı hazırlamaları ve notları imtihan cetveline geçirerek imzalamaları istenmiştir. Hazırlanan cetvel ve imtihan evrakı imtihanın yapıldığı on beş gün içerisinde okul idaresine teslim edilmesi gerekiyordu. Yazılı imtihanların bir hafta içerisinde bitirilmesine, sözlü sınavların ise derslerin bitiminden bir hafta sonra yapılmasına karar verilmiştir. İmtihanlara okul idaresi tarafından seçilen muallimler hazır bulunmak zorundaydılar.²⁸²

Ücretsiz eğitim alan talebelerden sınıfta kalan olursa ikinci eğitim yılı için ücret alınırdı. Ücretli olan talebelerden üç yıl boyunca sınıf tekrarı yaşanırca okuldan atılmazdı. Ancak okula kabul şartlarındaki yaş sınırı dikkate alınarak yaş haddinden dolayı tasdikname verilerek okulla ilişkisi kesilirdi.²⁸³ Sınıfı geçmek için talebelerin ortalaması beş olmalıdır. Ortalama beşin altında olursa talebelerin çalışması için ikazda bulunulacaktır. Sınavlara herhangi bir mazeretten dolayı giremeyen ve mazeretini ispatlayan talebeler, okulunun tahkikatından sonra uygun bulunduğu takdirde imtihana alınmışlardır.

Bazen zaruri durumlar karşısında okul tarafından nezarete bildirilerek talebelerin sınavlara girmelerine izin verilmiştir. Benzer durumun Halep İdadîsi'nde meydana geldiği görülmüştür. İdadî, sınava giremeyen talebeler bir defaya mahsus olmak üzere sınava alınmaları için Halep Vilayeti Maarif Nezareti'ne başvurulmuştur. Nezaretin onayıyla talebeler sınava alınmışlardır. Yine ücretsiz yatılı kalan

²⁸⁰ *Talimatname*, 1327, s. 26-29.

²⁸¹ BOA, **MF.MKT.**,496/43, 30 Zilkade 1317/1 Nisan 1900.

²⁸² *Talimatname*,1327, s. 26-29.

²⁸³ *Talimatname*,1327, s. 26-29; BOA, **MF.MKT.**,240/1, 20 Cemaziye'l-ahir 1312/ 19 Aralık 1894.

talebelerden durumu iyi olanların gündüzlüye geçirilmesi istenir. Zira dönemin ekonomik şartlarından dolayı böyle bir karar alındığı düşünülebilir.²⁸⁴

3.4. TEVZİ-İ MÜKÂFAT TÖRENİ VE ŞEHADETNAME (DİPLOMA)

İdadilerde diploma almak için, alınan bütün sınav numaralarının toplamı ders adedine bölünerek şhadetnamenin derecesi belirlenmiştir. Daha sonraki dönemlerde şhadetname alabilmek için ayrı bir sınav yapılmasına karar verilmiştir. İmtihanda başarılı olanlara tahsil bitirme tasdiknamesi verilmiştir. İmtihan, Dersaadet'te Vilayet Maarif Müdürlüğünde veya Dâr'ül-Fünun tarafından oluşturulan heyet tarafından yapılmıştır.

İmtihan da talebelere, Ulûm-ı Diniye ve Ahlâkiye (akaid-i diniye, ahlâk, malumat-ı medeniye ve iktisadiye), Ulum-ı Riyaziye (hesap, hendese, cebir, müsellesat, kozmografya), Ulum-ı Tabîiye (hikmet-i tabîiye, kimya, mevalid, hıfz-ı sıhha), Ulum-ı Edebiye ve El sine (edebiyat-ı osmaniye, tarih, coğrafya, yabancı diller) derslerinden sorumlu tutularak sorular sorulmuştur. Talebelerin verdikleri cevaplar heyet tarafından müzakere edilerek not verilmiştir. Yapılan imtihan neticesinde başarılı olanlara idadî diploması verilmiştir. Talebeye verilen şhadetname Maarif Nezareti tarafından tasdik edilmiştir.²⁸⁵

Osmanlı Devleti'nde açılan modern sivil eğitim kurumlarında talebelerin başarılarını mükâfatlandırma sistemi benimsenmiştir. Eğitim kurumlarında başarıyı ödüllendirme yöntemi talebelerin psikolojilerini olumlu yönde etkilemiştir. Her senenin sonunda veya mektebin açılacağı zamana yakın olarak yapılmıştır. İlk tevzi-i mükâfat töreni 1879 yılında Sultan II. Abdülhamid döneminde kutlanmaya başlanmıştır.²⁸⁶

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile tevzi-i mükâfat törenleri içerik olarak düzenlenmiştir. İdadî ve Sultanî mekteplerinin tatil döneminden yirmi gün önce yapılmıştır. Kabiliyetli ve bitirme sınavına giren talebeler birer odaya alınarak risale

²⁸⁴ BOA, **MF.MKT.**, 269/26, 24 Zilhicce 1312/ 18 Haziran 1895; BOA, **MF.MKT.**,317/44, 24 Zilhicce 1313/ 6 Haziran 1896.

²⁸⁵ *Talimatname*,1327, s. 26-34; Demirel, **A.g.t.**, s. 97-99; Orhan, **A.g.t.**, s. 96-98; BOA, **MF.MKT.**,1057/48, 26 Rebiu'lahir 1326/28 Mayıs 1908; BOA, **MF.MKT.**, 1073/22, 22 Recep 1326/ 20 Ağustos 1908.

²⁸⁶ M. Murat Baskıcı, "Mülkiye Tarihinden Bir Yaprak: Tevzi-i Mükâfat Cetvelleri" **Mülkiye Dergisi**, 2009, c. XXXIII, S. 265, s. 41.

yazdırılmıştır. Yazdırılan bu risaleler komisyon tarafından değerlendirilerek, sonuçlarına göre talebelere mükâfat verilmiştir.

Maarif Nazırının başkanlık yaptığı mükâfat törenlerine mekâtib nazırları, dâr'ül-fünun erkânı ve büyükelçilerden oluşan heyet hazır bulunurdu. Eğer sınav vilayette yapılıyorsa valinin başkanlığında, yerel hükümet memurları, halktan ileri gelen kimseler ve talebelerin aileleri törene katılırlardı.²⁸⁷ Halep Mekteb-i İdadîsi'nde, tevzi-i mükâfat törenlerine arşiv kaynaklarında sıkça rastlamaktayız. İdadîde ilk tevzi-i mükâfat töreni 1893 yılında etraftaki zevat davet edilerek yapılmıştır²⁸⁸

Sultan II. Abdülhamid talebelerin çalışmalarına motive olmaları için bazen hediyeler göndermiştir. Gönderilen bu hediyeler ile genç nesille arasındaki bağı güçlü tutmaya özen göstermiştir. Oluşturulan yakınlık hissiyatıyla birlikte aynı zamanda bağlılık duygusunun pekiştirilmek istendiği öne sürülmüştür.²⁸⁹

Talebelerin mükâfat törenlerinde ödül almaları için, derslere devam etmeleri, çalışkan ve ahlâklı olmaları gerekmektedir. Başarılı olanlara verilen matbu belgede isimleri yazılarak mükâfat sebebi belirtilmiştir. Dört aferin belgesi bir tahsine, iki tahsin belgesi ise bir imtiyaz belgesine denk gelmektedir. Beş imtiyaz sahibi olan talebeye okulu bitirdiğinde kitap hediye edilmiştir.²⁹⁰

Başarılı olan talebeler dönemin önemli kişileri, aileleri ve arkadaşlarının önünde kutlanarak kitap verilmesi motive olmalarını sağlamıştır. Tören dönemin gençleri arasında zihne kazınan anılardan olduğu söylenmektedir.²⁹¹ Talebelerin psikolojilerini olumlu etki bıraktığını düşündüğümüz mükâfat törenleri Halep İdadîsi'nde uzun yıllar yapılmış ve törene dair malumat Halep Maarif Müdürlüğü'ne bildirilmiştir.²⁹²

²⁸⁷ Muammer Demirel, "Osmanlı Modern Mekteplerinde Mükâfat", **Turkish History Education Journal**, c.II (1), 2013, s. 68.

²⁸⁸ BOA, MF.MKT., 178/93, 08 Safer 1311/13 Ağustos 1893.

²⁸⁹ Hümmet Kanal, "Sultan II.Abdülhamid'in Osmanlı Eğitimine Yaptığı Önemli Bir Katkı: Emlâk-ı Hümayûn'a İnşa Edilen Okullar", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, c. XL, 2016, s. 172-173.

²⁹⁰ Demirel, **A.g.m.**, s. 69.

²⁹¹ Mülkiye mezunlarının anılarının geçtiği makalede bu konudan ayrıntılı olarak bahsetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Baskıcı, **A.g.m.**, s. 41-42.

²⁹² BOA, MF.MKT.,735/6, 27 Rebiu'lahir 1321/23 Temmuz 1903; BOA, MF.MKT., 815/16, 05 Ramazan 1322/13 Kasım 1904; BOA, MF.MKT., 815/50, 16 Ramazan 1322/24 Kasım 1904; BOA, MF.MKT., 892/72, 09 Ramazan 1323/7 Kasım 1905.

3.4.1 Okulların Tatil ve Çalışma Dönemleri

Okulların tatil düzenleri ve çalışanlar için çalışma süreleri Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin 25. Maddesinde belirtilmiştir. Müslim ve gayrimüslimler için rüşdiye ve idadî olarak ayrıntılı verilmiştir. Temmuz'un başında dersler bitirilmiştir. Genel tatil, 1-22 Ağustos arasındır. 23 Ağustos'ta okullar tekrar açılmıştır.²⁹³

Müslüman okulları, Ramazan ayının üçüncü haftasının sonundan, Şevval ayının ilk haftasının sonuna kadar onbeş gün tatil yapmaktaydılar. Ayrıca Kurban Bayramında bir hafta tatil verilmiştir. Cuma günleri ve kandil günleri okullar tatildir. Yine Padişahın doğum ve tahta çıkış günlerinde tüm okullar tatil edilir.

Gayrimüslim talebeler kendi bayram ve özel günlerine katılmaları için toplam beş gün verilmiştir. Pazar günleri sabah derslerine katılarak kiliseye gitmelerine izin verilmiştir. Bunların dışında talebelerin okula gelmesini engelleyecek kar yağışı, salgın hastalık gibi durumlarda okullarda eğitime ara verilmiştir.²⁹⁴ Aşağıda verilen çizelge ile yatılı idadî talebesinin sabah kalkışından gece yatışına kadar gün içerisinde meşguliyetleri ve zaman dilimleri verilmiştir. Böylelikle talebenin bir gününün nasıl geçtiğini görmekteyiz.

²⁹³ Akyüz, **A.g.e.**, s. 236; *Talimatname*, 1315, s. 112-115.

²⁹⁴ *Talimatname*, 1315, s. 112-115; Mahmud Cevad, **A.g.e.**, s. 380-402.

Çizelge 2: Yatılı İdadîlerin Günlük Programı²⁹⁵

Dersler ve Teneffüsler	Saat	Dakika
Sabah müzakeresi ve yoklama (15 dakika yoklamaya mahsusdur)	1	30
Teneffüs	-	15
Birinci Ders	1	-
Teneffüs	-	15
İkinci Ders	1	-
Namaz, Teneffüs ve Yemek	1	30
Üçüncü Ders	1	-
Teneffüs	-	15
Dördüncü Ders	1	-
Namaz ve Teneffüs	-	30
Müzakere	1	30
Namaz, Yemek ve Teneffüs	1	15
Gece Müzakeresi	2	-

3.5. İDADÎ MEKTEPLERİN İDARESİ VE PERSONELLERİN GÖREVLERİ

Mekteb-i İdadîlerde, ilk olarak Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi kararıyla yönetim kadroları oluşturulmuştur. Daha sonra ise çıkan talimatnameler ile şekillendirilerek son halini almıştır. İdadînin yönetim kadrosu talebe sayısına göre değişmiştir. İdadî eğer yatılı ve talebe sayısı iki yüz elliden yukarı ise bir müdür-i sani (ikinci müdür) ve üç muavine kadroda yer verilmiştir. Eğer talebe sayısı iki yüz elli civarında ise üç muavin kadroda yer almıştır. Okulun yüz talebesi varsa iki muavin tayin edilmiştir. Okulların genel kadrosu müdür, muavin, muallim, mubassır, hademe, memur, kâtip ve imam olarak sayılabilir.²⁹⁶

3.5.1. Müdür'ün Görevleri: Müdür mektebin idaresinden birinci derecede sorumlu olan kişidir. Aynı zamanda talebelerin terbiyesinden ve eğitimin düzenli bir şekilde yapılmasından, mektebin temizliğinden ve mevzuata uygun yönetilmesinden

²⁹⁵ SNMU, 1318, s. 494; Mahmud Cevad, **A.g.e.**, s. 404.

²⁹⁶ *Talimatname*, 1327, s. 7-8.

sorumludur. Ayrıca, okulda görev alan muallimler ve memurların çalışmalarını kontrol etmekle görevlidir. Eğitim için kullanılacak alet ve edevatın denetim ve muhafaza edilmesini sağlamak görevleri arasındadır. Mekteb binalarında bulunan bakkalın denetimini yapar.²⁹⁷

Talebelerin günlük olarak tüketecekleri erzakları gösteren cetveli tasdik etme işlemi müdür-i sani olmayan yerlerde müdürün görevidir. Müdür, memur veya muallimlerin eksik yönlerini gördüğü takdirde o kişiyi uyarabilir, uyarısından sonuç alamazsa yazılı olarak maarif müdürlüğüne bildirebilirdi. Halep Mekteb-i İdadisi'nde benzer bir durumun meydana geldiği idadî muallimlerinden Ali Kemal Efendi'nin kötü ahlakından dolayı Vilayet Maarif Müdürlüğüne ve sonra Bâbîâli'ye bildirilmiştir.²⁹⁸

3.5.2. Müdür-i Sânilerin Görevleri: Talebelerin mektebe devam edip etmediğini kontrol eder. Muallim ve memurun yaptıkları işleri ve devamsızlıklarını kontrol etmek görevleri arasındadır. Okulun ve bakkalın düzenini denetlemekle görevlidir. Talebelerin imtihan defterlerini kontrol etmek, sicil ve vukuatlarını tespit etmek ve sınıf defterlerinin kontrolünü sağlamak sorumlulukları arasındadır. Ayrıca talebelerin günlük erzakının belirlenmesi ve tasdik edilmesi gibi görevleri vardır.²⁹⁹

3.5.3. Kâtiplerin Görevleri: Genel olarak tüm yazı ve hesap işlemlerinden sorumludurlar. Müdür tarafından istenen her türlü resmi yazıyı yazmak gelen yazılara cevap vermek ve evrakları saklamakla yükümlüdür. Mekteb için satın alınan erzakın cinsi, miktarı ve fiyatının takibini yaparak defter tutmakla görevlidir. Eğitim için gerekli alet ve edevatın demirbaş listesine kayıt altına alınması ve talebelerin yiyeceklerine dair bir liste hazırlayarak müdüre takdim etmesi görevleri arasındadır.³⁰⁰

3.5.4. Muavinlerin Görevleri: Sayıları talebelerin sayısına göre değişmekle birlikte talebelere yönelik işlemlerden sorumluydular. Yatılı olan mekteplerde nöbet tutmak ve talebelerin devamsızlık işlemlerini takip etmek görevleri arasındadır. Yatılı olarak kalan muavinlere talebelerin yemek yiyebilme hakkı tanınmıştır. Yatılı muavinler sabahları talebelere önce kalkarak abdest almalarını, giyinmelerini ve namazdan

²⁹⁷ *Talimatname*,1327, s. 7-9.

²⁹⁸ Müdürün görevleri hakkında birçok ayrıntı mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bakınız; *Talimatname*,1327, s. 7-12; Demirel, **A.g.t.**, s. 63-65; Orhan, **A.g.t.**, s. 46-47; Salman, **A.g.t.**,s. 39-40; BOA, **MF.MKT.**,231/19, 06 Rebiu'l ahir 1312/7 Ekim 1894.

²⁹⁹ Müdür-i Sânilerin Görevleri için Ayrıntılı bilgi için bakınız; *Talimatname*,1327, s. 7-12.

³⁰⁰ *Talimatname*,1327, s. 9.

sonra yapılan mütalaaya katılırlardı. Mütalaa ve namaza kimlerin katılıp-katılmadığını kontrol ederlerdi. Talebelerin eğitimini en iyi şekilde almasını sağlamak ve çıkan sorunları halletmek görevleri arasındaydı. Muallim tarafından verilen ödevin takibini yapmak ve sınıfların günlük defterlerini kontrol etmek ve yeri geldiğinde muallimin görevini yapmakla yükümlüydüler.³⁰¹

3.5.5. Mubassırların Görevleri: Okulda talebelerin durum, davranış ve hareketlerini denetlemekle görevli olan memurdur. Teneffüslerde muavin ile birlikte talebelerin hareketlerine nezaret ederlerdi. Ders aralarındaki müzakerelerde yine talebelerin yanında bulunurlar. Müdür, müdür-i sâni ve muavinler tarafından verilen görev ve sorumlulukları yerine getirmekle yükümlüydüler. Talebenin ceza gerektirecek bir durumda olduğunu farkettilerinde nöbetçi muavine veya müdür-i sâni'ye durumu bildirmekle yükümlüydüler. Mubassırlar için talebelerin hal ve hareketlerini düzeltmelerini sağlayan bir görevli diyebiliriz.³⁰²

3.5.6. Diğer Görevliler

Erzak Ambarı Memuru: Okul için satın alınan erzakı kabul ederek, ambarda saklamak ve muhafaza etmekten sorumludur. Okulda günlük yapılacak yemek için lazım olan yiyecekleri belirlemek ve pusulaya göre kaydını tutmak görevleri arasındadır. Gelir ve giderlere ait iki defter hazırlamakla yükümlüdür. Ayrıca alınan erzak ve eşyanın senetlerini tutmak sorumlulukları arasındadır.³⁰³

Ambar Memuru: Okul için hazırlanacak günlük yemekte kullanılacak malzemelerin tertibi ve miktarını pusulaya göre ayarlayarak teslim ettiğine dair pusulaya imza attırır. Her ay sonu ambarda sayım yapılır ve eksik çıktığı takdirde ambar memuru için tahkikat başlatılır ve işten çıkartılır. Kullandığı terazi ve kantarların temizliğinden ve her yıl ayarlarının yaptırılmasından sorumludur.³⁰⁴

Depo Memuru: Okula gelen elbise, çamaşır, havlu, yatak takımları, her türlü eğitim öğretim araç gerecinin muhafazasından sorumludur. Ambar ve depo memurunun

³⁰¹ *Talimatname*, 1327, s. 8-11.

³⁰² *Talimatname*, 1327, s. 10-12.

³⁰³ Orhan, **A.g.t.**, s. 47-50; Salman, **A.g.t.**, s. 40-44; Mahmud Cevad, **A.g.e.**, s. 373-378.

³⁰⁴ Mahmud Cevad, **A.g.e.**, s. 373-378.

sorumlulukları birbirine çok benzemektedir. Bu sebeple yüz elli talebeden az mekteplerde ikisinin görevleri birleştirilerek tek memurla ihtiyaç karşılanmıştır.³⁰⁵

Tabib: Her gün okula gelerek talebeleri muayene etmekteydi. Talebelerin sıhhatleri hakkında defter tutmakla görevliydi. Bazı dönemlerde talebelerin durumlarına yönelik yaptığı tespitler ve gözlemlerini rapor halinde müdüre bildirmesi istenirdi.³⁰⁶

İmam: Talebelerin dini vecibelerini yerine getirmek ve onlara dinle alakalı konularda yardımcı olmak amacıyla bulunur.³⁰⁷

3.5.7. Muallimlerin Görevleri: Muallimler eğitim ve öğretim işlerinden birinci dereceden sorumlu olan görevlidir. Ders programına uygun olarak ders yapmakla görevlidir. Ders programı haricinde konular anlatması yasaktır. Sorumluluğunu aldığı sınıfın düzen ve disiplininden sorumludur. Ders başlamadan önce yoklama almak, gelmeyen talebelerin mazeretlerini öğrenmek ve mazeretlerini ispatlayamayanları müdüre iletmekle yükümlüdür. Mesai saatleri içinde okulda bulunmak, talebelere verdiği vazifeleri ders dışında gözlemlemek görevleri arasındadır.

Sınıfta talebelere sorular sorarak cevaplarını defterlerine yazdırmak, ödül ve ceza ile ilgili işlemleri evraklara işlemekle görevlidir.³⁰⁸ Muallim dersde sınıfın huzurunu bozacak ve dersi ihlal edecek hareketler olduğunda idareye bildirirdi. Derslerini hiçbir sebeple terk etmemeleri, derse gelemeyecek derecede hasta olmaları durumunda vekil muallim gönderilmesi gereklidir.³⁰⁹

İdadî mekteplerinin idaresi ve personellerin görevleri başlığı altında mümkün olduğunca hangi görevlilerin çalıştığı, sayılarının nasıl belirlendiği, zaman içerisinde meydana gelen değişimler belirtilerek ele alınmaya çalışılmıştır. Konumuz gereği, çok fazla ayrıntıya girmeden girizgâh olarak verilerek görev ve sorumluluklara değinilmiştir.

³⁰⁵ Demirel, **A.g.t.**, s. 66-76; Orhan, **A.g.t.**, s. 47-50; Salman, **A.g.t.**, s. 40-44; Mahmud Cevad, **A.g.e.**, s. 373-378.

³⁰⁶ *Talimatname*,1327, s. 12-14; *BOA*, **MF.MKT.**,133/868 Cemaziye'l-ahir 1309/ 2 Aralık 1892.

³⁰⁷ *BOA*, **MF.MKT.**, 300/7, 18 Recep 1313 /4 Ocak 1896 ; *BOA*, **MF.MKT.**,480/43, 18 Şaban 1317/ 22 Aralık 1899; *BOA*, **MF.MKT.**,681/39, 29 Şevval 1320/29 Ocak 1903.

³⁰⁸ *Talimatname*,1327, s. 13-15.

³⁰⁹ Mahmud Cevad, **A.g.e.**, s. 375-399; Demirel, **A.g.t.**, s. 76-80; *BOA*, **Y..PRK.**., 3/52, 30 Zilkade 1313/ 13 Mayıs 1896.

Esas konumuz olan Halep Mekteb-i İdadîsi'nin yönetim kadrosu ve personellerine dair alınan karar ve uygulamaların adı zikredilen talimatnamelere uygun olarak yapıldığını görmek açısından yararlı olmuştur. Halep idadîsiyle ilgili arşiv belgelerine yansıyan hocaların arasında ders taksimatının yapılması, müdür ve müdür muavinlerinin bazı derslere girdikleri, dönem başında gelen veya gelmeyen muallimlere dair belgelerin hazırlandığını görmek mümkün olmuştur.³¹⁰

Bunun dışında, bir derse girmek için başvuran bir muallimin geriye dönük olarak hakkında araştırma yapılmıştır. Yatılı olarak kalan muavin ve imam gibi görevlilere talebeler gibi yemek verilmiştir.³¹¹ Başka bir açıdan, bakıldığında Halep İdadîsi gibi yatılı olan diğer okullarda ders aralarında mütalaa da bulunmaları, talebelerin idari kadro ile etkileşim içinde olmalarını sağlamıştır. Aynı zamanda talebelerin buldukları ortamda hal ve hareketlerine özen göstermelerine yapılan mütalaa ile farklı bakış açıları görmeleri açısından yararlı olabilecektir.

3.6. HALEP MEKTEB-İ İDADÎSİ MEZUNLARI

Kuruluşu 1890 yılına dayanan Halep Mekteb-i İdadîsi'nden mezun olan talebeler verilmiştir. Ancak, mezun olan talebeler 1913 yılı ve sonrasını kapsamaktadır. Mezun olanların çoğu, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla silah altına alınmış ve terhis olduktan tekrar sınava girerek eğitimlerini devam ettirmişlerdir. Bazıları mülkiyeye devam ederek yüksek öğrenim yapmıştır. Bazıları ise, buldukları bölgelerin güvenliğini sağlamak için silahlı mücadeleye katılmışlardır.

3.6.1. Sâdullah El- Câbirî (Mekteb No:736) : Halep'in ileri gelenlerinden Câbirî-zâde Abdülkadir Efendi'nin oğludur. 1893 yılında Halep'te doğmuştur. Lise öğrenimini Halep İdadîsi'nde yaparak 1913 yılında "iyi" derecesiyle Mülkiye'den mezun olmuştur. Ancak, memur olarak iş hayatına devam etmemiştir. Ocak 1919'da Emir Faysal'ın kurduğu Suriye hükümetinde Halep mebusu olarak meclise girmiştir. Cemil Mardam kabinesinde önce Dâhiliye sonra Hariciye Vezirliğine getirilmiş ve üç defa Başbakanlık görevinde bulunmuştur. 1946 yılında bu görevden çekilmiştir.

³¹⁰BOA, MF.MKT.,169/79, 11 Zilkade 1310/ 27 Mayıs 1893; BOA, MF.MKT.,205/8, 27 Ramazan 1311/ 3 Nisan 1894.

³¹¹ BOA, MF.MKT.,171/43, 25 Zilkade 1310/ 10 Haziran 1893; BOA, MF.MKT.,228/27, 24 Rebiu'l evvel 1312/ 25 Eylül 1894; BOA, MF.MKT.,389/21, 26 Şevval 1315/ 20 Mart 1898; BOA, MF.MKT.,702/51, 09 Safer 1321/28 Nisan 1903.

Halep mebusu iken 1948 yılında Şam'da vefat etmiştir. Medeni durumu hakkında bilgi bulunmamaktadır.³¹² Sâdullah El- Câbirî'nin adı daha sonra Halep'te bir meydana verilmiştir.³¹³

3.6.2. Ahmet Remzi Güreş (Mektep No:842): Kilis ileri gelenlerinden ve din âlimlerinden Mustafa Efendi ile Gülsüm Hanım'ın oğludur. 1893 yılında Kilis'te doğmuştur. İlk öğrenimini, burada yaparak lise öğrenimini Halep İdadîsi'nde yapmıştır. 1914 yılında "Pekiye" derecesiyle Mülkiye'den mezun olmuştur. 1914 yılında askere alınarak Çanakkale, İran ve Irak cephelerinde I.Dünya Savaşı boyunca görev almıştır. 1918 yılında İngilizlere esir düşmüş ve kaçarak Kilis'e gelmiştir. Mütarekenin imzalamasından sonra İngiliz ve Fransızlara karşı kurulan cemiyetleri desteklemiştir. Erzurum ve Sivas kongrelerinde ve Kilis Müdâfaa-i Hukuk teşkilatında görev yapmıştır. Antep'in Fransızlar tarafından işgali üzerine destek amacıyla Antep'e gitmiştir. 1920-1921 yıllarında Kilis ve çevresini milis kuvvetlerle idare etmiştir. Milli Kuvvetler İaşe Reisliğinde ve Müdâfa-i Hukuk İdare Hey'eti Reisliği görevlerinde bulunmuştur. Antep ve çevresinin Fransızlardan geri alınması üzerine, 5 Nisan 1922'de Kilis Evkaf Memurluğuna, 23 Nisan 1923'te Kilis kaymakamlığına atanmıştır. 15 Temmuz 1923'te Gaziantep mebusu olarak 1939 yılına kadar görev almıştır. Uşak Şeker Fabrikasının kurucuları arasında olan mebus 1939 yılında genel müdür olmuştur.³¹⁴

1942 yılında Başbakanlık Yüksek Murakabe Heyeti azalığına getirilmiştir. Temmuz 1950 yılında kendi isteğiyle bu görevden ayrılarak bir süre kendi arazisi olan Kilis'te tarımla uğraşmıştır. Kurucusu olduğu kooperatiflerle ilgilenmiştir. Maden kömürü işletmeciliği yapmıştır. "Ruh Spor Derneği" kurucularından olup, Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumlarının daimi üyesidir. Evli ve iki çocuk babası olan Ahmet Remzi Güneş, Almanca, Arapça, Farsça ve Fransızca bilmektedir.³¹⁵ 6 Ekim 1983 yılında vefat etmiştir.³¹⁶

³¹² Ali Çankaya, **Mülkiye Tarihi Ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)** Ankara, 1968-1969, c. III, s. 1563.

³¹³ www.sana.sy/tr/?p=85140 (26 Ağustos 2016).

³¹⁴ www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html (Basım yılı 2010); TBMM Albümü (1920-2010), Ankara, 2010, s.121.

³¹⁵ Çankaya, **a.g.e.**, c. III, s. 1645-1646.

³¹⁶ www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html (Basım yılı Nisan 2010); TBMM Albümü (1920-2010), Ankara, 2010, s.121.

3.6.3. Cemaâleddin Mazhar (Mekteb No:93): Halep Vilâyeti Muhacirin Müdürlüğü muhasebecilerinden Şevket Bey'in oğlu olup, 1898 yılında Eleşkirt'te doğmuştur. İlk öğrenimini Muş'ta, orta öğrenimini Bağdat'ta yapmıştır. Halep İdadîsi'ni bitirdikten bir müddet sonra Halep Vilayeti Umûmî Meclisi Zabıt Kâtipliği'nde ve Halep Demiryolları Kumpanyası Kontrol Kalemi Kâtipliği'nde çalışmıştır. 1914 yılında başladığı Halep İdadîsi'nden 1921 yılında “Pekiyi” derecesiyle Mülkiye'den mezun olmuştur. 1921 yılında Milli Mücadeleye katılmak için İnebolu yoluyla Ankara'ya gitmiştir. 28 Temmuz 1921 yılında T.B.M.M. Hükümeti Dâhiliyesinde ikinci sınıf kâtip olarak görev yapmıştır. Ekim 1922 yılında Nâfia Vekâleti, Memurin ve Sicil şubesi ikinci mümeyyizliğine nakledilmiştir. 1922 Aralık ayında Vekâlet Demiryolları ve Limanlar Umum Müdürlüğüne birinci mümeyyiz olarak terfi almıştır. Bu görevine ilave olarak Ankara Dâr'ül-Hilâfe Medresesi, Fransızca muallimliğine getirilmiştir. Ancak, bu görevleri yerine getirdiği esnada yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak, 25 Mayıs 1924 günü Ankara'da vefat etmiştir.³¹⁷

3.6.4. Mehmet Şerif Eper (Mekteb No:59): Bölge ileri gelenlerinden Derviş Beyzade Arif Ağa ile Münîre Hanım'ın oğludur. 1898 yılında Kilis'de doğmuş, orta öğrenimini burada tamamlamıştır. Lise eğitimi için Halep İdadîsi'ne başlamış ve 1922 yılında “iyi” derecesiyle mezun olmuştur. 1922 yılında Dâhiliye Vekâleti Evrak şubesi mukayyidliğine tayin olmuştur. Daha sonra Nüfus Umum Müdürlüğü üçüncü sınıf kâtipliğinden kaymakamlığa yükselmiştir. Sırasıyla, Yabanâbad, Büyükçekmece, Tercan, Ünye, Erbaa, Taşköprü ve Seferihisar da Kaymakam olarak görev yapmıştır. 1938 yılında Kars Vali Muavinliği'ne sonra, Edremit, Kemal Paşa ve Erzurum Hukuk İşleri Müdürlüğüne tayin olmuştur. 1951 yılında Edirne 1952 yılında Diyarbakır Vali muavinliği görevinde bulunmuştur. Son görevindeyken 13 Kasım 1953 yılında vefat etmiştir.³¹⁸

3.6.5. Süleyman Sakıb Kınoğlu (Mekteb No: 60): Kilis ileri gelenlerinden ve Sorgu Hâkimi olan Ganî-zâde Kadri Efendi ile Sıddıka Hanım'ın oğludur. 1898 yılında Kilis'te doğmuş ve yine ilk ve orta öğrenimini burada tamamlamıştır. Halep Sultanîsi'nde okuduğu sırada 12. sınıfta silah altına alınmıştır. 1918 yılında terhis

³¹⁷ Çankaya, a.g.e., c. III, s. 1739.

³¹⁸ Çankaya, A.g.e., c. III, s. 1769.

olmuş ve sınava girerek 1922 yılında Mülkiye'den "Pekiyi" derecesiyle mezun olmuştur. Ayrıca 1923 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi'nden "Pekiyi" derecesinde sertifika almıştır. 22 Kasım 1922'de Dâhiliye Vekâleti Zât İşleri Umum Müdürlükleri üçüncü kâtipliğine getirilmiştir. 9 Nisan 1923'de aynı Vekâlet Hapishaneler ve Mebânî-i Emîriye (Resmi Binalar) Umum Müdürlüğü başkâtipliğine getirilmiştir. Bu görevlerde bir müddet çalıştıktan sonra adliye mesleğine geçmiştir. 6 Mayıs 1923'de Gaziantep İstinaf Mahkemesi âzâ muavinliğine, 1925'de Gaziantep Asliye Ceza Mahkemesi Müddeî-i Umûmî Muavini olmuştur.³¹⁹

1 Haziran 1927'de Kilis Ceza Hâkimliğine getirilmiştir. 19 Aralık 1928'de dördüncü sınıf Adliye Müfettişliğine ve yine çeşitli görevlerin sonunda 7 Ekim 1946 yılında Yargıtay Üyeliğine seçilmiştir. 18 Haziran 1960 yılında emekliye ayrılmıştır.³²⁰

3.6.6. Abdullah Galib Kadrî Kınöglu (Mekteb No: 53): Süleyman Sakıb Kınöglu ile kardeşirler. 1898 yılında Kilis'de doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladıktan sonra Halep Sultanîsi'nde okuduğu sırada 11. Sınıfta silah altına alınmıştır. Savaş boyunca yedek subay olarak görev yapmıştır. Ocak 1919'da terhis olmuş ve sınava girerek Temmuz 1923 yılında Mülkiye'den "Pekiyi" derecesiyle mezun olmuştur. 11 Kasım 1923'de Çal Kazası Müddeî-i Umûmîliği'ne³²¹ tayin edilmesiyle adliye mesleğine ve devlet hizmetine girmiştir. 18 Mayıs 1925'de Yumurtalık Kazası Müddeî-i Umûmîliği'ne, 21 Haziran 1925'de Maraş Asliye Mahkemesi Azâlığı'na ve terfi edilerek Birecik Kazası Münferid Hâkimliği'ne tayin edilmiştir. 8 Temmuz 1929'da Kırşehir, Eskişehir Hukuk Hâkimliklerine ve 22 Şubat 1931'de İcra Reisliği yapmak üzere Ankara Adliyesi Hâkimliğine getirilmiştir. Manisa Hukuk Hâkimliği ve Temyiz Mahkemesi Azâlığı'na yükseltilmiştir.³²²

14 Mayıs 1950'de Demokrat Parti'den Gaziantep Milletvekili seçilmiş ve 1954 yılında milletvekilliği sona ermiştir. 18 Aralık 1954'de Temyiz Mahkemesi ikinci reisliğine seçilmiş ve bu görevden sonra 18 Haziran 1960'da emekliye ayrılmış ve 28 Ekim 1985 yılında vefat etmiştir.³²³

³¹⁹ Çankaya, A.g.e., c.III, s. 1770.

³²⁰ www.yargitay.gov.tr/sayfa/daire-baskanlari/571

³²¹ Müddeî-i Umûmîlik, Hukuk ve Savcı; http://www.tdk.gov.tr (Eylül 2006).

³²² Çankaya, A.g.e., c. III, s. 1791.

³²³ www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/index.html (Basım yılı Nisan 2010); TBMM Albümü (1920-2010), Ankara, 2010, s.43.

3.6.7. Abdürrahim Tal'at Tokuz (Mekteb No:52): Babası Medrese ve Selâtin Camileri Müderrisi Ahmet Akif Efendi ile Nefus Hanım'ın oğludur. 1896 yılında Kilis'te doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini burada tamamlamıştır. Halep İdadisi'nde 10.sınıftayken I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yedek subay olarak askere alınarak çeşitli cephelerde savaşmıştır. 1919 yılında terhis olmuştur. 1920 yılında girdiği sınavla Mülkiye'yi kazanmış ve Temmuz 1923'de Mülkiye'den "Pekiyi" derecesinde mezun olmuştur. Aynı yıl başladığı İstanbul Hukuk Fakültesi'nden 1923'de "Pekiyi" derecesiyle bitirmiştir. Mezuniyetinden sonra adliye mesleğine geçiş yapmıştır. 1923'de Garbî Karaağaç Müdde-i Umûmîliğinde, 1925'de Kilis Müdde-i Umûmîliğinde, 1927'de Maraş Müdde-i Umûmîliğinde ve ikinci defa Kilis Müdde-i Umûmîliğinde görev almıştır.³²⁴

1930 yılında Adana İcra Hâkimliğine, 1932'de Ankara Adliyesi İcra Reisliğine, 1944'de Temyiz Mahkemesi İcra ve İflas Dâiresi Âzâlığında getirilmiştir. 1952'de Yargıtay İcra ve İflas Dâiresi Başkanlığına yükseltilmiştir. 18 Haziran 1960'da emekliye ayrılmıştır.³²⁵ Ankara'da ikamet etmekteyken İstanbul-Ankara yolunda 24 Haziran 1961'de meydana gelen trafik kazasında eşi Sakine Tokuz hanımla birlikte hakkın rahmetine kavuşmuşlar. Bir erkek ve bir kız babasıydı.³²⁶

3.6.8. Mehmet Avnî Dümer (Mekteb No: 13): İlk mekteb muallimlerinden Ali Haydar Efendi ile Fatma Hanım'ın oğlu olarak 1900 yılında Kilis'de doğmuştur. 1912 yılında Kilis'de rüşdiyeyi bitirdikten sonra Halep Sultânî'sinin 9. sınıfındayken 1916 yılında silah altına alınmıştır. 8.sınıf yedek subay Hesap Memuru olarak terhis edildikten sonra tekrar Halep Sultânî'sinin ilk kısım muallimliğine devam etmiştir. Şubat 1919'dan Ocak 1920'ye kadar Kilis İrfâniye Mektebi Başmuallimliğinde, Şubat 1920'den Eylül 1923'e kadar Kilis Hilâl Mektebi Sâhib Başmuallimliği yapmıştır. Halep Sultânîsi'nden sonra girdiği sınavla Mülkiye'yi kazanmıştır. 7 Temmuz 1926'da Mülkiye'den "iyi" derecede mezun olmuştur. İstanbul Fen Fakültesi'ne ve iki yıl kadar Edebiyat Fakültesi Coğrafya bölümüne devam etmiştir. Mülkiyeden mezun olduktan sonra 25 Temmuz 1926'da Kocaeli, 9 Eylül 1926'da İstanbul Vilâyetleri Maiyyet Memurluklarında staj yaptıktan sonra, Kandıra, Adalar

³²⁴ Çankaya, A.g.e., c. III, s. 1789-1790.

³²⁵ www.yargitay.gov.tr/sayfa/daire-baskanlari/571

³²⁶ Çankaya, A.g.e., c. III, s. 1789-1790.

Kazaları Kaymakam Vekilliklerinde görevlendirilmiştir. 10 Kasım 1927'de Kaymakamlığa terfi etmiş, 13 Kasım 1927'de Gerze, 31 Temmuz 1930'da İncesu ve 11 Şubat 1932'de Kızıltepe ve 1948 yılında Havza da Kaymakamlık yapmıştır.³²⁷

Çeşitli kazalarda kaymakamlık görevinde bulunmuştur. 1949 yılında Ordu'da Hukuk İşleri Müdürlüğü'ne getirilmiştir. 1952'de Yalova kaymakamlığına atanmış, Emekli sandığı kanununa göre emekliye sevk edilmiştir. Emekli olduktan iki yıl sonra İstanbul İ.E.T.T. Umum Müdürlüğüne yevmiyeli memur olarak ve 1958 yılında Kara yolları 1.bölge Müdürlüğü idarî-teknik-sivil savunma işlerinde çalışmıştır.³²⁸

3.6.9. Hilmi Besim Besimoğlu (Mekteb No: 76): Elazîz defterdarlarından Besim Bey ile Râciye Hanım'ın oğlu olup 1901 yılında Hozat'ta doğmuştur. Halep Sultânîsi'nden 1918 yılında "Pekiyi" derecesiyle öğrenimini tamamlamıştır. Ekim 1918'de İstanbul Hukuk Fakültesi'ne devam etmiştir. Temmuz 1927'de Mülkiye'den "iyi" dereceyle mezun olmuştur. 14 Aralık 1927'de Trabzon Vilâyetleri Maiyyet Memurlukları stajını bitirdikten sonra 13 Ağustos 1928'de Kaymakamlığa terfi almıştır. 16 Ağustos 1928'de Maçka'da göreve başlayarak, Mesudiye, Korkuteli, Sultanîye, Mutki ve Bulanık kazalarında Kaymakamlık görevini yerine getirmiştir. 23 Eylül 1935'de Seyhan ve 1936'da Edirne Vilâyetleri Hukuk İşleri Müdürlüğü yapmıştır. Benzer görevleri ile farklı il ve ilçelerde görev almıştır. 7 Eylül 1944'de Çaycuma, 1946'da Gürün ve 1947'de Bulancak'da kaymakamlık yapmıştır. 31 Temmuz 1949'da Sivas, 23 Haziran 1952'de Çorum, 1 Temmuz 1954'de Kütahya İlleri Hukuk İşleri Müdürlüğü görevinde bulunmuştur. 29 Mayıs 1958'de Samsun Vali Muavinliğine getirilmiştir. Son görevi 20 Ekim 1958'de Dâhiliye Vekâleti Tetkik Kurulu Müşavirliğine atanmıştır. Bu son görevdeyken 12 Ekim 1960'da emekliye ayrılmıştır.³²⁹

3.6.10. Ali Rıza Ceylan (Mekteb No: 643): Mal müdürlerinden Maraşlı Ceylan-zâde Ahmed Nuri Efendi ile Hatice Hanım'ın oğlu olarak Maraş'ta dünyaya gelmiştir. Elbistan'da orta, Halep İdadîsi'nde lise öğrenimini tamamlamıştır. 1903'de Mülkiye'nin yüksek kısmından mezun olmuştur. Maraş Sancağında kaymakamlık

³²⁷<http://www.havza.gov.tr/gorev-yapmis-kaymakamlar> (30 Eylül 2016).

³²⁸ Çankaya, A.g.e., c. III, s. 1839-1840.

³²⁹ Çankaya, A.g.e., c. III, s.1851.

stajını bitirdikten sonra Gevar, Erciş gibi bölgelerde Kaymakam olarak görev yapmıştır. Birinci Dünya Savaşında, Rus kuvvetlerinin Bitlis'i işgali sırasında Ruslara esir düşmüştür. 1917 Komünist İhtilali'nin çıkması ve yapılan anlaşma ile serbest kalarak İstanbul'a gelmiştir.

1918'de İstanbul-Adalar Kazası Kaymakamlığına atanmıştır. Çeşitli bölgelerde kaymakam olarak görev aldıktan sonra mutasarrıflığa yükseltilmiştir. Sancakların kaldırılarak Vilayet haline gelmesiyle vali olarak ilk görev yeri Ardahan Valiliği olmuştur. 1933 yılında Tokat Valisiyken kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır. Etibank İdare Meclis Üyeliği'ne getirildiğinde hastalanarak 9 Eylül 1948'de vefat etmiştir.³³⁰

3.6.11. Suad Fehim (Mekteb No: 24): Mutasarrıflardan Fehim Paşa'nın oğlu olarak 1882 yılında Antakya'da doğmuştur. Antakya Rüşdiyesi'nde orta, Halep İdadisi'nde lise eğitimini almış ve 1905 yılında Mülkiye'nin Yüksek kısmından mezun olmuştur. Halep Vilayeti, Bilan Kazasında kaymakam vekilliği yaptıktan sonra kaymakam olarak atanmıştır. Kadirli, Karaisalı ve Erbil gibi çeşitli yerlerde kaymakam olarak görev yapmıştır.

3.6.12. Ahmed Rif'at (Mekteb Nu: 24): Adana ileri gelenlerinden Hacı Musazade Hamza Efendinin oğlu olarak 1882 yılında Adana'da doğmuştur. Adana'da orta öğrenimini tamamladıktan sonra Halep İdadisi'nde lise öğrenimini tamamlamış ve 1908 yılında Mülkiye'nin yüksek kısmından 'Pekiye' derecesiyle mezun olmuştur. 1905 yılında tayin edildiği Adana Maiyyet Memurluğunda stajını yapmaktayken 1906'da seyhan nehrinde boğularak vefat etmiştir.³³¹

3.6.13. İbrahim Edhem Mü'minoğlu (Mekteb Nu: 26): Redif yüzbaşlarından Mü'min-zâde İbrahim Efendi'nin oğlu olarak 1883 yılında Lazkiye'de doğmuştur. Halep İdadisi'nde orta ve lise öğrenimini tamaladıktan sonra 1905 yılında Mülkiye'nin Yüksek kısmından mezun olmuştur. Kısa süre Lazkiye'de Kaymakam vekilliği yaptıktan sonra Kaymakam olarak ilk görev yeri 1909 yılında İpek Sancağı olmuştur. İskenderun kazasında kaymakamlık görevindeyken 1. Dünya Savaşı'nın çıkması ve alınan mağlubiyet sonrasında Antakya'da kurulan geçici hükümetin resiliğini kabul etmiştir. Fransızların işgali üzerine Halep'te Sultani ve Dar'ül

³³⁰ Çankaya, A.g.e., s. 997.

³³¹ Çankaya, A.g.e., s. 1052.

Muallimat'da Tarih ve Coğrafya derslerinde muallimlik yapmıştır. Nisan 1920'de Suriye Hükümeti emrine girmiştir. 1924'te Fransız idaresinde olan Antakya Kaymakamlığına getirildi. 1925 yılında müstakil İskenderun Mutasarrıflığına yükseltmiş ve 12 yıl boyunca görev almıştır. Hatay'ın 1936'da bağımsızlığına kavuşmasıyla Fransız idaresince emekliye ayrılmıştır.³³²

3.6.14. Rif'at (Mekteb Nu: 3): Duyun-ı Umumiye İdaresi Şu'be Müdürlerindenw Kara Ali Beyzâde Mehmed Fehim Bey'in oğlu olarak 1881 yılında Elbistan'da doğmuştur. Maraş rüşdiyesinde orta öğrenimini, Halep İdadîsi'nde lise öğrenimini tamamladıktan sonra 1907 yılında Mülkiye'den mezun olmuştur. 1907 yılında Halep Vilayeti Maiyyet Memurluğunda stajını yaptıktan sonra Kaymakam olarak atanmıştır. Harran, Zübeyd ve son olarak Hille kaymakamlığı görevindeyken görevden uzaklaştırılmıştır.³³³

3.6.15. Mehmed Nebih El Mardinî (Mekteb Nu: 229): Halep Bidayet Mahkemesi başkâtiplerinden Halil Efendi'nin oğlu olarak 1887 yılında Halep'te doğmuştur. Halep askerî rüştiyesini bitirdikten sonra Halep İdadîsi'ni bitirmiş ve 1909 yılında Mülkiye'den mezun olmuştur. Halep Vilayeti Maiyyet Memurluğunda stajı bitirdikten sonra Halep Vilayeti İdare Meclisi Tahkikat Memurluğu ve idadîde muallim olarak görev almıştır. Kaymakamlığa terfi almasıyla, 1913 yılında Menbic ve Elbistan kazalarında kaymakam olarak görev yapmıştır.

Mütarekenin imzalanmasından sonra Suriye'de kurulan Suriye Hükümetinin emrine girmiştir. 1919'da Halep Polis Müdürlüğüne getirilmiştir. 1920'den sonra yeniden kaymakam olarak Cebeli Sem'an, Antakya ve Bab'da kaymakamlık yapmıştır. 1931 yılında Halep Valiliğine ve 1936'da Suriye Sayıştay Başkanlığına nakledildi. Kendi isteğiyle 1945 yılında emekliye ayrılmış ve 1962 yılında Halep'te vefat etmiştir.³³⁴

3.6.16. Ahmed Tevfik Al- Hayyanî (Mekteb Nu: 384): Hayyânîzade Şeyh Beşîr Al-Hayyânî ile Emine Hanım'ın oğlu olarak Halep'te 1890 yılında doğmuştur. Halep İdadîsi'nde orta ve lise öğrenimini tamamlamış ve 1911 yılında Mülkiye'den mezun olmuştur. Halep İdadîsi'nde Tarih muallimliği yapmıştır. Daha sonra stajını

³³² Çankaya, A.g.e, s. 1052.

³³³ Çankaya, A.g.e., s. 1105.

³³⁴ Çankaya, A.g.e., s. 1210.

tamamlayarak Kaymakamlığa terfi etmiş ve beş kazada görev almıştır. Ocak 1919'da Osmanlı Devleti hizmetinden çıkarak Kral Faysal'ın kurduğu Suriye Hükümetinin hizmetine girmiştir. Çeşitli kaymakamlık ve memurluk görevlerinde çalışmıştır. 1940'da Suriye Danıştay Genel kuruluna hükümet temsilcisi olarak atanmıştır. 1944'de P.T.T. ve Radyo İdaresi Umum Müdürlüğüne nakledilmiştir. 1960'da Şam'da anonim bir şirket kursa da doktorların tavsiyesiyle iş hayatından çekilmiştir.³³⁵

3.6.17. Mehmed Mansur Bozdoğan (Mekteb Nu: 518): Maraş Sancağı Merkez Muhasabe Kâtiplerinden Ahmed Niyazi Efendi'nin oğludur. 1888 yılında Maraş'da doğdu. Maraş rüşdiyesi'nde orta, Halep İdadisi'nde lise öğrenimini tamamladıktan sonra 1911 yılında Mülkiye'den mezun oldu. 1911 yılında Beyrut Vilayeti Maiyyet Memurluğu'nda stajını tamamlayarak kaymakamlığa terfi etti. Daha sonra öğretim mesleğine geçiş yaparak 1922 yılı sonuna kadar çeşitli liselerde muallim olarak çalıştı. 1923'de Emniyet Umum Müdürlüğü dördüncü şube Müdür Muavinliğine getirildi. Nisan 1925'de Adana Polis Müdürlüğüne ve Eylül 1931 yılında Maraş Mebusu olarak T.B.M.M.'ne girdi. İki dönem T.B.M.M.'nde milletvekilliği yaptı. 1939'da geçirdiği rahatsızlık sonucu Bakırköy Akıl Hastahanesi'ne yatırılmıştır.³³⁶

3.6.18. Akif Musib Al-Câbirî (Mekteb Nu: 718): Osmanlı Meclis-i Mebuslarından Nâfi'î Musib Paşa'nın oğludur. 1881'de Halep'de doğmuş orta okulu Halep Askerî Rüşdiyesi'nde liseyi ise Halep İdadisi'nde tamamlamıştır. Mülkiye'ye girmeden önce Halep İdadisi'nde muallim vekilliği ve Halep Vilayeti Mektûbî Kalemi Mülâzımlığı'nda görev almıştır. 1911 yılında Mülkiye'den mezun olmuştur. Halep Vilayeti'nde memur olarak kısa bir müddet çalıştıktan sonra kaymakam olarak El-Ulâ kazasına atanmıştır. 1915 yılında bu görevinden istifa etmiştir. 8 Mayıs 1917'de Emir Faysal'ın kurduğu Suriye Hükümetine katılarak Halep Maarif Müdürü olarak görev almıştır. 1954 yılında Halep'te vefat etmiştir.³³⁷

³³⁵ Çankaya, A.g.e., s. 1355-1356.

³³⁶ www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html (Basım yılı Nisan 2010); TBMM Albümü (1920-2010), Ankara, 2010, s.190; Çankaya, A.g.e., s. 1392-1393.

³³⁷ Çankaya, A.g.e., s. 1466-1467.

3.6.19. Halil Husni (Mekteb Nu: 426): 1892 yılında Kilis’de doğdu ve yine aynı yerde rüşdiyeye devam etti. Halep İdadîsi’nde lise öğrenimi bitirdikten sonra 1912’de Mülkiye’den mezun oldu. Aynı yıl kaymakamlık stajını yapmakta iken Ocak 1914’de vefat etti.

3.6.20. Mustafa Fehmi Kural (Mekteb Nu: 726): Kilisli Hekimgil-zâde Ahmed Hamdi Bey’in oğlu olup 1892 yılında doğmuştur. Kilis’de orta, Halep İdadîsi’nde ise lise öğrenimini tamamlamış ve 1913 yılında Mülkiye Mektebi’nden mezun olmuştur. Bir süre muallim olarak devlet hizmetinde bulundu. Ocak 1919’da İstanbul Hukuk Fakültesinde fark imtihanı vererek avukatlık stajına başladı ve 1925’de Bergama’da avukatlığa devam etti. Eylül 1935’de iş için gittiği İstanbul’da 1 Ağustos 1948 Pazar günü geçirdiği kalp krizi sonucu vefat etti³³⁸.

3.6.21. Tefvik Mü’min Al- Câbiri (Mekteb Nu: 731): Halep ileri gelenlerinden Câbiri-zâde Abdünnâfi Paşa’nın oğludur. 1891 yılında Halep’de doğdu ve lise öğrenimini Halep Mekteb-i İdadîsi’nde tamamladıktan sonra 1913 yılında Mülkiye’den mezun olmuştur. Suriye Hükümeti kurulana kadar, Osmanlı Devletinde çeşitli memurluklarda çalışmıştır. 1929 yılında Suriye Hükümeti, tarafına geçerek Maarif Vezirliğine getirildi. 1947 yılında memuriyetten ve politikadan ayrılarak tamamentarımla uğraşmaya başladı.

3.6.22. Mehmed Midhat Alam (Mekteb Nu: 465): Sancak muhasebecilerinden Abdürrahman Efend’nin oğludur. 1879 yılında İzmir’de doğmuştur. Orta ve lise öğrenimini Halep İdadîsi’nde yapmıştır. 1903 yılında Mülkiye’den mezun olmuştur. Mutasarrıflık ve müfettişlik görevlerinde bulunmuştur. 1. Cihan Harbi’nde Osmanlı Devleti için yaptığı çalışmalar neticesine 1919’da Van Valiliğine getirildi. T.B.M.M hizmetine girdi. 1936 yılında geçirdiği kaza sonrası vefat etti.³³⁹

Mezun olan talebelerin hepsinin biyografilerini burada incelemek mümkün olmamaktadır. Bu sebeple bazılarını sadece isim olarak verilerek küçük noktalara temas edilecektir. Mezunlar arasında Fecr-i Âti yazarlarından Cemil Süleyman

³³⁸ Çankaya, A.g.e., s. 1493-1559.

³³⁹ Çankaya, A.g.e., s. 993-1560.

Alyanakoğlu³⁴⁰ vardır. Diğer bir Edebiyatçı Mehmet Bahçet idadîden mezun olanlar arasındadır.³⁴¹

İdadî için şöyle bir gerçek vardır, mezun olan talebeler incelediğinde mezunların çoğunluğu milli mücadele döneminde asker olarak cephede savaşmışlardır. Savaşın bitiminde çoğunluğu adliye mesleğine yönelmişlerdir. Mezunlar çoğunlukla mesleklerine kâtip olarak başlamış ve çeşitli devlet kurumlarında müdür olarak çalışmışlardır. Ayrıca kaymakam ve vali muavini olarak görev yapmışlardır.

Mezunların arasında milletvekili ve yargıtay üyesi olanlar vardır. Mezunların geldikleri mevki itibariyle aslında, merkezden uzak bir coğrafyada kurulmuş olan Halep Mekteb-i İdadîsi'nde verilen eğitimin başarısını göstermektedir. İdadî mezunları, kendi çaba ve başarılarıyla birlikte yüksek mevkilere gelmişlerdir.

Halep Mekteb-i İdadîsi, son zamana kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak eğitime devam etmiştir. Bölgede durumunun vahametinin artmasıyla ilk aşamada mekteb binalarının bir kısmının hastane diğerlerinin de karargâh olarak kullanılmasına karar verilmiştir. Askerî zabitan ihtiyacının da yine idadîlerin son sınıf talebelerinden veya okulu bırakan talebelerden karşılanması istenmiştir.³⁴²

3.7. DÖNEMİN EĞİTİM SİSTEMİ ÜZERİNE ELEŞTİRİLER

İdadîler, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi kararıyla her vilayet ve sancakta kurulmaya başlanmıştır. Sultan II. Abdülhamid ortaöğretimi en dikkate değer kademe olarak belirlemiş ve onun döneminde idadî sayısında artış yaşanmıştır.³⁴³ Halep Mekteb-i İdadîsi de alınan bu kararın neticesinde kurulan idadîlerden olmuştur. Sultan II. Abdülhamid dönemi sivil eğitim alanında yapılan değişim ve dönüşümlere yönelik farklı eleştiriler bulunmaktadır. Eleştiriler üzerinde biraz

³⁴⁰Berkiz Berksoy, “Fecr-i Âti Yazarlarından Cemil Süleyman Alyanakoğlu'nun Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Eserlerinin Feminist Eleştirel İncelemesi” Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2003.

³⁴¹Taner Tunç, “Mehmet Behçet Yazar'ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2014.

³⁴²BOA, MF.MKT., 1226/91, 08 Şaban 1335/ 30 Mayıs 1917; BOA, MF.MKT.,1236/3, 23 Zilhicce 1336/ 29 Eylül 1918; BOA, MF.MKT.,1235/103, 16 Zilhicce 1336/22 Eylül 1918. Ayrıntılı bilgi bulunmadığından isim olarak talebeler, Ahmet Lütfullah Şav, Ziya Şakir Soku, İsmail Hakkı Müştak Mayakon, Münir Ahmet Sarpyener, Mehmed Mer'î Paşa, Ahmed Cevdet ve Mustafa Kemal Halep Mekteb-i İdadîsi'nden mezun olmuşlardır.

³⁴³Fortna, A.g.e., s. 119-121.

durduktan sonra konumuz itibariyle Halep Mekteb-i İdadîsi'ni bu minvalde değerlendirmeye çalışacağız.

Eleştirilerden ilki, Sultan II. Abdülhamid döneminde İslâmiyet'in eğitimde ön plana çıkarıldığı modernleştirilerek yeni bir oluşum meydana getirildiğidir. Ayrıca, meydana getirilmeye çalışılan sentezin talebelere ders kitapları ve ders içerikleri yoluyla ulaştırılmasıdır. Muallimlerin de dinî çerçeve etrafında eğitim faaliyetlerinde bulunmaları sentezin bütünlük sağlayacağı öne sürülmüştür.³⁴⁴ Eğitimle ilgili önemli gelişmeler 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu savaştan mağlup olarak çıkması ve yaşanan toprak kaybı neticesinde eğitim yapısını yeniden şekillendirmiştir. Mağlubiyet sonrasında Osmanlı Devleti, Müslüman tebaasını modernleştirmek ve siyasî bilincini yükseltmek amacıyla eğitime daha da önem vermiştir.³⁴⁵ Sultan II. Abdülhamid merkezin değer ve alışkanlıklarını aktarmada eğitim kurumlarını araç olarak kullandığı öne sürülmüştür.³⁴⁶

Sultan II. Abdülhamid'in eğitim politikası olarak Batı ile başa çıkabilmek için yine Batılı metot, teknik, araç ve gereçlerini seçici olarak kullanmıştır. Devletin amacı, her türlü hizmette bulunabilecek yetenekli, siyasî sadakat ve liyakate sahip bir genç nesil yetiştirmektir.³⁴⁷ Daha sonraki süreçte ise devlet halkı İslam ve Türk sentezi içerisinde bir araya getirmeye çalışmıştır.³⁴⁸

Diğer bir eleştiri ise Sultan II. Abdülhamid dönemi eğitim faaliyetlerinin saltanat merkezinde nüfuzunu arttıracak aydın ve memur kesimin oluşmasını sağlamak amacıyla yapıldığıdır. Bu amaçla, Mülkiye ve Hendese-i Mülkiye Mektepleri açılırken rüşdiye ve idadîlerin sayılarının arttırıldığı öne sürülür.³⁴⁹

Zemin olarak oluşturulan bu okullar ile buralardan mezun olan talebelerin görev aldıkları yerlerde Sultanın kontrolü ve nüfuzu onlarla birlikte yayılacaktır. Böylelikle

³⁴⁴ Somel, A.g.e., s. 22-23.

³⁴⁵ Kemal Karpat, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, (Terc. Sönmez Taner), İstanbul, 2005, s. 539-540.

³⁴⁶ Arzu M. Nurdoğan, "Abdülhamid Döneminde İlköğretim Okullarındaki Ders Kitapları ve Tarih Öğretimi", **Turkish History Education Journal**, c. III (2), 2014, s. 98-101.

³⁴⁷ Gökhan Çetinsaya, II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi, **Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies**, S. XLVII, 2016, s. 380-381.

³⁴⁸ Mehmet Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim" **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. VI, S. XII, 2008, s. 12-14.

³⁴⁹ Koçer, A.g.e., s. 165.

Sultanın nüfuzu ve sosyal disiplinizasyonu Osmanlı coğrafyasının birçok yerine ulaşacaktır. Merkezi bir devlet otoritesi için memurlar bu noktada kilit durumundaydı. Sosyal kontrolü sağlamak amacıyla, merkezî otoriteye karşı itaat ve saygı duyulması, sadakat gösterilmesi gerektiğine yönelik dînsel ve ahlakî değerler yine eğitim kurumları vasıtasıyla topluma verildiği üzerinde durulmuştur.³⁵⁰

Dönemin eleştirilerinden bir diğeri ise matbuata ve muhaberata karşı uygulanan sansürdür. Basılacak her türlü kitap, dergi ve gazete gibi yayınların hepsi teftiş edilerek uygun görülenler için *Maârif Nezâret-i Celîlesinin ruhsatnamesini haizdir* yazısı yazılırdı.³⁵¹ Özellikle eserlerin içerisinde “hürriyet, cumhuriyet, ihtilal” gibi kelimelerin geçmesi yasaklanmıştır. Ayrıca yurt dışından gelen neşriyat içerisinde halkı fikren etkileyecek yazıların bulunabileceğinden kontrol altından tutulmuştur.³⁵²

Eğitim kurumları vasıtasıyla taşranın her bölgesine ulaşılmıştır. Eğitim kurumları kurulmasıyla aydın zümreler oluşmuştur. Ancak, zamanla Sultana karşı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti de bu şekilde kurulmuştur. Bu cemiyet daha sonra Sultan II. Abdülhamid’in hal’ine sebep olmuştur.³⁵³

Ayrıca, dönemin eğitime dair tam tersi eleştirilerde bulunmaktadır. Sultan II. Abdülhamid’in eğitim politikasının tüm vilayet ve kazalara değin ulaştırılarak eğitimin kurumsallaştırıldığı daha kapsamlı ve tutarlı politikalar izlendiği iddia edilir. 1869 yılında Maarif Nizamnâmesi’nde alınan kararların uygulanmasını sağlarken her köy ve kasabaya zorunlu eğitim uygulanmıştır.³⁵⁴

Taşra-merkez ayrımı olmadan her bölgeden devletin her kademesinde çalışmalarına imkân verilmiştir. Ayrıca, memur istihdamına dair yapılan eleştirilere karşı bu okullardan mezun olan talebelerin çoğunluğu yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde görev almışlardır. Yukarıda bahsedilen Halep Mekteb-i İdadîsi’nden mezun olan talebelerin Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kaderini tayin eden nesilden bazıları verilmiştir. Böylelikle, mezunlar yeni kurulan devlete miras olarak kalmışlardır. Siyasî partilerin kadroları, parlamento ve daha birçok alanın alt yapısı bu eğitim kurumlarının ürünü olmuştur. Ancak, devralınan bu mirasın eğitimle

³⁵⁰ Somel, **A.g.e.**, s. 24-35.

³⁵¹ Akyüz, **A.g.e.**, s. 257; BOA, **MF.MKT.**,333/30, 7 Rebiulahir 1314/ 15 Eylül 1896.

³⁵² Koçer, **A.g.e.**, s. 166-167.

³⁵³ Gündüz, **A.g.e.**, s. 177-179; Kafadar, **a.g.e.**, s. 153-154.

³⁵⁴ Somel, **A.g.e.**, s. 137.

birlikte aldıkları fikirlerin etkisinde kaldıkları Cumhuriyet'in ilk yıllarında birçok sorunun yaşanmasına sebep olmuştur.³⁵⁵

Bu dönemde eğitimin önündeki en büyük engellerden birisi şüphesiz ekonomik dar boğaz ve muallim sıkıntısıdır. Bu sıkıntılar için çalışmalar yapıldıysa da çözüme ulaşamamıştır.³⁵⁶ Dönem değerlendirilirken içerisinde bulunduğu ekonomik darlık, siyasî buhran ve dış baskılar etrafında değerlendirilmelidir. Öncelikle iç ve dış olaylar, maarif görevlilerinin kabiliyet ve yeterlilikleri, dönemin şartları gibi daha birçok açıdan ele almak ve taraf olmamak esastır. Sultan II. Abdülhamid'in 33 yıl süren saltanat döneminde rüşdiyelerin sayısı 600'e, idadîlerin sayısı 104'e Darümuallimînlerin sayısı 32'ye, ibtidaî okulların sayısı 10.000'e ulaşmıştır.³⁵⁷

Sultan II. Abdülhamid tasarladığı eğitim yapısıyla asıl amacının, devletin toprak bütünlüğünü koruyarak yetiştirdiği bireylerle modern bir yapı meydana getirmeyi amaçlamıştır. Onun bu amacı, kendi devleti için mümkün olmamışken, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması yönündeki ilk merhalede mümkün olmuştur.³⁵⁸ Halep Mekteb-i İdadîsi'ni iki taraftan da değerlendirdiğimizde başarılı olduğu görülür.

İdadîden mezun olan talebeler incelendiğinde devletin her kademesinde kendi yeterliliklerine göre belirli mevkilere gelmişlerdir. Ayrıca okutulan derslerin ve programların yeterliliklerini bir üst kuruma geçmek için sınava katılan talebelerin çoğunluğunun başarılı olması okulda verilen eğitimin iyi olduğunu göstermektedir.³⁵⁹ Ayrıca, Halep'e inşa edilen idadînin talebe sayısında sürekli artış yaşanmıştır.³⁶⁰

Ancak, sadece burada isimlerini zikrettiğimiz talebeler üzerinden tüm idadî mezunları için genelleme yapmak çok uygun olmamakla birlikte ulaştığımız arşiv belgeleri bu durumu doğrular niteliktedir. Okul müdürünün, muallimlerin ahlâkından, verilen eğitimi takip etmelerinden, gerekli gördüğü durumlarda vilayet

³⁵⁵ Selim Deringil, **Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet (1876-1908)**, İstanbul, 2007, s. 266; Kodaman, **A.g.e.**, s. 163-164; Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, 2017, s. 228.

³⁵⁶ Kodaman, **A.g.e.**, s. 146.

³⁵⁷ Koçer, **A.g.e.**, s. 168; Kodaman, **A.g.e.**, s. 164.

³⁵⁸ Somel, **A.g.e.**, s. 341-342; Fortna, **A.g.e.**, s. 209.

³⁵⁹ Çankaya, **A.g.e.**, c. III, s. 1563-1851.

³⁶⁰ 1903 yılında Halep'in nüfusunun 817.740 olduğu talebe sayısının ise 42.080 olması toplumun eğitime katılım oranının yüksekliğini göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Mehmet Alkan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924", **Tarihi İstatistikler Dizisi**, c. VI, Ankara, 2000, s. 113-115.

idaresine şikâyetle bulunmuştur.³⁶¹ Kendi iç yapısı içinde sağlanan bütünlük idadînin eğitim kalitesini arttırmıştır.

Halep halkı, özellikle her eğitim yılı sonunda yapılan tevzi-i mükâfat törenlerine katılmaları, aslında kendi çocuklarının devlet erkânı önünde başarılı olarak taltif edilmeleri eğitime bakış açısını olumlu yönde etkilemiştir.³⁶² Sansür hakkında ise Halep İdadîsi'ne yönelik olarak özellikle İngilizce ve Ermenice gibi farklı lisanlardan gelen kitapların denetimi yapılmıştır.³⁶³

İdadîde doğup büyüdüleri toplumun ihtiyaçlarına cevap vermesi amacıyla ticarî, ziraî ve sanayi alanlarına yönelik dersler verilmiştir.³⁶⁴ Halep ve çevresi Milli Mücadele döneminde Osmanlı Devleti'ne olan sadakatleri ve savunmalarıyla göstermişlerdir. Daha okullarda eğitim görmekteyken askere alınan ve mücadelenin her aşamasında yer alan gençler aslında bütünleşme ruhunun göstergesidir.

Üçüncü ve sonuncu bölümde ilk olarak talebelere yönelik çalışmalar, yeme-içme ihtiyaçlarının karşılanması, eğitime dair temin edilen araç-gereçler ve bunların kullanımına dair hususlar üzerinde durulmuştur. Talebeler disiplin edilirken ödül ve cezaların nasıl verildiği ve imtihanların hangi aralıklarla yapıldığı belirtilerek not aralıkları verilmiştir. Talebelerin mektebten mezun olmalarıyla aldıkları şهادetnâme (diploma) hakkında bilgi verilerek, eğitim yılı sonunda yapılan tevzi-i mükâfat törenleri anlatılmıştır. Yatılı idadîlerin günlük programı verilerek, dönemin idadîlerinde kalan bir talebenin bir günü çizelge halinde verilmiştir.

Talebelerin eğitimin geçtiği idadî mekteplerinin idaresi ve personellerin görevleri üzerinde durulmuştur. Muallimler başta olmak üzere diğer görevlilerin görev ve sorumluluklarına kısaca değinilmiştir. İdadîden mezun olan talebelerin hayat hikâyelerine yer verilmiştir. Dönemin eğitime dair eleştiriler ve Halep İdadîsi hakkında genel değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Halep Mekteb-i İdadî mezunlarının geldikleri mevkiler ele alınmıştır. Özellikle eleştiride bulunurken dönemin şartlarının göz ardı edilmeden konu değerlendirilmiştir.

³⁶¹ BOA, **MF.MKT.**,179/61, 19 Safer 1311/ 1 Eylül 1893; BOA, **MF.MKT.**,231/19, 06 Rebiu'l ahir 1312/7 Ekim 1894.

³⁶² BOA, **MF.MKT.**, 178/93, 08 Safer 1311/13 Ağustos 1893; BOA, **MF.MKT.**,1057/48, 26 Rebiu'lahir 1326/28 Mayıs 1908.

³⁶³ BOA, **MF.MKT.**,223/15, 04 Rabi'u'l ahir 1312/ 5 Ekim 1894; BOA, **MF.MKT.**,471/37, 7 Cemaziye'l-ahir 1317/ 13 Ekim 1899.

³⁶⁴ BOA, **MF.MKT.**, 677/57, 10 Şevval 1320/ 10 Ocak 1903; BOA, **MF.MKT.**, 681/39, 29 Şevval 1320/ 29 Ocak 1903; Yıldırım, **a.g.m.**, s. 255-257.

SONUÇ

Halep bulunduğu coğrafi konum itibariyle uluslararası öneme sahip durumunu Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olduğu süreçte de devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletlerinde olduğu gibi Halep vilayetinde de eğitim geleneksel yöntemlerle yapılmaktaydı. Zamanla dönemin koşullarına ayak uyduramayan bu yapı ve kurumlar düzenlemesi ve yayılması amacıyla atılımlarda bulunulmuştur.

Özellikle, bu atılımların ilk yansıması 1869 yılında Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile tüm vilayetlere yeni eğitim yapısının yayılması hedeflenmiştir. Eğitim kademelerinin düzenlenmesi ve yayılmasına yönelik en önemli etki Sultan II. Abdülhamid'in döneminde olmuştur. Onun döneminde eğitim kademelerinin yayılması ve idadîlerin açılmasına öncelik verilmiştir.

Nizamnâme ve Sultan II. Abdülhamid'in uygulamalarıyla taşranın her köşesine ulaşılarak yeni eğitim kademeleri oluşturularak ve dönemin ihtiyaçları karşılanır hale getirilmiştir. Devletin coğrafi koşul ve diğer engellere rağmen ulaştıkları yerlerdeki halkın da gayretli olduğu ve gerekli yardımlarda buldukları görülmüştür. Eğitim üzerinde yapılması düşünülen atılımlar dönemin ekonomik ve siyasî sebeplerinden dolayı bazı zamanlarda sekteye uğramıştır. Ancak, uygulamaya konulan bazı çalışmalarla eğitim kurumlarının etki altında kalmaması için çaba sarf edilmiştir.

Diğer önemli bir nokta merkezde tasarlanan ve uygulamaya konulan kararların Halep ve çevresinde uygulanmasıdır. Bâbiâli tarafından alınan kararlar uzak bir coğrafyada yer almasına rağmen Halep Mekteb-i İdadî'sinde uygulanmıştır. Dönemin eğitim politikasının ilki bütün vilayetlere ve kazalara kadar yayılma daha sonra ise burada itaatkâr ve liyakate sahip memur ve yöneticiler yetiştirmek istenmiştir.

Tasarlanan bu eğitim yapısını geliştirerek uygulanan hamlelerle gerçekleştirildiğini görmek mümkün olmuştur. Özellikle mezun talebelerin biyografileri incelendiğinde birçoğunun yeni kurulmakta olan devletin emri altına girdiği ve buldukları coğrafyayı işgal güçlerine karşı savundukları görülür. Savaş sonrasında çeşitli memur kademelerinde yer aldıkları çok az bir kısmının Osmanlı Devleti'ne karşı savaştığı görülür.

Zira, bu döneme dair geniş bir eleştiri yelpazesinin mevcut olduğu görülmektedir. Buna rağmen dönemde planlanan eğitim yapısının ve geniş bir coğrafyaya yayılarak uygulanmış olması başarılı bir durumdur. Yeni kurulan devletin çeşitli kademelerinde yer alan mezunlar ile Osmanlı Devleti'nden miras olarak kalmıştır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

İrade Tasnifi

İrâde Meclis-i Mahsûs (İ. M.MS)

Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi Evrakı (MF. MKT)

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)

Mektûbî Mühime Kalemi (A. MKT. MHM)

Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD)

Babîâlî Evrak Odası (BEO)

Yıldız Evrakı

Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y. PRK. UM)

Zabtiye Nezâreti Evrakı (ZB)

2. SÜRELİ YAYINLAR

A. Salnameler

Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1284.

Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1285.

Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1286.

Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1287.

Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1288.

Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1289.

Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1290.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1300.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1302.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1303.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1305.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1306.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1308.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1309.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1310.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1312.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1313.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1314.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1315.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1316.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1317.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1318.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1320.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1321.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1322.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1323.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1324.
Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1326.

B. Mecmualar

Maarif-i Umumiye Nezaretine Merbut Bircümlü Mekatibin Ders Cetvelleridir,
İstanbul, 1320.

Mekatib-i İdadîye Mahsus Müfredat Programı, İstanbul, 1327.

Mekatib-i İdadîye Mahsus Talimatname, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1327.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1316.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, İstanbul, Asr Matbaası 1318.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, İstanbul, Asr Matbaası 1320.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, İstanbul, Asr Matbaası 1321.

**Umûm Mekâtib-i Rüşdiye Mahsûs Olarak Bu Kere Tâdilen Tertib Edilen Ders
Programıdır,** İstanbul, 1315.

**Umum Mekatib-i İdadîye-i Mülkiyenin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsus
Talimatname,** İstanbul, 1315.

**Vilayat-ı Şâhâne'de bulunan leylî ve neharî mekâtib-i idadîye mahsus... ders
programları,** İstanbul, 1310.

**Vilayat-ı Şâhâne'de bulunan leylî ve neharî mekâtib-i idadîye mahsus... ders
programları,** İstanbul, 1315.

**Vilayat-ı Şâhâne'de bulunan leylî ve neharî mekâtib-i idadîye mahsus... ders
programları,** İstanbul, 1318.

Servet-i Fünûn Mecmuası, Dersaadet, 17 Haziran 1309.

3. Kaynak Eserler Ve İncelemeler

AKBAŞ, Mehmet, “**Sahabenin İslamı Tebliği (Suriye Bölgesi)**”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

AKİS, Metin, “Hakkı Konyalı Armağanına Katkı: Kilis Sancağında Canbolat Oğulları Ailesinin Yönetimi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü VII**, Konya, 2015, s. 391-404.

AKYILDIZ, Ali, Zekeriya Kurşun, **Osmanlı Arap Coğrafyası Ve Avrupa Emperyalizmi**, İstanbul, 2015.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2014**, Ankara, 2004.

Ali Suad, **Suriye, Irak, Necid ve Hicaz Seyahatlerim**, (Haz: Zekeriya Kurşun-Ali Okumuş), İstanbul, 2015.

ALKAN, Mehmet, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924”, **Tarihi İstatistikler Dizisi**, Ankara, 2000.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim” **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. VI, Sayı, XII, 2008, s. 9-84.

AYTEKİN, Halil, **İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi**, Ankara, 1991.

ATA, Bahri, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872-1895)”, **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı I, 2009, s. 27-36.

BALTACI, Cahit, “Mekteb” **DİA**, c. XXIX, İstanbul, 2004, s. 6-7.

BASKICI, Murat, “Mülkiye Tarihinden Bir Yaprak: Tevzi-i Mükâfat Cetvelleri” **Mülkiye Dergisi**, 2009, c. XXXIII, Sayı. 265, s. 219-265.

BAYRAKTAR, Hilmi, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti**, Elazığ, 2004.

BEYDİLLİ, Kemal, "Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyun", **DİA**, c. XXXI, 2006, s. 514-516.

_____, "Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun", **DİA**, c. XXXI, 2006, s. 516-518.

_____, "Mahmud II", **DİA**, c. XXVII, 2003, s. 352-357.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma** (Haz. Ahmet Kuyaş), İstanbul, 2003.

BERKSOY, Berkiz, "**FECR-İ ÂTİ YAZARLARINDAN CEMİL SÜLEYMAN ALYANKOĞLU'NUN HAYATI, ŞAHİİYETİ, ESERLERİ VE ESERLERİNİN FEMİNİST ELEŞTİREL İNCELEMESİ**" Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2003.

ÇAKAR, Enver, **XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)**, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, Elazığ, 2003.

_____, **17.Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri**, Elazığ, Fırat Üniversitesi, 2006.

CIKAY, Nezif, "**Seyyahların Gözüyle Halep**", Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2012.

CİHAN, Ahmet, **Osmanlıda Eğitim**, İstanbul, 2007.

ÇANKAYA, Ali, **Mülkiye Tarihi Ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)** Ankara, 1968-1969.

ÇETİN, Atilla, "Kıbrıslı Kâmil Paşa", **DİA**, c. XXV, 2002, s. 392-394.

ÇETİNSAYA, Gökhan, II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi, **Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies**, S. XLVII, 2016, s. 353-409.

DAĞ, Ahmet Emin, "**Halep Türkmenleri (1918-2008)**", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

_____, **Emeviler'den Arap Baharı'na Halep Türkmenleri**, İstanbul, 2015.

- DEMİREL, Fatih, “**Mekteb-i İdâdî**”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2010.
- DEMİREL, Muammer, Osmanlı Modern Mekteplerinde Mükâfat”, **Turkish History Education Journal**, c. II (1), 2013, s. 62-75.
- DEMİREL, Derya, “**Osmanlı Devleti’nde Sultaniler ve İdadiler**”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2007.
- DERİNGİL, Selim, **Simgeden Millete, II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet (1876-1908)**, İstanbul, 2007.
- Donald Quataert, “**19. Yüzyıla Genel Bir Bakış: Islahatlar Devri 1812–1914**”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Editör: Halil İncelik, Donald Quataert, II, İstanbul, 2006.
- DURMUŞ, İsmail, “Nahiv”, **DİA**, c. XXXII, 2006, s. 300-306.
- ELDEM Edhem, Daniel Goffmann, Bruce Masters, **Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul**, (Ter: Sermet Yalçın), İstanbul, 2017.
- EMECEN Feridun, “Selim I”, c. **DİA**, XXXVI, 2009, s. 407-414.
- _____, “Süleyman I”, c. **DİA**, XXXVIII, 2010, s. 62-74
- _____, “Selim II”, c. **DİA**, XXXVI, 2009, s. 414-418.
- EMRENCE, Cem, **Osmanlı Ortadoğu’sunu Yeniden Düşünmek**, İstanbul, 2016.
- ERDOĞDU, Teyfur, “**Maârif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı, İdari Teşkilat Açısından**”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995.
- ERGİN, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, c. II, İstanbul, 1977.
- ERKEK, Mehmet Salih, “**II. Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey**”, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Öğretmenliği Programı, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009.

- EROĞLU, Cengiz, Murat Babuçoğlu, Mehmet Köçer, **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep**, Ankara, 2007.
- ERDEM, Yasemin Tümer, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi**, Ankara, 2013.
- EVLİYA Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine** (Hazırlayan Seyit Ali Kahraman), İstanbul, 9. kitap 1. c. XIV 2011.
- EYİCE, Semavi, "Empire", **DİA**, c. XI, 1995, s. 159-163.
- FERLİBAŞ (BAYRAK), Meral, Halep'te XVIII. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği: Vezir Osman Paşa Külliyesi", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. XXII, İstanbul, 2010, s. 27-78.
- FORTNA, Benjamin, **Mekteb-i Hümayûn** (Terc. Pelin Sıral), İstanbul, 2005.
- GELİŞLİ, Yücel, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", **Türkler**, c. XV, Ankara, 2002, s. 45-63.
- GÜNDÜZ, Mustafa, **Maârif'ten Eğitime**, Ankara, 2016.
- _____, "Son Dönem Osmanlı Eğitiminde Disiplin ve Cezalandırma", **Doğu Batı**, Ankara, S. LIII, 2010, s. 127-154.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, Mehmet Âkif Aydın, "Cevdet Paşa", **DİA**, c. VII, 1993, s. 443-450
- HİTTİ, Philip Khuri, **İslam Tarihi, I** (Terc: Salih Tuğ), İstanbul, 1989.
- HOCA SADETTİN, **Tâcü't-Tevarih**, IV (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara, 1992.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, **"Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi"**, c. II, İstanbul, 1998.
- _____, "Dârülfünun", **DİA**, c. VIII, 1993, s. 521-525.
- İLGÜREL, Mücteba "Canbolatoğulları", **DİA**, c. VII, İstanbul, 1997, s. 144-145.
- İNALCIK, Halil "Osman I", **DİA**, c. XXXIII, 2007, s. 443-453.

_____,” Mehmed II”, **DİA**, c. XXVIII, 2003, s. 395-407.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Medrese” **DİA**, c. XXVIII, İstanbul, 2003, s. 327-333.

İVANOV, Nikolay, **Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi (1516-1574)**, (Ter. İlyas Kemaloğlu- Rakhat Abdieva), Ankara, 2013.

KAFADAR, Cemal, **Kendine Ait Bir Roma Diyar-ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine**, İstanbul, 2017.

KAFADAR, Osman, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, İstanbul, 2016.

KALHUSSİEN, Omar, “**Halep Hüsrev Paşa Medresesi**”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

KANAL, Hümmet, “Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı Eğitimine Yaptığı Önemli Bir Katkı: Emlâk-ı Hümayûn'a İnşa Edilen Okullar”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, c. XL, 2016, s.151-176.

KARACA, Ali, “Şâkir Paşa”, **DİA**, c. XXXVIII, 2010, s. 307-308.

KARAKÖSE, Hasan, “**1876-1918 Yılları Arası Ortadoğu Ve Halep**”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1996.

_____, Tanzimat'a Tepki Olarak Ortaya Çıkan Halep Olayı (1850), **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. XI, Sayı, LIII, 2017, s. 254-270.

KARAMAN, Hayreddin, “Fıkıh”, **DİA**, c. XIII,1996, s. 1-14.

KARATAŞ, Yakup, II. Abdülhamid'in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkâf-ı Münderisenin Maarife Terki, **Ağrı Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, c. LVII, Erzurum, 2016, 1839-1866.

KARPAT, Kemal, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, (Terc. Sönmez Taner), İstanbul, 2005.

KANSU, Nafi Atuf, **Türkiye Maarif Tarihi**, İstanbul, 1931.

KILAVUZ, Ahmet Sami, “Akaid”, **DİA**, c. II,1989, s. 212-216.

- KILIÇ, Hulusi, “Sarf”, **DİA**, c. XXXVI, 2009, s. 136-137.
- KOÇER, Hasan Ali, **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (177-1923)**, İstanbul, 1992.
- KODAMAN, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, 1988.
- KÜÇÜK, Cevdet, “ Abdülhamid II”, **DİA**, c. I, 1988, s. 216-224.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Murad III”, **DİA**, c. XXXI, 2006, s. 172-176.
- KURŞUN, Zekeriya, “Said Paşa, Küçük”, **DİA**, c. XXXV, 2008, s. 576-578.
- _____, “**Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasi hayatı, icraatı ve fikirleri) 1838-1914**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1991.
- MAHMUD Cevad, **Maârif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı**, İstanbul, 1338.
- MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, 2017.
- MARCUS, Abraham, **Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep**, (Terc. Mehmet Emin Baş), İstanbul, 2013.
- MASTERS, Bruce, “Halep”, **DİA**, c. XV, İstanbul 1997, s. 244-247.
- NASUHÜ’S SILAHI MATRAKÇI, **Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han**, (Haz. Hüseyin Gazi Yurdaydın), Ankara, 2014.
- NURDOĞAN, Arzu, “Abdülhamid Döneminde İlköğretim Okullarındaki Ders Kitapları ve Tarih Öğretimi”, **Turkish History Education Journal**, c. III (2), 2014, s. 82-111.
- ORALAOĞLU, ALİ, “Zühdü Paşa”, **DİA**, c. XLIV, 2013, s. 538-539.
- ORHAN, Muzaffer, “**Osmanlı Devleti’nde Vilayet Yatılı İdadileri**”, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilimler Öğretimi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2006.
- OSMANAĞAOĞLU, Cihan, “Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında, Osmanlı Devleti’nin Eğitim ve Öğretim Sisteminde Yapılan Değişiklikler

- (Reformlar)", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. C. LXV, S. II, İstanbul, 2007, s. 143-241.
- ÖZGÜVEN, Burcu, "İdâdi Binaları", **Tarih ve Toplum**, S. 82, 1990, s. 44-47.
- ÖZPAY, Ahmet, H.İbrahim Yakar, **Halep'te Adım Adım Osmanlı'nın İzinde**, Gaziantep, 2010.
- ÖZTÜRK, Cemil, "Rüşdiye", **DİA**, c. XXXV, 2008, s. 300-303.
- _____, "İdadî", **DİA**, c. XXI, İstanbul, 2000, s. 464-466.
- ÖZTÜRK, Mustafa, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", **History Studies**, Ortadoğu Özel Sayısı 2010, s. 325-351.
- RAYMOND, Andre, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, (Terc: Ali Berktaş) İstanbul, 1995.
- Said Paşa'nın Hatıratı**, Dersaadet, 1328.
- SALMAN, Hacı, "**İdadi Mektepleri'nin Tarihsel Gelişimi**", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Ana Bilim Dalı (Din Eğitimi) Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.
- SAUVAGET, "Haleb", **İA**, c. V, Eskişehir, 2001, s. 117-121.
- SERTOĞLU, Murat, **Osmanlı Tarih Lügati**, İstanbul, 1986.
- SOMEL, Selçuk Akşin, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, İstanbul, 2015.
- _____, "Tanzimat Döneminde Eğitim Reformunun Dönüm Noktası: 1869 tarihli Maârif- i Umumûmiye Nizâmnamesi" Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861), Kahraman, Kemal ve Baytar, İliona (eds.), **İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları**, 2015, s. 136-167.
- ŞEMSEDDİN Sami, **Kâmûs'ı-Âlâm**, İstanbul, 1889-1898.
- ŞİŞMAN, Adnan **XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel Sosyal Müesseseleri**, Ankara, 2000.

- TAŞ, Kenan Ziya, “Suriye'nin (Şam) Osmanlı Hâkimiyetindeki İdari Yapısı”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. XV, 2000, s.75-83.
- TEKELİ, İlhan, Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara, 1993.
- TUNÇ, Taner, **MEHMET BEHÇET YAZAR'IN HAYATI VE ESERLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2014.
- TURAN, Namık Sinan, “Andre Raymond ve Osmanlı Dönemi Arap Kent Tarihçiliğine Bakış”, **Ortadoğu Etütleri**, c. 2, S. 2, Ocak 2011, s. 571-587.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, **TBMM Albümü 1980-2010 (1920-1950)**, Ankara, 2010.
- _____, **1950-1980**, Ankara, 2010.
- ULUSKAN, Murat, “**Divan-ı Hümayun Çavuşbaşı (XVI-XVII. Yüzyıllar)**”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998.
- UNAT, Faik Reşit, **Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış**, Ankara, 1964.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, c. II, Ankara, 1983.
- YAZICI, Talip, “Halep”, **DİA**, c. XV, İstanbul, 1997, s. 239-244.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Vakıf”, **DİA**, c. XLII, 2012, s. 479-486.
- YILDIZ, Hatip, “**Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)**”, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2007.
- YASLIÇİMEN, Faruk, “Saving the Minds and Loyalties of Subjects: Ottoman Education Policy against the Spread of Shiism in Iraq during the Time of Abdülhamid II”, **DÎVÂN Journal of Interdisciplinary Studies**, 2016/2, s. 63-108.

YILDIRIM, Mehmet Ali, “ II. Abdülhamid Devri Taşra İdâdîlerinde Mesleki Eğitim Denemesi”, **History Studies**, c. VI, S.V, 2014, s. 249-268.

YÜCEL, Hasan Ali, **Türkiye’de Orta Öğretim**, Ankara, 1994.

ZENGİN, Zeki Salih, “Tanzimat Sonrası Dönemde Osmanlı Toplumunda Gayrimüslimler ve Din Eğitimi” **Değerler Eğitimi Dergisi**, c. VI, 2008, s. 139-170.

4. İnternet Kaynakları

(Çevrimiçi) <http://www.havza.gov.tr/gorev-yapmis-kaymakamlar>, 30 Eylül 2016.

(Çevrimiçi) www.sana.sy/tr/?p=85140, 26 Ağustos 2016.

(Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr>, Eylül 2006.

(Çevrimiçi) www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html, Basım yılı 2010.

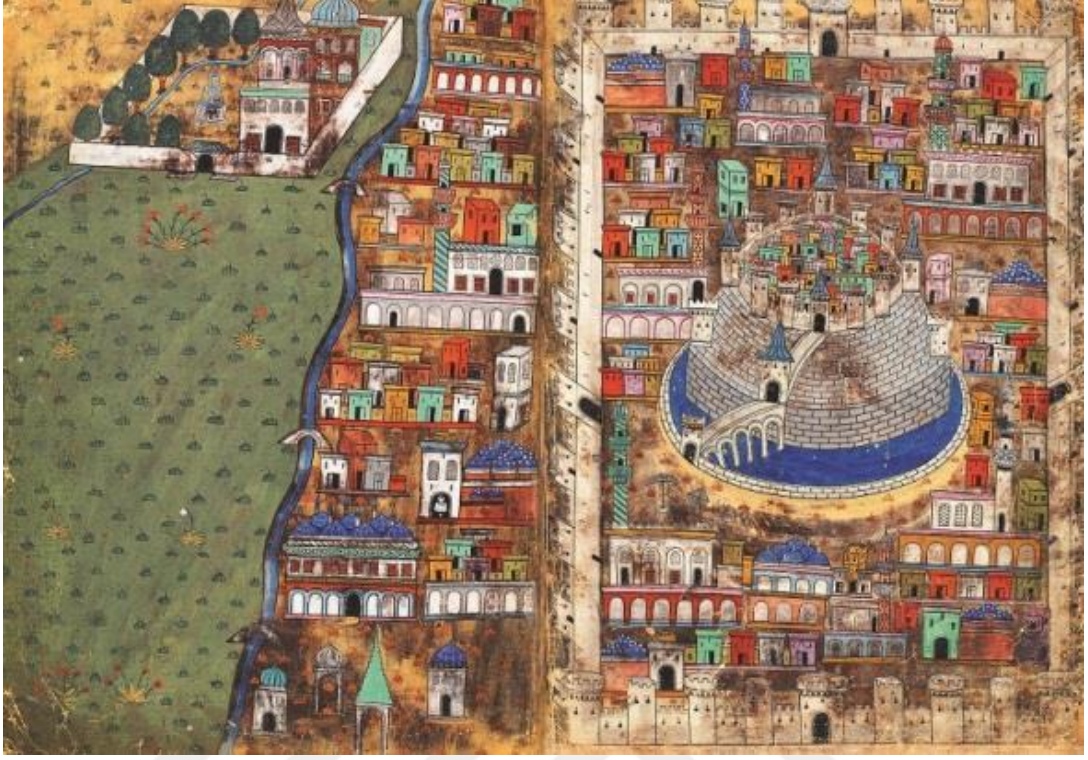
(Çevrimiçi) www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/index.html

(Çevrimiçi) www.yargitay.gov.tr/sayfa/daire-baskanlari/571

(Çevrimiçi) <https://tr.pinterest.com/pin/42925002680222383/>

EKLER

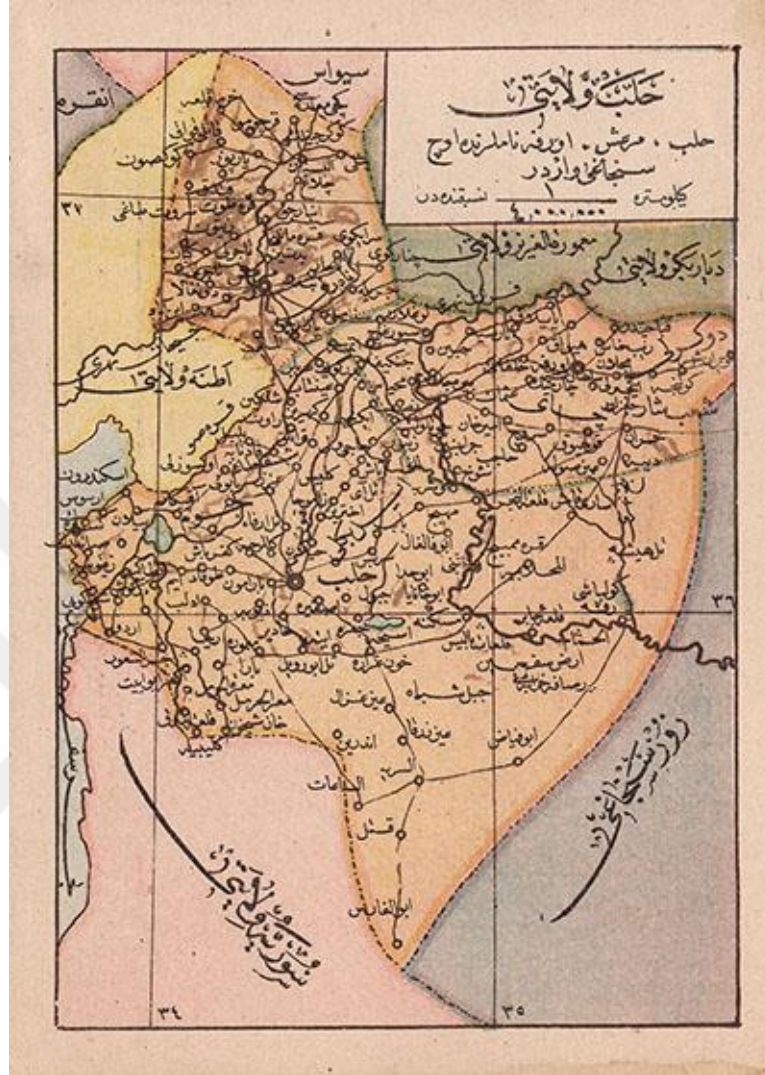

EK I: Medine-i Haleb, Matrakçı (1553-1536)

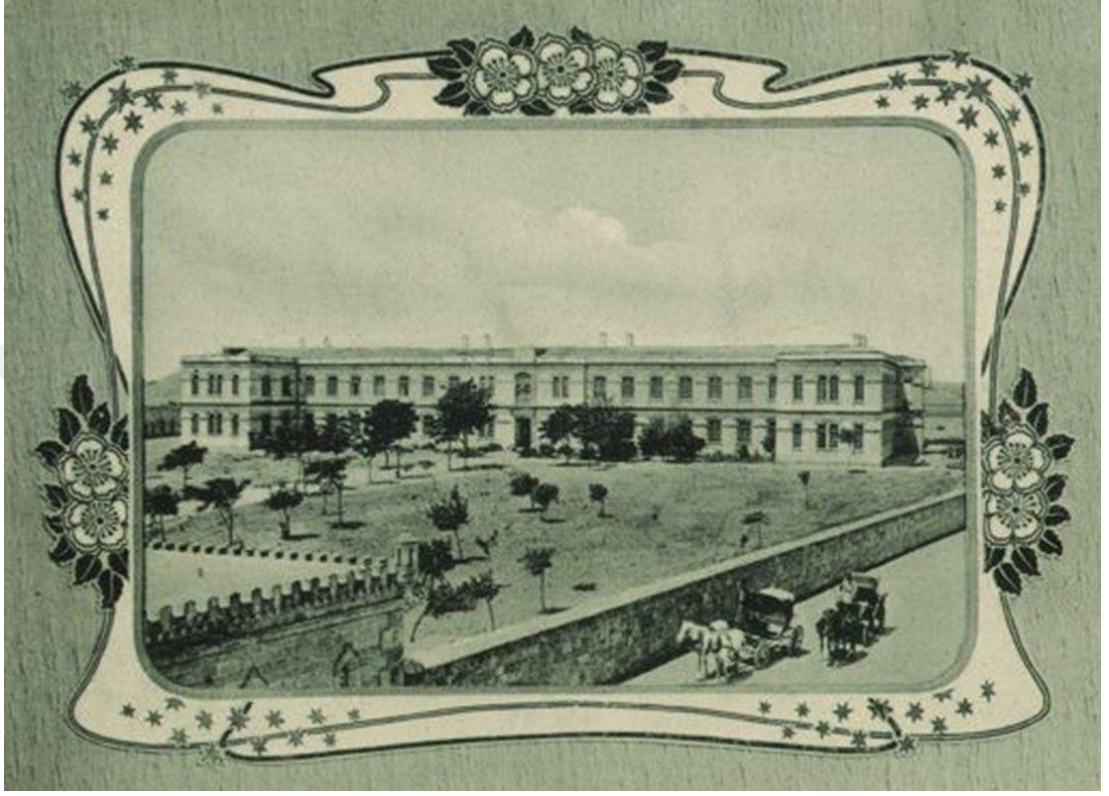
Nasuhü's Silahi Matrakçı, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, Halep şehri ve kalesi gösterilmiştir. Kaleden şehre geçişi, kaleyi çeviren suyun üzerinde bulunan üç köprü sağlamaktadır.³⁶⁵

³⁶⁵Nasuhü's Silahi Matrakçı, **Beyân-I Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han**, Haz. Hüseyin Gazi Yurdaydın, TTK, Ankara 2014, s. 111-112.

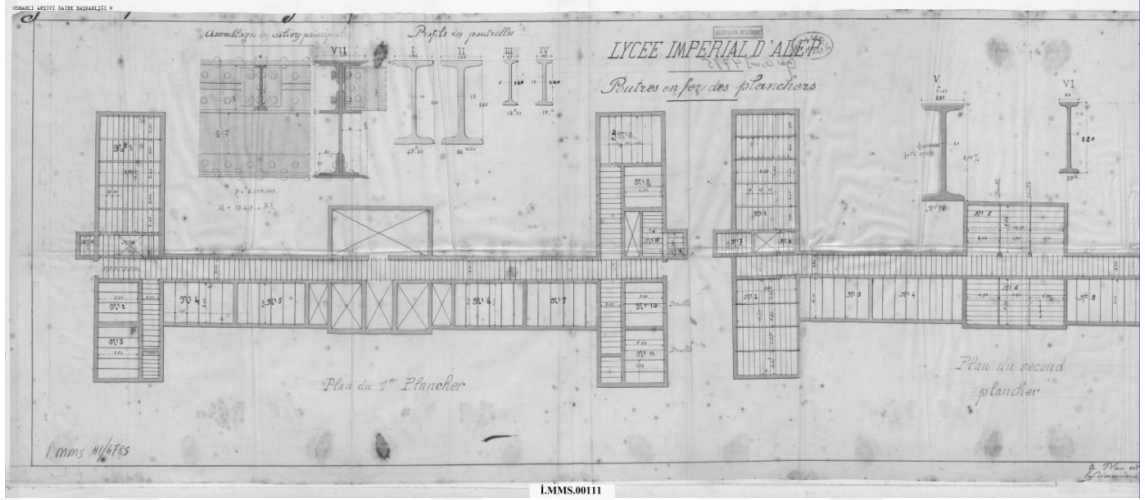
EK II: 19. yüzyıl sonlarına doğru Halep haritası³⁶⁶

³⁶⁶ Eroğlu, Babuçoğlu, Koçer, A.g.e., s.40

EK III: Halep Mekteb-i İdadisi'nin yakından görünüşü³⁶⁷

³⁶⁷ <https://tr.pinterest.com/pin/42925002680222383/>

EK IV: Halep Mekteb-i İdadisi'nin Krokisi

EK V: Halep Mekteb-i İdadî Şahane Servet-i Fünûn Mecmuasında yayımlanan görselidir.³⁶⁸

³⁶⁸ Servet-i Fünun Mecmuası, Dersaadet, 17 Haziran 1309.

تذکرہ
نمبر ۱

نمایندگی تغییرات و اصلاحات در کتب و کتب خطی و کتب چاپی

موضوع	تذکرہ	تاریخ	محل	ملاحظات	تاریخ	محل	ملاحظات
اصول و مبانی	اصول	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد
اصول	اصول	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد
اصول	اصول	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد
اصول	اصول	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد
اصول	اصول	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد
اصول	اصول	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد
اصول	اصول	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد
اصول	اصول	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد
اصول	اصول	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد
اصول	اصول	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد	۱۳۰۰	حکومت عثمانی	مستطرد

مصروف و غیره جدید

اعدادی معاینه معائناتی حضرت الهی ایلی نور و در تفسیر تفسیر قاری ای عربی و اردو
جوابی مندرج است ۱۳۰۰

حکومت مصروف و غیره
توضیح

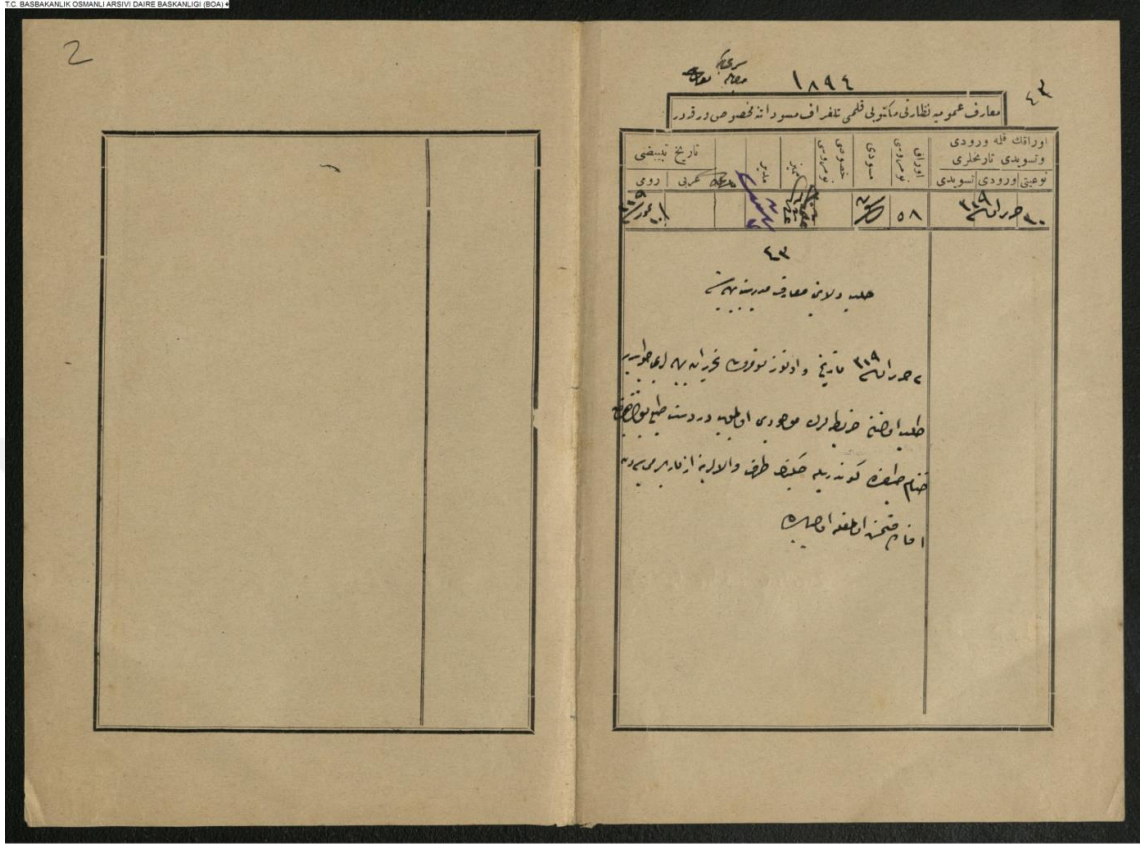
OSMANLI ARŞIVI

MF.MKT

159771 | 3

MF.MKT.00159.00071.003

EK VII: Halep'te Maarif memurlarının büyük kısmı sonradan leyliye çevrildiğinden mekteb-i idadiye mensub olduğundan tayin emirleri geciktirmeden Halep Maarif Müdüriyetince gönderilmesinin istendiği.

MF.MKT.00720.00032.002

EK VIII: Halep rüşdiyesinde bulunun Memalik-i Şâhane'ye ait haritaların eskidiği ve artık talebeler tarafından kullanılmadığından yenisi talep edilmiştir. Basımı yapıldıktan sonra gönderileceğinin.

نوع کلام	نمبر	تاریخ	مقدم	سردی	نمبر	تاریخ
خط	76	۴۰	مکتب اعدادیست بک اوج بوزونه سنه ۱۳۱۰ توزیع مطافه سنه ۱۳۱۰	2		۱۰
مطوعات اداره بییه						
<p>سایه ساریفیه هفت بارکه ده هفت اعدادیست سارکدانک بناعه بوی هتم بولنه کجه خبرانک بکجه سنه ۱۳۱۰ توزیع مطافه رسنک اکلده دلوچه دلاجه دردی کرایه دردی کلت درو سارکدانک دری سارکدانک هتوره هتوره لطفه و دکلدده توزیع مطافه رسنک اجرا قلیق و برودیه جدیدده عمرک بریه سارک اخلص و مصارفی بناعه هتوف اونیق عمر دهلل هتوف ملاحظه هتوف هتوف بجه هتوف سارکدانک و طرزه تداویق سارک هتوف دردی و سارک اخلص سارکدانک سارکدانک اکلده هتوف بیک و سارک نقار اخلص سارکدانک اخلص سارکدانک سارکدانک نجم</p> <p style="text-align: center;">۱۳۱۰</p>						

OSMANLI ARŞIVI		
MF.MKT		
178	93	

MF.MKT.00178.00093.001

EK IX: Halep Mekteb-i İdadîsi'nin 1310 yılında ilk mükâfat töreninin yapılacağıının matbuata bildirilmesidir. 25 Haziran cuma günü etraftaki zevatın çağırılmasıyla yapılacaktır.

مکاتب اعدادیه به مخصوص تعلیماتنامه

برنجی فصل

اجرتله داژدر

- ماده ۱. تحصیل تالی به مخصوص اولان مکتبلره مکاتب اعدادیه دنیالور. تحصیل تالی اجرتلیدر.
- ماده ۲. مکاتب اعدادیه ایکی درجه در: بری بش سنه لک و دیگرکی صنوف رشده دن بشقه درت اعدادی صنفی محتوی لیلی ویا نهاری مکاتب اعدادیه در. [۱]
- ماده ۳. مکتبه قید و قبول اولتان شا کرد نظامنامه مخصوص ایله تعیین ایدن اجرتک ایلاک تقصیاتی [۲] آسویه ایتمدیکه مکتبه دوام ایتریلز. خلافتده حرکت ایدن مدیر ویا مامون مسؤلدر.
- ماده ۴. اجرت سنویه بی تماماً تأدییه ایمان شا کرد امتحانه قبول اولنمز ووقت معیننده اجرتی ویرمیان لیلی شا کرد اجرتی کتیره چکی کونه قدر مکتبه قبول اولنمز.

[۱] برنجی وایکنجی ماده لر مواد نظامیه در.

[۲] ۳۴۵ سنه سی موازته عمومی قانونک یگری طفورنجی ماده سنک. فقرة اخیره سی: پانچنده ولایت مرکز لرنده بولسان اعدادیلره نهاری اوله زق دوام ایترلدن ایکی لیرا ولوا مکتبلرینه دوام ایترلدن بر بیجی لیرا اجرت آله بقدر. اعدادیلرک لیلی اجرواقیه اون بوش لیرادر.

ماده ٥ تقاسیمك كافه سنی دفعه اعطا ایلمش اولان برشاگرد
مکتبی ترك ایدرسه زمانی حلول ایتمیان تقاسیم اعاده اولتور .
ماده ٦ استانبول مکتب اعدادیه سیله ولایات مراکزندهکی
مکتب اعدادیه نك صنوف اعدادیه سی نهاری طلبه سندن و یانکز
استانبول لیلی اعدادیه نك صنوف رشديه وابتدایه سندهکی نهاری
طلبه دن سنوی ایکشیر و بش سنه نك طشره مکتب اعدادیه سنه
دوام ایدن طلبه دن سنوی برر بحق عثمانلی لیراسی آله جقدر .
درسعات لیلی اعدادیه سندن ماعدا درسعات و طشره مکتب
اعدادیه سی صنوف رشديه سیله احتیاط صفرلینه نهاری اوله رق
دوام ایدن طلبه دن اجرت تحصیلیه آلتیز .
ماده ٧ استانبول لیلی اعدادیه نك صنوف اعدادیه ورشديه
وابتدایه سنده بولان لیلی طلبه دن البسه وچاشیر ویرلامک شرطیه
سنوی یکریمی بش عثمانلی لیراسی آله جقدر .
ماده ٨ طشره مکتب اعدادیه سندن آطنه ، انقره ، ارضروم ،
قسطنونی ، قونیه ، معموره العزیز ، یانیه ، صنعا مکتب اعدادیه سی
لیلی طلبه سندن البسه و چاشیر ویرلامک اوزره سنوی اون بشر ؛
بروسه ، طرزون ، مناستر ، ادرنه ، حلب ، قوصوه ، مکتب
اعدادیه سی لیلی طلبه سندن اون سکزر ؛ شام ، اسلانیك ، مدالی ،
ازمیر ، بیروت مکتب اعدادیه سی لیلی طلبه سندن یکریمشیر عثمانلی
لیراسی آله جقدر .
ماده ٩ اجرت تحصیلیه اوج تقسیمه تادیه اولتور . برنجی

تقسیم سنه تدریسه ابتداسیدر . دیگر ایکی تقسیم زمانی اوچرای
فاصله ایله حلول ایدر .
ماده ١٠ بر تقسیم تادیه ایدن شاگرد تقسیمه مدتی ختام بولدن
مکتبی ترك ایدر ویا قیدی ترقین ایدلور ویا خودلیلی اجرتی ویرمش
ایکن نهاری اوله رق دوام باشلا رسه ویرمش اولدینی تقسیمدن
کندیسنه برشی اعاده اولتیز .
ماده ١١ طلبه دن آله جق اجرت مکتب اداره سی واسطه سیله
مقبوض سندی مقابله آلتور وولایته مال صندوقه و استانبولده
معارف نظارتی وزنه سنه تسلیم اولتور .
ماده ١٢ هر اعدادی مکتبه لیلی طلبه نك یوزده یکریمسینی
تجاوز ایتمک اوزره لیلی و نهاری طلبه نك کذلاک یوزده یکریمسینی
تجاوز ایتمک شرطیه نهساری اجرتمسز طلبه آلتور . کسورات
عدد تامه ابلاغ اولتور .
ماده ١٣ موحود مجانی طلبه نك مقداری یوزده یکریمی
نسبتی تجاوز ایدن مکتبلرده بونسبت ١٢ نجی ماده ده بیان اولنان
یوزده یکریمیدن اشاغی به تنزل ایله نتیجه قدر مجانی طلبه آلتیه جقدر .
ماده ١٤ مجاناً مکتبه کیرمک ایستیان شاگرد محلی حکومتیه
مراجعتله ارباب فقر و احتیاجدن اولدیغنک تحقیق اولنسی ایچون بر
استدعانا مه تقدیم ایده جک واشبو استدعانا مه زیرینه اوله محلی ویرکو
قلمی طرفدن شاگردک وایسی عهده سنده کی املاک قیمتی اشارت و تانیاً
تجارت اوطلری بولنان محللرده مذکور اوطله هیئت و بولنیان پرلرده

EK XI: Her iki belgede Mekatib-i İdâdiyeye Mahsus Talimatnameye aittir. İdadîde çalışanlar ve talebelerin ihtiyaçlarının karşılanmasına dair tüm kararlar yer alır.

EK XII: 1871 (H.1288) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüstiye Okullarının Sayısı³⁶⁹

Okul	Gayrimüslim Okulu	İslam Sıbyan Okulu	Rüstiye Mektepleri	İlmiye Medresesi
KAZA	Adet	Adet	Adet	Adet
Halep	8	24	1	23
Ayntâb	-	37	-	21
Kilis	-	35	-	2
İdlib	-	7	-	-
Sürûç	-	-	-	-
Bâb	-	5	-	1
Bilan	-	4	-	1
Zor	-	-	-	-
Maraş	-	13	-	8
Zeytun	-	8	-	-
Pazarcık	-	4	-	-
Andırın	-	15	-	-
Urfa	13	21	-	3
Birecik	-	10	-	1
Bulanık	-	1	-	1
Aziziye	-	4	-	-
Hassa	-	-	-	-
Antakya	-	24	-	5
Halfeti (Urum kal'a)	-	9	-	-
Ma'arra	-	4	-	1

EK XIII: 1872 (H.1289) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüstiye Okullarının Sayısı³⁷⁰

Okul	Gayrimüslim Okulu	İslam Sıbyan Okulu	Rüstiye Mektepleri	İlmiye Medresesi
KAZA	Adet	Adet	Adet	Adet
Halep	8	24	1	23
Ayntâb	-	37	-	21
Kilis	-	35	-	2
İdlib	-	7	-	-
Sürûç	-	-	-	-
Bâb	-	5	-	1
Bilan	-	4	-	1
Cisr-i Şuğur	-	1	-	-
Maraş	-	13	-	8

³⁶⁹ **Salname-i Vilayet-i Haleb**, H. 1288, s. 88-102.(Birinci bölümde verilen tabloların devamı niteliğinde olan bu tablolar okuyucuyu yormamak adına burada verilmiştir.)

³⁷⁰ **Salname-i Vilayet-i Haleb**, H. 1289, s. 85-149.

Zeytun	-	8	-	-
Pazarcık	-	4	-	-
Elbistan	-	2	-	-
Urfa	-	34	-	3
Birecik	-	10	-	1
Bulanık	-	1	-	1
Aziziye	-	4	-	-
Hassa	-	-	-	-
Antakya	-	24	-	5
Halfeti (Urum kal'a)	-	8	-	-
Ma'arra	-	4	-	1
Islahiyye	-	1	-	-

EK XIV: 1889 (H.1306) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüstiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları³⁷¹

Okul	Gayrimüslim Okulu		İslam Sıbyan Okulu		Rüstiye Mektepleri		İlmiye Medresesi	
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet
KAZA								
Halep	2280	39	2730	90	172	2	191	23
Ayntâb	1130	22	1780	57	188	1	150	21
Kilis	285	7	1456	40	75	1	108	24
Antakya	290	5	690	26	140	1	128	10
İdlib	30	2	1892	91	85	3	75	9
Cisr-i Şuğur	155	10	629	35	-	1	-	-
Ma'arra	20	1	267	29	20	1	37	2
Bâb	-	-	412	18	40	1	25	1
Hârim	-	-	585	24	-	-	26	1
İskenderun	58	3	20	1	-	-	-	-
Bilan	105	2	175	3	53	1	32	1
Menbiç	-	-	125	5	-	-	-	-
Rakka	-	-	200	-	-	-	-	-
Cebel-i Sem'ân	-	-	-	-	-	-	-	-
Maraş	1862	23	3731	57	150	1	335	25
Elbistan	95	-	554	-	75	1	53	13
Zeytun	445	-	-	-	-	-	-	-
Pazarcık	-	-	75	-	-	-	-	-
Andırın	-	-	200	-	-	-	10	5
Urfa	1134	18	756	44	74	1	500	18
Birecik	55	2	234	10	87	1	100	7
Rum-kal'a	-	-	26	1	41	1	-	-
Suruç	-	-	-	-	-	-	-	-
Yekün	7944	134	16.598	531	1200	16	1775	159

³⁷¹ Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1306, s. 213.

EK XV: 1890 (H.1307) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüstiye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları³⁷²

	Okul	Gayrimüslim Okulu		İslam Sıbyan Okulu		Rüstiye Mektepleri		İlmiye Medresesi		
		Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	
Halep Sancağı	Halep	2280	39	2730	90	172	2	191	23	
	Ayntâb	1130	22	1780	57	188	1	150	21	
	Kilis	285	7	1456	40	75	1	108	24	
	İskenderun	58	3	20	1	-	-	-	-	
	Antakya	5	290	690	26	140	1	138	40	
	İdlib	30	2	1892	91	85	2	75	9	
	Hârim	-	-	585	24	-	-	26	1	
	Cisr-i Şuğur	155	10	629	35	-	1	-	-	
	Ma'arra	20	1	267	29	20	1	37	1	
	Bâb	-	-	412	18	40	1	25	1	
	Bilan	105	2	175	3	53	1	32	1	
	Cebel-i Sem'ân	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Menbiç	-	-	125	5	-	-	-	-	
Rakka	-	-	200	-	-	-	-	-		
Maraş Sancağı	Maraş	1862	23	3731	57	150	1	335	25	
	Elbistan	95	-	554	-	75	1	53	13	
	Zeytun	445	-	-	-	-	-	-	-	
	Pazarcık	-	-	75	-	-	-	-	-	
	Andırın	-	-	200	-	-	-	10	5	
Urfa Sancağı	Urfa	1134	18	756	44	74	1	500	18	
	Birecik	55	2	234	10	87	1	100	7	
	Rum-kal'a	-	-	26	1	41	1	-	-	
	Suruç	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Yekün	7944	134	16.598	531	1200	26	1775	159	

³⁷² Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1307, s. 188.

EK XVI: 1895 (H.1313) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüştîye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları³⁷³

	Okul	G.müslim Okulu		İslam Sıbyan Okulu		Mektedir	Rüştîye Mektepleri		İbtidâî Mektepleri		İlmiye Medresesi
		Talebe	Adet	Talebe	Adet		Talebe	Adet	Talebe	Adet	
Halep	Kaza	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ayntâb	-	-	-	-	-	-	1	-	20	21
	Kilis	-	-	-	-	-	-	1	-	25	8
	İskenderun	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-
	Anyakya	-	-	40	-	-	-	1	-	-	27
	İdlib	1	-	34	-	-	-	1	-	-	2
	Hârim	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-
	Cisr-i Şuğur	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
	Ma'arra	-	-	-	60	-	-	1	-	-	5
	Bâb	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Bilan	-	-	6	-	-	-	1	-	-	1
	Cebel-i Sem'ân	-	-	50	-	-	-	-	-	-	-
	Menbiç	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
	Rakka	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Maraş	Elbistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Zeytun	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Pazarcık	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
	Andırın	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-
Urfa	Birecik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Rum-kal'a	-	-	-	1	-	-	1	-	-	2
	Sürüç	-	-	-	-	-	-	-	360	50	-

EK XVI. I: 1895 (H.1313) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maraş Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları

Okul	İnas Mektebi Rüştîye		Mekteb-i İdadî Mülkiye		Rüştîyeler		Medrese	Mektedir	İbtidâî Mektepleri		G.müslim Mektebi
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet			Adet	Talebe	
Sancak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Halep	91	1	126	1	398	2	32	-	80	1	-
Maraş	-	-	-	-	-	1	6	20	-	79	20
Urfa	-	-	-	-	-	1	11	31	-	-	-

³⁷³ Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1313, s. 123-293.

EK XVII: 1896 (H.1314) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüştîye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları³⁷⁴

	Okul	G.müslim Okulu	İslam Sıbyan Okulu		Mekteb	Rüştîye Mektepleri		İbtidâî Mektepleri		İlmiye Medresesi
			Talebe	Adet		Talebe	Adet	Talebe	Adet	
Halep	Kaza	Adet	Talebe	Adet	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Adet
	Ayntâb	-	-	-	-	-	1	-	20	21
	Kilis	-	-	-	-	60	1	-	1	8
	İskenderun	-	204	6	-	30	1	-	-	-
	Antakya	-	-	40	-	-	1	-	-	27
	İdlib	1	-	36	-	-	1	-	-	2
	Hârim	-	-	2	-	-	-	-	-	-
	Cisr-i Şuğur	-	-	-	-	-	1	-	-	-
	Ma'arra	-	-	-	60	-	1	-	-	5
	Bâb	-	-	-	-	25	1	-	-	-
	Bilan	-	-	9	-	37	1	-	-	1
	Cebel-i Sem'ân	-	400	50	-	-	-	-	-	-
	Menbiç	-	-	-	-	-	-	-	1	-
	Rakka	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Maras	Elbistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Zeytun	-	-	-	6	-	-	-	-	-
	Pazarcık	-	-	-	1	-	-	-	-	-
	Andırın	-	-	4	-	-	-	-	-	-
Urfa	Birecik	-	-	8	-	-	1	-	-	1
	Rum-kal'a	-	-	-	1	-	1	-	-	2
	Suruç	-	-	-	-	-	-	-	-	-

EK XVII. I: 1896 (H.1314) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maras Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları

Okul	İnas Mektebi Rüştîye		Mekteb-i İdadî Mülkiye		Rüştîye Mektepleri		Medrese	Mekteb	İbtidâî Mektepleri		Gayrimüslim Mektebi
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet			Adet	Adet	
Sancak											
Halep	120	1	125	1	-	2	32	-	115	1	39
Maras	-	-	-	-	-	1	-	-	-	79	-
Urfa	-	-	-	-	67	1	11	31	-	-	-

³⁷⁴ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1314, s. 124-310.

EK XVIII: 1899 (H.1317) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüştîye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları³⁷⁵

	Okul	Gayrimüslim Okulu		İslam Sıbyan Okulu		Mekteb		Rüştîye Mektepleri		İbtidâî Mektepleri		İlmiye Medresesi
		Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	
Halep	Kaza											
	Ayntâb	-	-	-	-	-	-	159	1	-	20	21
	Kilis	-	-	-	-	-	-	83	1	-	25	8
	İskenderun	-	-	-	6	-	-	40	1	100	-	-
	Antakya	3318	7	-	-	-	-	52	1	-	39	27
	İdlib	-	2	-	36	-	-	-	1	-	-	5
	Hârim	-	-	484	52	-	-	-	-	-	-	-
	Cısr-i Şuğur	-	7	-	-	-	-	-	2	-	16	-
	Ma'arra	-	-	-	-	-	59	40	1	-	-	5
	Bâb	-	-	266	5	-	-	33	1	-	-	-
	Bılan	-	3	-	9	-	-	30	1	-	-	1
	Cebel-i Sem'an	-	-	-	50	-	-	-	-	-	-	-
	Menbiç	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
	Rakka	-	-	-	-	-	-	40	1	-	1	-
Maras	Elbistan	-	-	-	-	-	-	56	1	-	26	-
	Zeytun	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Pazarcık	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
	Andırın	-	6	-	5	-	-	-	-	-	-	-
Urfa	Birecik	-	-	-	8	-	-	55	1	160	1	1
	Rum-kal'a	-	-	-	-	-	1	50	1	-	-	2
	Suruç	-	-	-	-	-	-	-	-	50	1	-

EK XVIII. I: 1899 (H.1317) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maras Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları

Okul	İnas Mektebi Rüştîye		Mekteb-i İdadî Mülkiye		Rüştîye Mektepleri Adet	Medrese Adet	Mekteb Adet	İbtidâî Mektepleri		Gayrimüslim Mektebi Adet
	Talebe	Adet	Talebe	Adet				Talebe	Adet	
Sanca k										
Halep	121	1	116	1	2	32	-	188	2	39
Maras	-	-	-	-	1	6	20	-	10	20
Urfa	-	-	-	-	-	11	31	-	-	-

³⁷⁵ Salname-i Vilayet-i Haleb, H. 1317, s. 128-348.

EK XIX: 1905 (H.1323) Halep Vilayetindeki Gayrimüslim, Sıbyan, Medrese ve Rüştüye Okullarının Sayısı ve Talebe Miktarları³⁷⁶

	Okul	Gayrimüslim Okulu		İslam Sıbyan Okulu	İnas Mektebi		Rüştüye Mektepleri		İbtidaî Mektepleri		İlmiye Medresesi
		Talebe	Adet	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Adet
Halep	Kaza										
	Ayntâb	2751	19	-	75	1	103	1	687	29	25
	Kilis	442	13	-	-	-	72	1	-	25	8
	İskenderun	221	3	6	75	1	35	-	114	2	-
	Antakya	-	7	-	-	-	55	1	464	17	30
	İdlib	50	2	14	-	-	32	1	-	-	3
	Hârim	-	-	4	-	3	30	1	50	-	-
Sancak	Cısr-i Şugur	203	6	-	-	-	101	2	367	16	-
	Ma'arra	-	-	-	-	-	45	1	-	-	5
	Bâb	-	-	5	-	-	30	1	-	-	-
	Bilan	-	1	4	-	-	33	1	28	1	1
	Cebel-i Sem'ân	-	-	5	-	-	-	-	50	2	-
	Menbiç	-	-	-	-	-	31	1	77	4	-
	Rakka	-	-	-	-	-	-	1	-	41	-
Maras	Elbistan	-	-	4	-	-	85	1	90	1	5
	Zeytun	-	-	-	-	-	-	1	-	5	-
	Pazarcık	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
	Andırın	-	1	5	-	-	-	-	15	1	3
Urfa	Birecik	-	-	-	-	-	80	1	55	1	-
	Rum-ka'la	-	-	-	-	-	62	1	-	1	-
	Suruç	-	-	-	-	-	-	-	182	5	-

EK XIX. I: 1905 (H.1323) Halep Vilayet Merkezi, Urfa ve Maras Sancak Merkezindeki Okul ve Talebe Sayıları

Okul	İnas Mektebi Rüştüye		Mekteb-i İdadî Mülkiye		Sanayi Mektebi		Rüştüyeler	Medrese	İbtidaî Mektepleri		G.müslim Mektebi
	Talebe	Adet	Talebe	Adet	Talebe	Adet			Adet	Adet	
Sancak											
Halep	216	2	281	1	90	1	2	32	911	14	40
Maras	-	-	-	-	-	-	-	10	450	10	10
Urfa	57	1	85	1	-	-	-	11	105	2	-

³⁷⁶ Salname-i Vilayet-i Halep, H. 1322, s. 144-492.